

Володимир ПОЛІЩУК

**СОЦІАЛЬНО
НЕБЕЗПЕЧНИЙ
ЕЛЕМЕНТ**

Володимир ПОЛЩУК

**СОЦІАЛЬНО
НЕБЕЗПЕЧНИЙ
ЕЛЕМЕНТ**

**м. Київ
2025**

УДК 092

ББК 63.3

П 67

В.В. Поліщук

П67 Соціально небезпечний елемент / Поліщук В.В. — Київ:
Суб'єкт видавничої справи ТОВ «Франко ПАК». Серія ДК №
4943, 2025. — 128 с.

Збірник оповідей, написаних на підставі архівних документів, у яких йде мова про трагічне життя українців за радянської влади, комуністичний терор на теренах нинішньої Кіровоградщини та гримаси побудови комунізму «в окремо взятій країні».

Автор висловлює подяку працівникам Державного архіву Кіровоградської області, А.Б. Кривуляку та В.О. Семічовій за допомогу у підготовці книги.

УДК 092

ББК 63.3

© В.В.Поліщук, 2025

АГЕНТУРНА СПРАВА «АКЦІОНЕР»

12 березня 1908 року було оприлюднено офіційне повідомлення про створення Акціонерного товариства Р. і Т. Ельворті, у власність якого переходив завод Ельворті у місті Єлисаветграді, майно фірми з активом і пасивом за балансом станом на 1 січня 1908 року. З п'яти перших керівників Товариства четверо були англійцями, а один італійським підданим — Павло Сальваторович Броджі. Майно оцінювалося у 6 мільйонів рублів, на цю суму було випущено 1500 акцій вартістю по 4 тисячі рублів кожна. Роберт Ельворті отримав 1456 акцій на суму 5 824 000 рублів; а решта 44 акцій на суму 176 000 рублів належали іншим особам (членам родини, керівництву заводу, зокрема, В. Сомервель мав шість акцій; Е. Джекобс і П. Броджі — по п'ять акцій; А. Іонгмен Т. Пірс (тесть Р. Ельворті), В. Лартер, Ю. Ганзен, М. Лінденблум — по три акції; Ф. Майш, В. Мишаков, М. Іонгмен, В. Ельворті (син Р. Ельворті) — по дві акції; М. Ельворті (дружина Р. Ельворті), Е. Свон, сестри Р. Ельворті — М.Е. Джордж, Е.Д. Кіднер, Е. Ельворті — по одній акції). Загальна кількість голосів складала 91, з них 75 були у Р. Ельворті, три — у В. Сомервеля, два — у П. Броджі, по одному голосу — у В. Ельворті, А. Іонгмена, Т. та М. Іонгмен, а власники ще однієї акції голосів не мали¹.

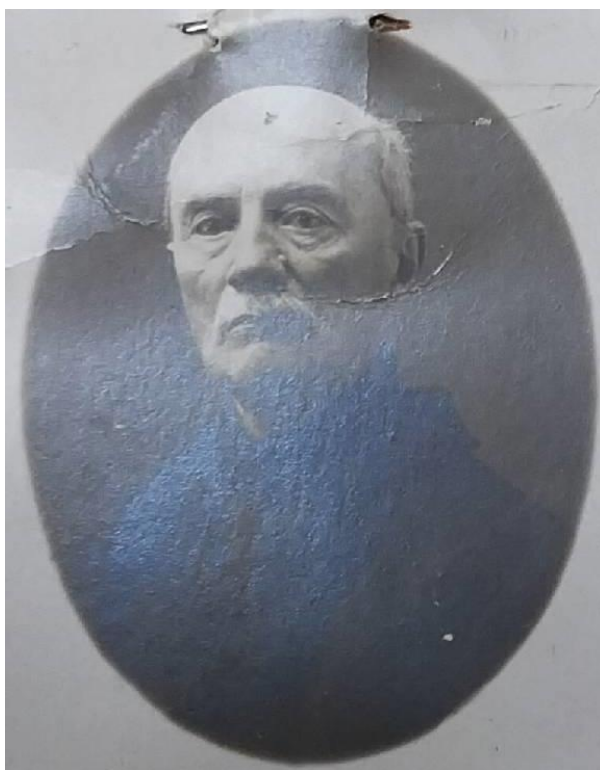
У перші роки встановлення радянської влади в Єлисаветграді майже усі колишні акціонери АТ Р. і Т. Ельворті виїхали на свою батьківщину, як приміром Р. Ельворті, або ж емігрували до якоїсь з європейських країн. Чи не єдиним, хто не покинув місто і завод, який згодом націоналізували і він отримав радянську назву «Червона зірка», був працівник контори підприємства П. Броджі. Чекісти відразу віднесли бухгалтера до списку «соціально небезпечних елементів» і завели на нього агентурну справу під назвою «Акціонер» та почали збирати до цієї папки, на якій швидко зав'язки перестали сходитися, будь-яку інформацію щодо П. Броджі.

В архівно-слідчій справі, фігурантом якої був П. Броджі, обмаль його біографічних даних. Відомо, що народився у 1857 році в Одесі, батько був учителем. Здобув середню освіту, очевидно закінчив гімназію. Коли приїхав в Єлисаветград — невідомо. Працював у конторі заводу Ельворті. Кандидат у члени правління АТ Р. і Т. Ельворті. Проживав у власному двоповерховому будинку по вулиці Київській, 32. Станом на 1927 рік дружині Алісі Вільямівні було 60 років, сину Георгію, який працював на заводі «Червона зірка» ливарником, 29 років, та донькам Марії і Валентині — 33 та 35 років відповідно. У 1908 році, коли було створено АТ Р. і Т. Ельворті, Павло Сальваторович придбав вісім акцій на 32 тисячі рублів, що на той час було великою сумою грошей.

¹ П.Босий. *Роберт і Пірс Ельворті. Кіровоград, 2012.* <https://library.kr.ua/wp-content/elib/bosiyP/elvorty.pdf>

Як бачимо, у книзі П. Босого² згадується, що П. Броджі був власником п'яти акцій, а в архівно-слідчій справі — восьми акцій.

За одним із архівних документів, у 1912 році працівник контори заводу П. Броджі мав оклад 250 рублів. Разом з тим у книзі Пенсійної каси службовців підприємства у січні того ж року Павло Сальваторович при окладі 350 рублів сплачував до каси 12 рублів 50 копійок.

П. Броджі, фотографія з архівно-слідчої справи.

4 лютого 1927 року П. Броджі заарештували за «систематичні листи колишньому власнику заводу «Червона зірка» Р. Ельворті в Англію, в яких він повідомляв про стан справ на заводі з метою економічного шпигунства на користь Англії та Італії»³.

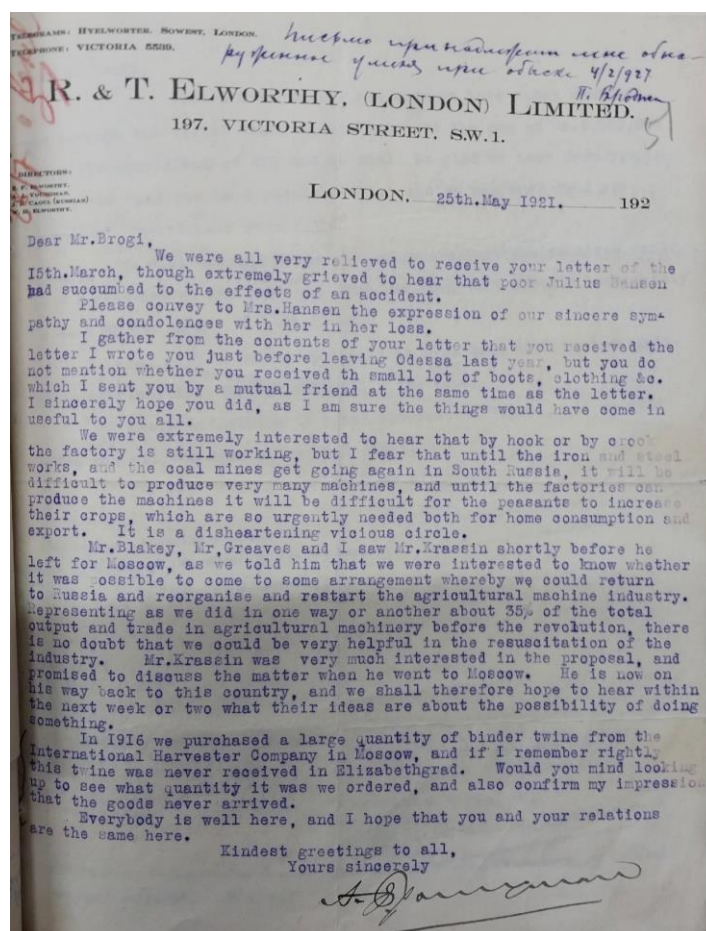
Під час обшуку у квартирі П. Броджі чекісти вилучили листування господаря: з італійським консульством в Одесі — 47 аркушів; з Р. Ельворті — 49 аркушів; з італійським посольством у Москві — 2 аркуші; інше листування — 60 аркушів.

З архівно-слідчої справи дізнаємося, що у 1921 році під приводом скорочення штатів заводу рахівник-контролер П. Броджі був звільнений з заводу «як акціонер».

² П.Босий. Роберт і Пірс Ельворті. Кіровоград, 2012. <https://library.kr.ua/wp-content/elib/bosiyP/elvorty.pdf>

³ ДАКіро. — Ф. 5907. — Он. 2Р. — Спр. 3961

До переліку обвинувачень, які зібрав слідчий Зінов'ївського окривідділення ДПУ Хімочко, увійшли, зокрема, наступні. Так, у 1920 році П. Броджі повідомив італійське консульство в Одесі, що є секретний документ про націоналізацію всього майна, що належить італійським підданам. А у березні 1924 року італійське посольство дало завдання П. Броджі зібрати дані про італійських підданих, які зазнали збитків від революції в Єлисаветграді. Через деякий час Павло Сальваторович отримав від італійського посольства 1 мільйон рублів радянськими держзнаками 1920 року для розповсюдження серед потребуєчих італійців. У січні 1927 року П. Броджі отримав завдання від італійського консульства в Одесі виїхати в місто Харків на зустріч з генеральним консулом Фурче, але Павло Сальваторович не поїхав через хворобу.

Лист Р. Ельворті до П. Броджі, 25 травня 1921 року

Головне ж обвинувачення на адресу П. Броджі — листування з Р. Ельворті та передача йому в Лондон даних про завод, що слідчий розцінив як економічне шпигунство. Так, наприкінці 1924 року П. Броджі повідомляв в Англію, що конторський інвентар заводу зберігається у сейфі каси підприємства; що на заводі працює 2 тисячі робітників у дві зміни, і друга зміна закінчується о десятій

годині вечора; що завод Яскульського закритий і кращі машини з нього перевезли на завод «Червона зірка»; що «Червона зірка» випускає багато машин, але поганої якості, тож на завод надходять нарікання від покупців; що робітники отримують 40 відсотків від заробленого...

А.Б. Іонгмен (*Альфред Борисович Юнгман, член Правління, директор-розпорядник АТ Р. і Т. Ельворті ЛТД, після 1921 року виїхав до Австралії* — прим. авт.) у листі до Р. Ельворті від 14 вересня 1921 року писав: «Ми отримали листа від Броджі декілька днів тому, написаного десь в середині серпня; він пише, що умови стають гіршими, навіть нестерпними, що більшовикам немає більше чим годувати населення, тому вони цинічно відмінили заборону на торгівлю і зараз дозволяють вільну торгівлю усіма видами продуктів харчування».

Згадується прізвище П. Броджі і у звіті директорів АТ Р. і Т. Ельворті від 1 вересня 1921 року: «У нас було одне досить детальне повідомлення від Броджі, датоване березнем 1921 року, з якого ми довідалися, що фактично було неможливо багато зробити за 1920 рік, що з великими труднощами було знайдено роботу 300 чи 400 робітникам».

У 1925 році П. Броджі неодноразово надсилав в Англію для Р. Ельворті вирівки з газет, які стосувалися заводу «Червона зірка». А той у своїх листах-відповідях дякував Павлу Сальваторовичу за ці вирівки.

Слідчий Хімочко дізнався від П. Броджі, що Р. Ельворті надсилав йому щомісяця по 5 фунтів стерлінгів через банк, і вирішив, що то була платня за надіслану інформацію про завод «Червона зірка». З 1921 по 1925 рік П. Броджі отримав загалом 275 фунтів стерлінгів. Слід сказати, що слідчий помилився у цьому твердженні, оскільки ті фунти стерлінгів, які щомісяця отримував П. Броджі, були відсотками за його акції АТ Р. і Т. Ельворті.

В обвинувальному висновку слідчий Хімочко пише: «У процесі слідства не добуто достатньо конкретних компрометуючих даних для передачі в суд обвинуваченого Броджі. Але беручи до уваги, що він соціально небезпечний елемент, справу припинити в кримінальному порядку і направити її в особливу нараду при колегії ДПУ УРСР та порушити клопотання перед особливою нарадою про адміністративне вислання Броджі як соціально небезпечного елемента за межі України (*не СРСР, а саме України записано в обвинувальному висновку* — прим. авт.). Звільнити П. Броджі з-під варти на підписку про невиїзд із Зінов'ївська».

За рішенням особливої наради при колегії ДПУ УРСР від 13 січня 1928 року італійський підданий Павло Сальваторович Броджі підлягав висланню за межі СРСР.

15 березня того року П. Броджі звернувся до начальника Зінов'ївського окрвдділення ДПУ із заявою: «Я був викликаний місцевим Зінов'ївським ДПУ в кімнату № 12, де мені зачитали постанову Московського ОДПУ, що я повинен виїхати з СРСР у двотижневий термін. Я сказав, що хворий, та усе ж таки підписку дав. Я надав слідчому Хімочко дві довідки, видані лікарями Корбом та Гольденбергом, що стан мого здоров'я дуже тяжкий і тому мені краще залишитися тут, оскільки я не зможу перетнути кордон».

Один з корпусів заводу Ельворті⁴.

Як зазначено в архівно-слідчій справі, кримінальне переслідування щодо П. Броджі припинили 28 травня 1928 року через його хворобу. Подальша доля акціонера АТ Р. і Т. Ельворті ЛТД Павла Сальваторовича Броджі невідома. Разом з тим, у списку власників акцій, датованому 1938 роком, згадується П. Броджі з італійського міста Ліворно⁵...

ВИНУВАТИЙ, БО ГРЕК

«Грецька операція» НКВС — найкривавіша серед майже двох десятків національних «чисток» радянських часів. Вона розпочалася 15 грудня 1937 року і продовжувалася до весни 1938 року. Понад 20 тисяч греків СРСР були заарештовані та засуджені, 96 відсотків з них — розстріляні протягом одного місяця.

⁴ П.Босий. *Роберт і Пірс Ельворті*. Кіровоград, 2012. <https://library.kr.ua/wp-content/elib/bosiyP/elvorty.pdf>

⁵ *Іноземні підприємці в Україні (за документами Меморіального архіву Роберта Ельворті) / Упорядник П. Босий. — Кіровоград: Littera (видавництво Соціально-педагогічного інституту Педагогічна Академія), 1999. — 184 с.*

Усе почалося з Директиви № 50215 від 11 грудня 1937 року за підписом народного комісара внутрішніх справ СРСР Єжова. Вона містила повідомлення про те, що органи НКВС викрили і мають негайно ліквідувати «широку мережу грецьких націоналістичних, шпигунсько-диверсійних, повстанських, шкідницьких організацій, кінцевою метою яких є ліквідація радянської влади в місцях компактного проживання греків на території Радянського Союзу та встановлення буржуазної держави фашистського типу».

Нарком внутрішніх справ УРСР Леплевський миттєво дав установку заарештувати, що б там не було, 5000 осіб грецької національності «незалежно від наявності компрометуючих матеріалів на них». Працівників НКВС грецької національності секретним наказом від операції відсторонили. Заарештовували переважно чоловіків до 50 років, всім репресованим інкримінували «політичну» 58-му статтю: антирадянська агітація, контрреволюційна діяльність і шпигунство.

В історії національних «чисток» в СРСР «грецька операція» має найвищий відсоток розстріляних. Далі йдуть операції проти фінів та естонців.

На теренах Кіровоградщини проживало небагато греків, тож місцевим енкавесистам не було на кому робити показники. Щоб хоч щось прозвітувати у Київ, працівники НКВС заарештовували, очевидно, усіх жителів міста, хто мав грецьке підданство або ж був греком за національністю. А таких знайшлося лише восьмеро, та й то один із заарештованих — учитель 12-ї трудшколи Ігор Еріхович Лангемак, категорично заявив, що він не грек, а українець. Та йому не повірили в НКВС, сказали, що відреченням від грецького коріння він намагається уникнути кримінальної відповідальності.

На думку слідчого, який розслідував цю справу, кіровська грецька контрреволюційна націоналістична шпигунська організація діяла з 1935 року і

мала зв'язок з Грецією, грецькою дипломатичною місією у Москві та з керівниками грецької церкви. Очолював цю організацію 70-річний священик грецької церкви Микола Минович Ненно. Він завербував до неї свого 33-річного сина Бориса та ще шістьох жителів міста — 45-річного Емануїла Георгійовича Фразіса, 38-річного Георгія Ілліча Кументуса, 39-річного Миколу Васильовича Рінуса, 42-річного Антона Георгійовича Пупіса, 40-річного Іллю Степановича Пінакі та 42-річного Ігоря Еріховича Лангемака.

Ігор Лангемак — учителював, Борис Ненно — працював бухгалтером Промстрахаси, троє — Фразіс, Кументус та Рінус — були кустарями, шили черевики. Останні троє мали грецьке підданство. До того ж Фразіс народився на грецькому острові Палінос, Кументус — на острові Кос, Рінус — на острові Калінос, Пупіс — на острові Санторін.

За версією слідчого, «створив» цю міфічну організацію Микола Ненно за завданням свого брата Михайла, який був керівником грецької церкви в Одесі та керівником шпигунської грецької організації у цьому місті. Начебто, Михайло Ненно мав зв'язок з Грецією через капітанів іноземних суден, які заходили в одеський порт. Зібрані шпигунські дані члени організації відвозили також у грецьку дипломатичну місію у Москві.

Як сказав слідчому Борис Ненно, до завдань організації входив збір різних шпигунських даних: про стан промисловості в місті Кірово; про місцезнаходження та озброєння місцевих військових частин, зокрема авіабригади; про сільське господарство, насамперед, про кількість коней; про настрої населення, постачання міста та відсутність дефіцитних товарів. Одним словом, усі ті обвинувачення, які були перераховані у вказівці до проведення «грецької операції», що надійшла у місто Кірово з Москви.

У 1935—1937 роках Борис Ненно, за вказівкою батька, дев'ять разів відвозив до Одеси та передавав своєму дядькові Михайлу Ненно зібрану кіровцями шпигунську інформацію. За це він отримав від батька понад 3 тисячі рублів.

Передавали шпигунську інформацію й інші члени організації. Так, Емануїл Фразіс їздив до Москви і відвідував там грецьку дипломатичну місію.

У 1931 році за спекуляцію валютою арештовувався органами НКВС в Ленінграді Микола Рінус і був тоді засуджений до 3 років концтаборів. Він також передавав шпигунські дані грецьким дипломатам у Москві та в італійське консульство в Ленінграді, яке регулярно відвідував аж до арешту у 1937 році.

Антон Пупіс у 1935 році за розкрадання соціалістичної власності був засуджений до 1 року 6 місяців ув'язнення. Працював він вантажником контори облторгу.

А от Ілля Пінакі був вантажником на 7-му млині «Союзборошна», син репресованого куркуля, який затаїв образу на радянську владу і у жовтні 1937 року зірвав фільтр на млині, де працював, через що сталася втрата борошна.

Троє з вісімки обвинувачених — Лангемак, Пупіс і Панакі, винними себе не визнали. Інші п'ятеро, очевидно, «зійналися», не витримавши моральних та фізичних знущань, тож сліпо підписали протоколи, які їм підсунув слідчий НКВС.

Двомісячне слідство завершилося рішенням НКВС СРСР і прокурора СРСР від 5 лютого 1938 року — вісімку обвинувачених кіровських греків розстріляти⁶.

НАВМИСНО ЗАПЛУТУВАЛИ ОБЛІК КОМСОМОЛЬЦІВ

У 1937 році 27-річного Феодосія Крамара, секретаря Кіровської міської комсомольської організації, виключили з рядів ВКП(б) і судили «за халатне відношення до фінансового обліку по піонерських таборах», призначивши покарання в 1 рік і 6 місяців позбавлення волі. А коли він уже відбував це покарання, 28 лютого 1938 року, Феодосію висувують нове обвинувачення — участь в контрреволюційній троцькістській організації під керівництвом Козодерова, колишнього секретаря Одеського обкому КПУ, в яку Крамар був завербований у 1936 році. Згадали Феодосію й те, що його брат Петро був петлюрівцем і заарештовувався у 1930, 1932 і 1937 роках у місті Києві.

У свою чергу Крамар, начебто, завербував у цю міфічну контрреволюційну організацію секретаря комсомольської організації заводу «Червона зірка» Василя Авдеева. Після арешту Крамара саме Авдеев став секретарем міської комсомольської організації і був ним аж до свого арешту у грудні 1937 року.

Спеціально створена за вказівкою слідчого НКВС комісія перевірила діяльність міської комсомольської організації з четвертого кварталу 1935 року по другий квартал 1937 року, тобто за період, коли її очолював Феодосій Крамар, і дійшла висновку, що він за півтора роки свого керування «розвалив» роботу 21 комсомольської організації міста. Якщо за 1936 рік комсомольська організація міста Кірово збільшилася на 1345 осіб, то за перший квартал 1937 року — усього на 47. У той же час за нового керівництва міського комітету ЛКСМ за 1938 рік міська комсомольська організація збільшилася на 3680 осіб.

Як вважали слідчі, які розслідували справу Крамара та Авдеева, ці цифри свідчать про те, що Крамар, очолюючи міський комітет ВЛКСМ, «навмисно затримував збільшення організації за рахунок передової частини молоді». На бюро вони влаштовували бажаним вступити до комсомолу такі політичні іспити, що багато хто з представників чесної молоді, відданої справі партії Леніна-Сталіна, виходили з бюро не прийнятими до лав ВЛКСМ. «Цим Крамар та Авдеев порушили статут ВЛКСМ», — робить висновок слідчий. А ще Крамар був у тісних товариських стосунках із викритими ворогами народу Козодеровим і Таксе.

⁶ ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 5002

Сергій Григор'єв. Прийом до комсомолу. 1949. Національний художній музей України, Київ.

Двадцятивосьмирічний Василь Авдєєв був секретарем комсомольської організації заводу «Червона зірка» з 1934-го по грудень 1937 року. За висновком вищезгаданої комісії, у міській комсомольській організації виявилося 4 тисячі мертвих душ, а от на заводі «Червона зірка» за період керівництва нею Авдєєвим були заведені 1500 справ на «мертвих душ». «Авдєєв навмисно заплутував облік комсомольців на заводі, майже 100 комсомольців не мали членських квитків. На заводі невідомо куди вибули 424 комсомольці, які не були зняті з обліку», — констатує слідчий.

Коли Василь Авдєєв був секретарем Кіровського міськкому ЛКСМ, то проводив антирадянську руйнівну діяльність у комсомолі, підтримував стосунки з ворогами народу. Оточивши себе «своїми хлопцями», підтримував підлабузництво, сімейщину, кругову поруку, затискував критику й самокритику, навмисно заплутував облік комсомольців.

За даними Авдєєва, на заводі було 1500 комсомольців, а насправді — 1025. Василь навмисно виховував комсомольців у дусі політичної недбалості, близько ста комсомольців заводу зовсім не мали комсомольських квитків, багато хто загубив їх і отримав лише у 1938—1939 роках, за весь 1937 рік на заводі було прийнято в комсомол тільки 77 осіб. Більшість комсомольських політшкіл у цехах абсолютно не працювали. «Нав'язував серед комсомольського активу побутовий розлад, пияцтво: у комсомольця Чимисова на квартирі влаштовували так звані вечори активу, а по суті колективні пиятики, де Авдєєв вихваляв ворога народу Бірюкова як незамінного керівника і відданого більшовика».

Отож, секретаря міської комсомольської організації Феодосія Крамара заарештували у 1937 році. У грудні того року потрапив за ґрати і його наступник

Василь Авдеев. Майже два роки тривало слідство щодо їхньої контрреволюційної діяльності, що було надто довго як для часів Великого терору, коли справи заарештованих уже через місяць, а то й менше, потрапляли на стіл членів трійки НКВС. Нарешті, 29 листопада 1939 року управління НКВС Кіровоградської області розслідування справи Феодосія Крамара та Василя Авдєєва припинило за недоведеністю вини і їх звільнили з-під варти⁷.

В УСЬОМУ ВИННА ГОРІЛКА

Того дня на млині «Союзборошна» у місті Кірово видавали зарплату. 26-річний охоронник Іван Гетьманець добре випив з цього приводу і ходив п'яним по вулиці Леніна та чіплявся до перехожих з розмовами. Як і чого зайшов до будівлі районного військкомату — не пам'ятає, не пам'ятає також і що там говорив. П'яний гість швидко набрид працівникам військкомату, але вони не виштовхали його за двері, а зателефонували до міліції. Через дві хвилини у військкоматі був наряд, який забрав п'яного Гетьманця до міського відділу, що знаходився метрів за двісті від військкомату.

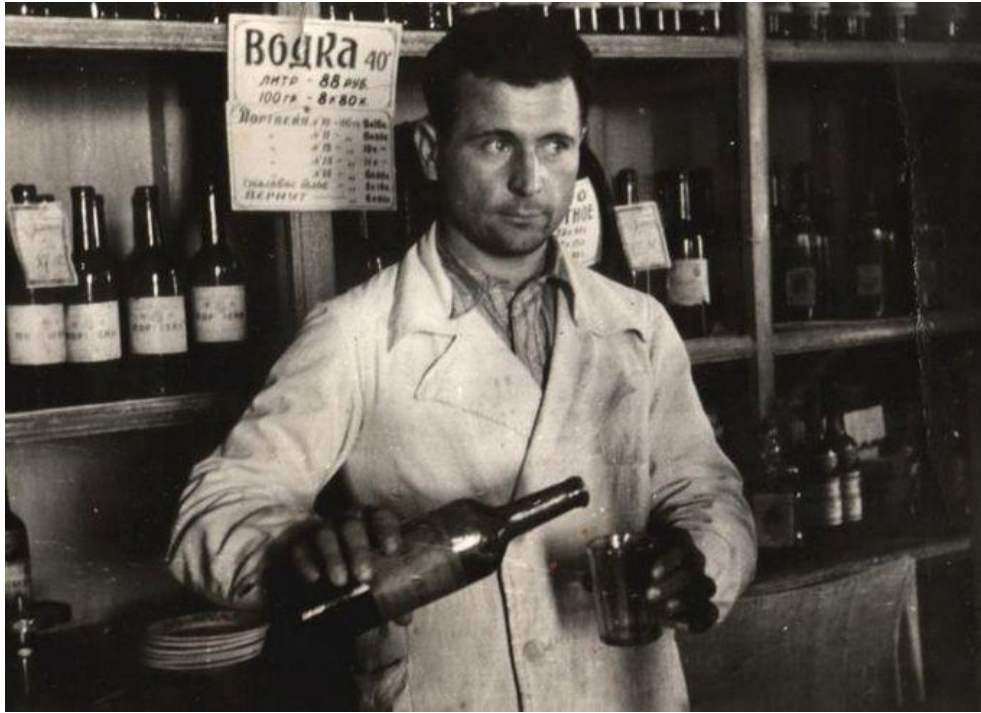
В інші часи п'яного чоловіка протримали б до ранку у холодній, а вранці оштрафували б і відпустили додому. Та, зважаючи на те, що йшов січень 1938 року, Івана Гетьманця з міськвідділу міліції відвезли до в'язниці біля фортечних валів, і більше він ні удома, ні на млині уже не був.

Заарештували чоловіка 15 січня 1938 року. Звинуватили у тому, що у приміщенні райвійськкомату збирав шпигунські дані — виявляв інтерес до розташування та озброєння військового гарнізону міста.

Коли слідчий побував на млині, де працював Гетьманець, то «дівнався», що обвинувачений намагався перейти кордон з Бессарабією. Слідчий знайшов кількох свідків серед робітників млина, які, начебто, чули, що Гетьманець говорив, що він уродженець міста Бендери, який у 1926 році нелегально перейшов кордон з СРСР, що отримував листи від матері, яка жила у Бендерах, у яких вона вихваляла життя за кордоном, говорив, що у Бессарабії люди живуть краще і багатше, ніж в СРСР.

Отримавши цю інформацію, слідчий переписав протоколи допитів свідків з районного військкомату — червоноармійця Пшеничного і командирів Петрова та Єроусова. У протоколи їхніх допитів слідчий дописав, що Гетьманець доказував їм, що «в СРСР тільки говорять про хороше життя, а фактично жити неможливо, що йому з листів від матері з Бессарабії відомо, що там набагато краще живуть, ніж в СРСР».

⁷ ДАКіроО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 2714

У ході подальшого слідства було встановлено, що Іван Гетьманець народився у селі Хмельове, де й нині проживає його матір, і що він ніколи в Румунії не був, а у Хмельовому жив до 1934 року, аж поки не призвали в РСЧА (*робітничо-селянська червона армія* — прим. авт.).

19 квітня 1939 року Кіровоградський обласний суд позбавив Івана Гетьманця волі «в далеких таборах» терміном на 2 роки⁸. Подальша доля чоловіка невідома.

ПЕРЕМАЛЬОВУВАВ КАРИКАТУРИ ДЛЯ ОКУПАЦІЙНОЇ ГАЗЕТИ

Друга світова війна 1939—1945 років стала черговим глобальним конфліктом, у якому взяли участь понад 60 країн. Як і під час Першої світової, карикатури знову виявилися відображенням воєнної та політичної ситуації, що постійно змінювалася.

Під час окупації у 1941—1944 роках у Кіровограді німецька влада видавала свою газету українською мовою. Спершу це були «Кіровоградські вісті», потім «Українські вісті» і «Український голос». Як редактор останньої газети І. Мозговий, так і редактори інших двох газет залучали до оформлення видання місцевих художників. Теми вони не придумували, а давали художникам

⁸ ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 593

німецькі газети та журнали, в яких були надруковані карикатури на керівників радянської країни та на злободенні теми з позиції окупантів. А ті уже як могли копіювали ці карикатури та доповнювали їх текстом, перекладеним з німецької на українську мову, щоб потім можна було з цих малюнків виготовити кліше для друку на газетній шпальті.

Одним з позаштатних авторів кіровоградських газет у часи німецької окупації був Володимир Пилипович Протасов-Сильченко. Народився він у 1880 році в місті Одеса. Там же закінчив трирічні класи малювання та три курси Новоросійського університету. До радянсько-німецької війни працював художником-оформлювачем у різних організаціях Кіровограда.

А коли місто окупували і Кіровоградський гебітскомісаріат вирішив видавати свою газету «Кіровоградські вісті», її редактор залучив до редакційного колективу на правах позаштатного працівника Протасова-Сильченка. Він малював та друкував у газеті карикатури на керівників партії більшовиків та радянського уряду.

У січні 1944 року Кіровоград був звільнений, проте радянська влада не стала відразу притягувати Протасова-Сильченка до відповідальності за співробітництво з окупаційними газетами. Зробили це через рік. Заарештували художника будинку Санпросвіти 22 лютого 1945 року. Звинуватили у малюванні карикатур на керівництво радянської держави та у зв'язку з націоналістами, що намалював для газети оунівський тризуб. А ще, що під час окупації відкрив власну іконописну майстерню.

У судовому засіданні Володимир Протасов-Сильченко визнав свою вину. Пояснив, що під примусом німецької влади був змушений працювати позаштатним художником газети. За завданням редактора перемалював з фотографій у німецьких газетах та журналах кілька політичних карикатур. І за ці «зловісні наклепницькі карикатури» 24 березня 1945 року військовий трибунал

військ НКВС Кіровоградської області визнав 65-річного художника винним за ч.2 ст.54-10 КК УРСР та призначив йому 8 років позбавлення волі з обмеженням у правах на 3 роки. Подальша доля чоловіка невідома.

	
<i>«Сталінський соратник». Завдяки похилому віку здібний тільки на посаді розподільника нагород.... Газета «Український голос», 19 листопада 1941 року.</i>	<i>Захлинувся в купах пактів цей невдаха-плутократ. Газета «Український голос», 5 листопада 1941 року.</i>

Володимир Пилипович Протасов-Сильченко. Фотографія з членського квитка професійної спілки кінофотоопрацівників⁹.

⁹ ДАКіроО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 623.

ЗНАЙШЛИ ГАЗЕТУ З ПОРТРЕТОМ РЕПРЕСОВАНОГО САТРАПА

28 квітня 1940 року працівники Кіровоградського міського відділу НКВС заарештували 62-річного сторожа «Союзрадгосптрансу» Оникія Васильовича Легенького. Головне обвинувачення — «вороже налаштований до існуючого ладу і систематично займався антирадянською агітацією, висловлював терористичні настрої щодо керівників партії та уряду».

Того ж дня енкавесисти провели обшук у квартирі Легенького і знайшли газети з виступами та портретами ворогів народу Якова Яковлєва та Станіслава Косіора. Ці газети з фотографіями учорашніх сатрапів Сталіна стали одним із пунктів майбутнього обвинувачення на адресу Легенького.

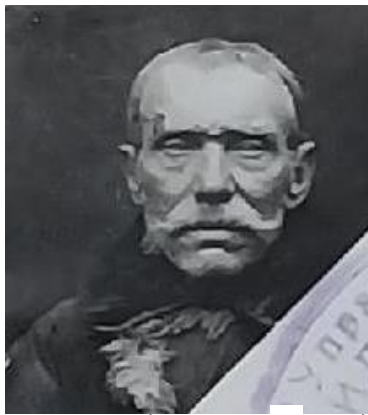

*Йосип Сталін, Клим Ворошилов, Станіслав Косіор, Павло Постишев біля труни
Валеріана Куйбишева в Колонному залі Будинку Спілок. Москва, 1935 рік.*

Трагічне закінчення життєвого шляху загрожувало будь-кому із громадян комуністичної країни під назвою СРСР. Яскравий приклад цьому — доля Станіслава Вікентійовича Косіора (18 листопада 1889, Венгров, нині Мазовецьке воєводство, Польща — 26 лютого 1939, Москва) — генерального секретаря та першого секретаря ЦК КП(б)У у 1928—1938 роках, депутата Верховної Ради СРСР з 1937 року, члена Політбюро ЦК ВКП(б) з червня 1930-го по травень 1938 року.

3 травня 1938 року Станіслава Косіора, який тоді обіймав посаду заступника голови Ради Народних Комісарів СРСР та голови Комісії радянського контролю при РНК СРСР, заарештували, звинуватили у приналежності до так званої «Польської військової організації». Страшні тортури Косіор витримав, ворогом народу себе не визнавав, і тоді мучителі привели його 16-річну доньку і сказали: «Або ти зараз даєш покази, або ми згвалтуємо її у тебе на очах». І коли навіть ця погроза не подіяла, її виконали. Тут вже й непохитний більшовик був «зламаний»: він все підписав. Після цього донька Косіора кинулася під потяг, а Станіслава Вікентійовича та його дружину колеги-комуністи розстріляли.

Що стосується Якова Аркадійовича Яковлєва (псевдонім; справжнє прізвище Епштейн) (21 червня 1896 — 29 липня 1938), то він був членом ЦК ВКП(б) (липень 1930-го — грудень 1937-го). З жовтня 1936-го по жовтень 1937 року: 1-й заступник голови Комісії партійного контролю при ЦК ВКП(б). 12 жовтня 1937 року його заарештували разом з дружиною Софією Соколовською (директором «Мосфільму»). 29 липня 1938-го за обвинуваченням в участі у контрреволюційній терористичній організації Яковлєва розстріляли.

Отож, енкавєсисти знайшли у квартирі сторожа Легенького записані газети дворічної давності і Онікія Васильовича занесли до списку ворогів народу.

Під час слідства Онікій Легенький скаже енкавєсисту: «Газету із зображенням ворогів народу Яковлєва і Косіора я не зберігав, вона просто випадково завалялася у шухляді стола поміж старих паперів і документів; винним визнаю себе хіба що у тому, що одного разу, коли не зміг купити в магазині хліба, я сказав: що це

таке, що хліба нема — раніше хліба було скільки хочеш».

До 24-х років Онікій Легенький жив у батьківській хаті.

У 1902—1906 роках служив в царській армії рядовим. А демобілізувавшись, оселився у місті Єлисаветграді. У 1906—1907 роках служив постовим у поліцейському управлінні, але служба йому не подобалася, тож звільнився. Потім працював на різних роботах. З початком Першої світової війни Онікія мобілізували і він воював три роки.

З матеріалів архівно-слідчої справи¹⁰ нам відомо, що були репресовані і відбували покарання у сибірських виправно-трудових таборах два сини Онікія Васильовича. Тож він затаїв ненависть до цієї людоненависницької влади.

Слідчий, який вів справу Легенького, знайшов серед працівників «Союзрадгосптрансу» бажаючих стати свідком висловлювань Онікія Васильовича, які слідчому були потрібні для обвинувального висновку.

¹⁰ ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 993

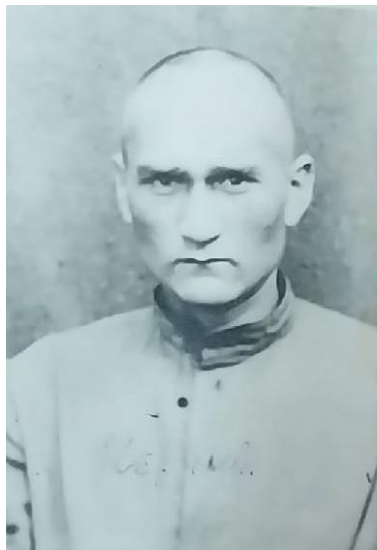
Так, уранці 23 березня 1940 року, перед роботою, директор «Союзрадгосптрансу» зібрав підлеглих і зачитав їм з свіжої газети повідомлення про підписання мирного договору між СРСР та Фінляндією. Коли робітники розходилися, на подвір'ї Оникій Легенький сказав: «Що це нам там чорт пузатий читав? Що Сталін стільки загнав і вбив народу у Фінляндії? Якби знайшлися хороші хлопці, щоб налетіли літаками, приблизно шук 300, вранці, коли Сталін спить, і зробили б з ним так, як Сталін зробив на фінському фронті».

А на початку квітня Оникій Легенький «висловив наклепницькі слова про умови життя в Радянському Союзі, вихваляв царизм і ворога народу Троцького». «У нас погано живеться, оскільки державою править не Троцький, а Сталін, — сказав Легенький. — Якби був уряд Троцького, то ми жили б добре. Троцький роздав би землю селянам, комерцію євреям і всього б у нас було достатньо».

Кіровоградський обласний суд вироком від 5 липня 1940 року призначив Оникію Легенькому 5 років позбавлення волі з позбавленням громадянських прав на 3 роки.

СТАВ ЖЕРТВОЮ ПОМИЛКИ ЕКСПЕРТА

Петра Филимоновича Чорного, 26-річного учителя школи із села Кетрисанівка Бобринецького району, працівники управління МДБ по Кіровоградській області заарештували 16 червня 1949 року. При арешті у чоловіка відібрали медаль «За перемогу над Німеччиною». А у постанові на арешт провина учителя була записана таким чином: «Проживаючи у Кіровограді, систематично займався складанням та розповсюдженням анонімних листів антирадянського характеру з наклепами на радянську дійсність, одночасно вихваляв державний устрій в інших країнах». Підставою для арешту Петра Чорного став висновок експерта-почеркознавця з міжобласного кабінету експертизи при управлінні МДБ по Дніпропетровській області.

Як виявилось, 3 березня того року на адресу Кіровоградського радіовузла і в редакцію газети «Кіровоградська правда» надійшли два листи з наклепами на радянський уряд та ВКП(б). Через тиждень, 11 березня, на адресу Кіровоградського радіовузла надійшов ще один лист подібного змісту і написаний він був тим же почерком. А 2 квітня уже у Москві отримали анонімного листа з Кіровограда (в архівно-слідчій справі не вказано, кому ж цей лист був адресований). І, нарешті, 10 квітня ще один лист того ж автора отримали в редакції газети «Кіровоградська правда».

В експертному акті від 5 квітня фахівці з Дніпропетровська вказали, що усі анонімні листи і автобіографія Петра Чорного — написані однією і тією ж людиною.

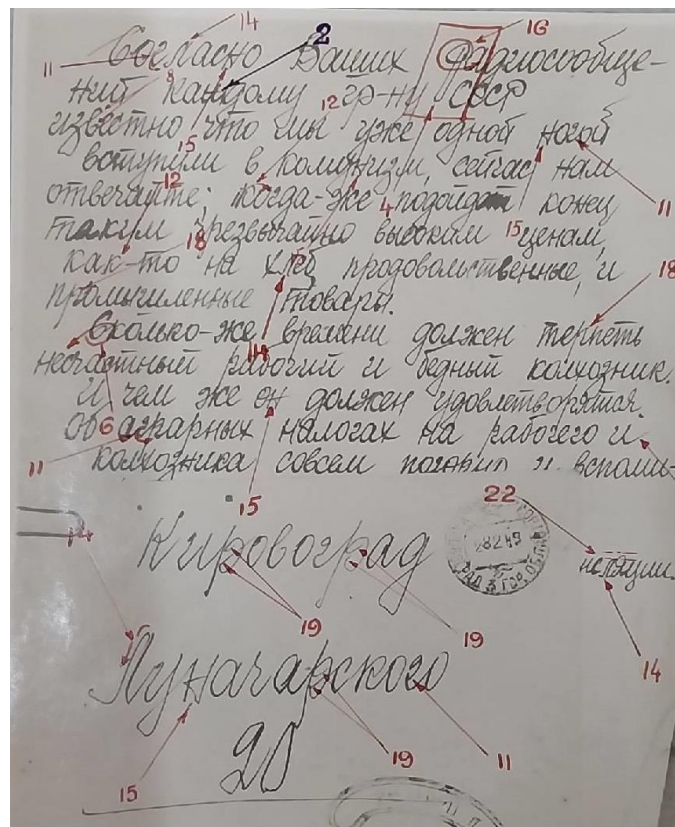
Петро Филимонович уперто заперечував своє авторство.

29 серпня Кіровоградський обласний суд визнав учителя винним і призначив йому 10 років позбавлення волі «в далеких місцях СРСР» з поразкою у правах на 5 років.

Засуджений оскаржив цей вирок.

29 вересня судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду УРСР своєю ухвалою вирок обласного суду відмінила. У Києві звернули увагу на те, що ні на попередньому слідстві, ні в суді Петро Чорний винним себе не визнав, і запропонували провести повторну графологічну експертизу.

Цього разу експертизу виконували у Києві — у кабінеті експертизи МДБ УРСР та у Київському науково-дослідному інституті судової експертизи. Висновок фахівців обох цих установ був ідентичний — Петро Чорний не є автором анонімних листів.

Фотокопія одного з анонімних листів з помітками експерта-почеркознавця на рукописному тексті: «Згідно Ваших радіоповідомлень кожному громадянину СРСР відомо, що ми уже однією ногою вступили у комунізм, зараз нам відповідайте: коли ж буде кінець таким надзвичайно високим цінам, як ось на хліб, продовольчі та промислові товари. Скільки ж часу повинен терпіти нещасний робітник і бідний колгоспник. І чим же він повинен задовольнятися...».

Коли ці висновки почеркознавців надійшли у Кіровоград, 16 грудня 1949 року слідчий відділ Управління МДБ по Кіровоградській області справу Петра Чорного припинив, а чоловіка звільнив з-під варті¹¹. Таким чином учитель просидів у камері в'язниці сім місяців через помилку експерта-криміналіста.

РОЗСТРІЛЯЛИ ЗА ДОНОСОМ

Після переможного Жовтневого перевороту 1917 року Смольний заповнили тисячі добровільних інформаторів. Один із керівників ЧК, Менжинський (*ЧК, скорочення: Надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією і саботажем (1918—1922)* — прим. авт.), дав наказ вжити заходів з насаджування інформаторів, інформування на фабриках, заводах, центрах губерній, радгоспах, кооперативах, лісгоспах, каральних загонах, на селі.

Щоправда, Леніна налякали масштаби цього явища, і він пропонував ЧК «карати розстрілом за брехливі доноси». Та все ж за Сталіна донос став основою діяльності бюрократичної, репресивної системи влади. Його особисті параноїдальні риси характеру, страх за свою особисту владу, вже у перші роки після смерті Леніна прямо вплинули на витворення цілої системи інформаторів.

Уже у 1925 році журнал «Советская юстиция» писав: «Плекайте, розвивайте здатність доносу і не бійтесь за брехливе донесення». Так, за брехливі доноси самим донощикам нічого не загрожувало. «Піонерська правда» боготворила Павлика Морозова: «Павлик не щадить нікого: попався тато — Павлик видав його, попався дід — Павлик видав його. Павлика виростила та виховала піонерська організація».

На кінець 1920-х слово втратило свою ціну. І не лише слово, саме життя людини в рамках зміцнення системи Сталіна не мало тоді вже жодної вартості.

Ось і Пилип Васильович Портянко, 52-річний директор неповної середньої школи із села Марфівка Долинського району, позбувся життя через сварку із молодим учителем. П. Портянко давно перебував у полі зору працівників Долинського райвідділу НКВС, оскільки під час служби в царській армії у Першу світову війну був офіцером у чині підпоручика.

У райвідділі НКВС згадали про директора школи, коли потрібно було виконувати план з репресованих у роки Великого терору. Слідчий НКВС у протоколі допиту учителя Ф. Журавського вклав у його вуста ряд обвинувачень на адресу П. Портянка. Слідчий, звісно, не збирався перевіряти покази учителя-комсомольця, оскільки сам багато чого у них додумав.

27 лютого 1938 року енкавесисти заарештовують П. Портянка за те, що той «займався контрреволюційною агітацією серед учнів, вихваляв фашизм і старий устрій».

¹¹ ДАКіроО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 2060

З анкетних даних в архівно-слідчій справі дізнаємося, що Пилип Васильович Портянко народився 15 серпня 1885 року у родині музиканта у місті Бобринець. У 1901 році закінчив чотирикласне міське училище, а у наступному році — педагогічні курси в Єлисаветграді. У 1930 році заарештовувався органами ДПУ за підозрою у контрреволюційній діяльності, був під вартою 8 місяців.

11 квітня 1938 року трійка УНКВС по Миколаївській області призначила П. Портянку вищу міру покарання з конфіскацією належного йому майна. Розстріляли директора школи 19 травня того ж року

У травні 1957 року слідчий слідчого відділу управління КДБ при Раді Міністрів УРСР по Кіровоградській області старший лейтенант Жупаненко розглянув матеріали архівно-слідчої справи по обвинуваченню Пилипа Васильовича Портянка, який був «визнаний винним у тому, що працюючи директором школи у селі Марфівка, тероризував і переслідував молодих учителів — комсомольців і комуністів, дискредитував керівників партії і уряду, виховував дітей у контрреволюційному дусі, через що учні вихваляли Гітлера і малювали фашистську свастику».

Винним себе П. Портянко не визнав¹².

При перевірці слідчий Жупаненко допитав кількох жителів Марфівки і зрозумів, що «покази свідків у 1938 році записані неконкретно, поверхово і не були перевірені».

Так, у протоколі допиту головного свідка Ф. Журавського від 30 грудня 1937 року було записано, що весною 1936-го П. Портянко «у розмові з ним один на один висловлював невдоволення ЦК партії, вихваляв стару дореволюційну

¹² ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 3722

школу, говорив, що селяни в колгоспі голодують, а сільрадою керує безграмотна комуністка Козловська, яка для села може дати лише голод».

А ось у 1957 році свідок О. Чумакова-Головатенко пояснила сказане Ф. Журавським тим, що П. Портянко часто сварився з учителем Ф. Журавським через те, що той був нетактовним з ним і не підкорявся П. Портянку як директору школи.

Свідок Ф. Фірсова заперечила, що вона говорила Ф. Журавському чи комусь іншому з мешканців села, що П. Портянко вихваляв дореволюційну школу, як це стверджував у 1938 році Ф. Журавський.

Свідок А. Козловська показала слідчому КДБ, що П. Портянко її як голову сільради ніколи не критикував і не дискредитував, що усе це чийсь «дурні» вдумки.

І слідчий Жупаненко робить висновок: «Засуджений безпідставно, за недослідженими показами свідка».

МИ ЦЬОГО СЛІДЧОМУ НЕ ГОВОРИЛИ

11 квітня 1938 року трійка УНКВС по Миколаївській області призначила 38-річному директору школи із села Новоолександрівка Бобринецького району Івану Нестеровичу Апроду найвищу міру покарання — розстріл¹³. Його визнали винним у тому, що «проводив контрреволюційну фашистську агітацію, вихваляв фашизм і Гітлера, виступав проти участі жінок у громадській та політичній роботі, зводив наклепи на колгоспників і на радянську дійсність в частині навчання дітей в школах та проведення виборів в ради депутатів трудящих, займався у школі шкідництвом — поїв учнів брудною водою з відра, з якого перед цим мили підлогу, розвалив роботу у школі — учні вчиняли ворожі і похабні випадки до портретів вождів партії Леніна і Сталіна, малювали на стінах школи фашистську свастику».

Іван Апрод категорично заперечив усі ці звинувачення.

Під час досудового слідства працівник Бобринецького райвідділу НКВС вписав у протоколи допитів кількох жителів Новоолександрівки те, що хотів почути.

Так, улітку 1936 року Апрод сказав: «Ці дикарі із Абіссинії хочуть боротися з такою культурною країною як Італія, яка натхненна такою розумною людиною як Гітлер. Все одно фашизм буде перемагати».

Восени 1936 року у Кетрисанівці сказав, що «радянські навчальні заклади хороших вчителів не випускають, учителі і школи були на хорошому рахунку за царизму, а за радянської влади змушують учителів мати справу з таким темним народом як колгоспники»

У серпні 1937 року на пленумі Новоолександрівської сільської ради Апрод запропонував вивести усіх жінок із складу сільради, доказував, що жінки не можуть брати участь нарівні з чоловіками в громадсько-політичному житті.

¹³ ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 3685

У грудні 1937 року в школі сказав учителям, що ніякої різниці між сталінською та царською конституціями немає. Вибори у радянській країні проводяться так же, як за царизму.

У 1957 році справу Івана Апрода переглянули. І, як виявилося, усі свідки по справі характеризували Івана Нестеровича позитивно, про його антирадянські вислови ніхто нічого не знав і не чув. Свідок Малюк, коли зачитали його покази у 1938 році, сказав, що такого не говорив, а його покази слідчим були записані неправильно. Подібне сказали й інші свідки, яким слідчий НКВС приписав обвинувачення на адресу Івана Апрода...

Родичам повідомили про смерть Івана Апрода лише у 1955 році. У довідці було написано, що Іван Нестерович помер від запалення легень.

РОЗСТРІЛЯЛИ, БО УСЯ РІДНЯ ЖИЛА ЗА КОРДОНОМ

Михайла Михайловича Бунескула, уродженця села Добровеличківка, радянська влада судила двічі. Спершу у 1931 році — за участь у підпільній офіцерській контрреволюційній організації. Тоді колегія ДПУ призначила учителю 5 років позбавлення волі.

*Такі автомобілі марки ГАЗ-М1 люди називали «чорним вороном» або «чорною Марусею»
— на них енкавєристи по ночах їздили арештовувати*

А коли Бунескул відбув це покарання, то приїхав у місто Кірово, де його невдовзі знову заарештовують. Цього разу за те, що проводив контрреволюційну роботу у дитячому будинку, де працював вихователем.

Згадали Михайлу Михайловичу також й те, що у громадянську війну у чині офіцера денікінської армії боровся проти радянської влади, а у 1923 році вступив до контрреволюційної офіцерської організації.

Та чи не найголовніше звинувачення — листування з численною ріднею, яка проживала за кордоном, куди втекла, рятуючи своє життя, у роки громадянської війни. Брат Євгеній Бунескул, чоловік сестри Костянтин Чижевський та двоюрідний брат Онисим Бунескул — були білими офіцерами, перший проживав у Тунісі, другий — у Франції, третій — у Бесарабії. У Бесарабії проживав брат батька Федір Бунескул, який був священиком. У Кишиневі жили мати та сестри...

Оскільки Михайло Бунескул отримував листи з інших країн, значить, міг розповідати вихователям та вихованцям дитячого будинку про щасливе заможне життя за кордоном, а родичам писати про нікчемне, ламаного гроша не варте, життя громадянина СРСР...

8 грудня 1937 року трійка УНКВС по Миколаївській області призначила Михайлу Бунескулу вищу міру покарання¹⁴.

СОЦІАЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ

Соціально небезпечний елемент — норма радянського кримінального права. Стаття 49 Кримінального кодексу РРФСР від 1922 року свідчить: «особи, визнані судом за своєю злочинною діяльністю чи зв'язками із злочинним середовищем... соціально небезпечними, можуть бути позбавлені за вироком суду права перебування у певних місцевостях терміном понад 3 роки». Цей термін як назва заходу позасудового переслідування почав застосовуватися з 1918 року. У Кримінальному кодексі, починаючи з 1922 року, звичайна міра покарання — 3 або 5 років вислання, які часто замінювали таборами на той же термін.

С. Гангеблова також віднесли до категорії соціально небезпечних елементів і заарештували 15 червня 1927 року.

Народився Сергій Миколайович у 1874 році в Єлисаветграді. Дворянин. Мав власний будинок по вулиці Миргородській, 31 (нині Шульгіних). Після закінчення навчання у 1897 році жив у місті і служив збірником до 1910 року при казенному спиртоочисному складі. Потім служив у міській управі до 1917 року. У 1914 році отримав у спадок від одинокого дядька 172 десятини землі.

Проживав у будинку неподалік від ДПУ, тобто як на долоні у чекістів.

«Я колишній поміщик, мав 172 десятини землі. Свій маєток здавав в оренду. Служив в Єлисаветградській міській управі. У 1918—1920 роках займався городництвом і садівництвом. У 1920 році поступив в райспілку діловодом. У 1925-му звільнили, — писав прокурору С. Гангеблов 21 липня 1927 року з камери ДОПРч (*БУПР, будинок примусових робіт — популярна назва місць попереднього ув'язнення в радянські часи, переважно в першій половині 20-го ст.* — прим. авт.). — О другій годині ночі 15 червня до мене на квартиру

¹⁴ ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 4833

прийшов співробітник ДПУ і пред'явив ордер на обшук та арешт. Хоча нічого не знайшли, та мене відвели до ДПУ, а через три дні — у ДОПР. За 25 днів слідчий Хімочко двічі мене допитував. На моє запитання: «За що?», відповів, що я був землевласником, а отже — я соціально небезпечний елемент. А на 26 добу мені пред'явили обвинувачення за статтею 73 Кримінального кодексу».

На цій груповій фотографії єлисаветградці, які були причетними до влаштування у місті Першої художньої виставки, що проходила 15—28 квітня 1913 року. У другому ряду (стоїть) четвертий зліва (по центру) С.М. Гангеблов. «Старовинні речі — фарфор, бронза, скло, тканина були також дуже цікаво представлені з колекцій любителів: Л. Т. Пещанського, С. М. Гангеблова, Е. О. Ільяшенка, М. Ф. Шевякова та ін.» — читаємо у звіті про цю виставку, який надруковано у щорічному додатку до газети «Голос Юга» за 1913 рік¹⁵.

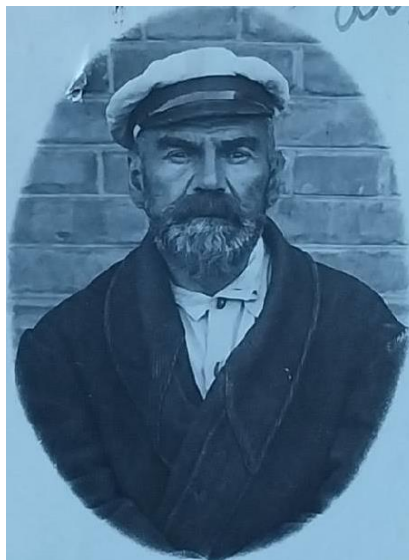
С. Гангеблова звинуватили в агітації проти радянської влади, а також, що він отримав з Польщі листа від свого товариша офіцера Булах-Булаховича, який писав, що там формується армія для нападу на СРСР. У розмові з поміщиками Дроботковським і Журавським заявив, що якби був молодший, то сам би боровся з цією владою.

В обвинувальному висновку слідчий констатував, що у процесі слідства достатніх даних для передачі С. Гангеблова суду йому не вдалося зібрати. Тож справу в кримінальному порядку слід припинити. Але беручи до уваги, що С. Гангеблов є соціально небезпечним елементом, і керуючись постановою ВУВЦК від 20 вересня 1923 року, клопотати про його вислання на 3 роки. (Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) — найвищий законодавчий, розпорядчий, виконавчий та контролюючий орган державної влади Української СРР у період між Всеукраїнськими з'їздами рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Діяв з 1917 по 1938 рік. — прим. авт.).

¹⁵ Адреса-Календар. Довідкова книга по м. Єлисаветграду та повіту, з діаграмами, малюнками, портретами та шаржами. Щорічник «Голоса Юга». Видання редакції газети «Голос Юга». — Єлисаветград. 1913.

Постановою особливої наради при колегії ДПУ УРСР від 16 вересня 1927 року С. Гангеблов був висланий у Казахстан на 3 роки за «систематичну антирадянську агітацію, розпускання пліток про війну з Польщею».

Сергій Миколайович Гангеблов, фотографія з архівно-слідчої справи. ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 7515

У протоколі особливої наради при колегії ОДПУ від 16 серпня 1930 року зазначено, що згідно амністії термін вислання для С. Гангеблова зменшений на чверть, а по відбуттю цього терміну він позбавлений права на проживання у Московській та Ленінградській областях, а також в Україні та прикордонних областях терміном на 3 роки.

...Ще одна схожа історія. Софію Михайлівну Вольську, 44-річну машиністку ради профспілок з міста Олександрія, працівники місцевого ДПУ заарештували 24 вересня 1924 року.

Перше обвинувачення депеушників було у тому, що жінка — дворянка. Народилася Софія Вольська у селі Мирівка Олександрійського повіту у сім'ї землевласника Михайла Акацатова, губернського секретаря. У 1921 році повернулася до Олександрії з Петрограда.

За словами Софії Михайлівни, її чоловік, полковник царської армії, після еміграції проживав у Берліні. Та у постанові на арешт слідчий ДПУ написав, що чоловік «належить до контрреволюційної організації у Чехословачії». А ще, що вони листуються, чоловік надсилає гроші у подвійних конвертах, а Вольська продає їх в Олександрії через знайомого. Дружина у своїх листах описує чоловікові усе, що відбувається в Україні, і відправляє їх до чоловіка через якусь Цурікову з Петрограда. В одному з листів чоловік, «який перебуває у фашистській ланці Маріупольського полку», запитував у Софії Михайлівни, чи багато в Україні співчуваючих фашистам і врангелівцям, та чи можна надіятися на селян, оскільки за кордоном «усе готово». Листи від чоловіка Вольська спалювала відразу після їх прочитання.

Чужими радянській владі були й брати Софії Михайлівни. Старший брат Сергій Акацатов до 1917 року працював агрономом у селі Акимівка Єлисаветградського повіту. А молодший брат Василь був викладачем Єлисаветградського кавалерійського училища.

У постанові на арешт слідчий звинуватив Софію Вольську у «стосунках з представниками фашистської організації», та у тому, що вона «сестра крупного поміщика Акацатова, керівника контрреволюційної організації в Україні», а тому є соціально небезпечним елементом, який може, перебуваючи на волі, завдати шкоди радянській республіці, тож, керуючись наказом ОДПУ за № 172, Софію Михайлівну треба посадити до в'язниці.

8 травня 1925 року особлива нарада при колегії ОДПУ УРСР призначила Софії Михайлівні Вольській покарання у вигляді 3 років перебування у концтаборі¹⁶.

ЖАЛКУВАВ, ЩО НЕ ВСТИГ ПРОЧИТАТИ КНИГУ ТРОЦЬКОГО

Жителя міста Кірово Володимира Матвійовича Козлігіна заарештували 7 вересня 1936 року працівники транспортного відділу управління Держбезпеки УНКВС по Одеській області. На той час чоловік працював інструктором відділу кадрів 4-го відділення тяги паровозного господарства станції Кірово-Українське. Його звинуватили у тому, що був «троцькістом-дворушником (*дворушник — підступна людина, яка на словах віддана кому-, чому-небудь, а насправді таємно діє проти нього — прим. авт.*), що серед робітників станції Кірово-Українське розповсюджував контрреволюційну теорію про неможливість індустріалізації країни, виступав на захист троцькістів, зберігав троцькістсько-зінов'євську літературу».

Серед вилучених у В. Козлігіна книг була й книга «Література і революція» Л. Троцького. Це один із основних творів автора, що розкриває загально естетичні ідеї знаменитого революціонера, його погляди на проблеми літературного і художнього процесів. Під час публікації у 1923 році книга була схвально сприйнята радянською елітою, але потім твір був заборонений.

Народився Володимир Козлігін 3 жовтня 1906 року у приміському селі Лелеківка. У 1930-му закінчив Одеський морський технікум і здобув професію судового механіка. У травні-жовтні того року працював дублером механіка. У 1930—1933 роках — в армії, служив у Севастополі при навчальному загоні військово-морських сил. Після демобілізації менше місяця був вантажником в одеському порту. 19 вересня 1933-го відряджений обкомом КП(б)У дільничним механіком в Панчівську МТС Новомиргородського району. Потім 10 місяців пропрацював нормувальником у ливарному цеху на заводі «Червона зірка». У лютому 1936-го поступив на роботу інструктором у відділ кадрів на залізницю. У 1932—1936 роках був членом ВКП(б), виключений як троцькіст.

В. Козлігін у 1936 році закінчив однорічні курси партактиву при Одеській філії Українського інституту масової заочної освіти при ЦК КП(б)У. Його

¹⁶ ДАКиРО. — Ф. 5907. — Он. 2Р. — Спр .5532

вважали грамотною людиною, а він завжди старався показати свою обізнаність. Так, у квітні 1936 року під час лекції в партшколі задав запитання лектору: «Чому партія і уряд не розвивають легку промисловість, що дало б можливість задовольнити потреби мас?». І це запитання слідчий відніс до розряду кримінальних. А на занятті полігуртка 26 квітня того року, коли розбирали вирок Верховного Суду над «троцькістсько-зінов'євською бандою», висловив незгоду з рішенням суду, «мотивуючи це заслугами полібандитів Каменєва та Зінов'єва».

1 вересня 1936 року відомча газета «Транспортник» надрукувала статтю, головним героєм якої став В. Козлігін. І хоча чоловіка ще не заарештували, це станеться за тиждень, та автор статті звинувачує Володимира Матвійовича, наче перед ним на столі лежить копія вироку суду.

«Так хитро і тонко маскувався в парторганізації депо Кірово-Українське заядлий троцькіст Козлігін. Це той Козлігін, який під час перевірки партдокументів уявляв із себе політично неписьменного, навіть не назвав прізвищ наших вождів комуністичної партії. Але це ворог із партквитком у кишені маскувався. Його обличчя було викрито днями», — пише автор статті.

Далі автор зазначає, що «комуністи Рудик і Швайко перевірили, яка література у троцькіста Козлігіна. У нього на книжковій полиці лежали наклепницькі на партію твори Скрипника, твори контрреволюціонерів та терористів Троцького, Зінов'єва. Підла гадина Козлігін зберігав цю літературу, він у 1933 році запакував її в спеціальний ящик, а в 1934 році перевірів, чи не попсувалася вона. Він говорить, що «ще література корисна, я звідгіль черпаю різні довідки і порівнюю, яка політика правильна — партії чи троцькістів. Мені надто жаль, що товариш Рудик забрав у мене цю літературу і особливо жаль книгу Троцького «Література і революція», яку я ще не встиг прочитати».

Закінчується стаття словами: «Мерзотника троцькіста Козлігіна викрито й вигнано з лав партії. Цей факт повинен стати повчальним уроком для всієї парторганізації. Вище пильність, уміти розпізнати ворога, як би він не маскувався. Викривати і розпеченим залізом випікати з наших лав дворушників, мерзенних троцькістів — цих продажних псів кривавого фашизму».

В. Козлігін визнав себе винним лише у зберіганні контрреволюційної літератури.

24 квітня 1937 року лінійний суд Одеської залізниці призначив Володимирі Матвійовичу 3 роки позбавлення волі з позбавленням у правах на 1 рік. Чоловіка визнали винним у тому, що він «систематично на полігзаняттях пропагував теорію Троцького; зберігав удома троцькістську контрреволюційну літературу; на загальних зборах сказав з приводу вилучення у нього забороненої літератури, що він жалкує, що не прочитав її, зокрема книги Троцького, щоб визначити правоту вождя партії Сталіна; розповсюджував серед робітників контрреволюційну теорію щодо індустріалізації країни».

В. Козлігін подав скаргу у Комітет партійного контролю при ЦК КП(б)У на вирок лінійного суду Одеської залізниці. Та колегія з транспортних справ

Тремтячими від хвилювання руками Кармазін поклав зошита на стіл і розгорнув свіжий номер міської газети «Зінов'ївський пролетар».

— А для чого ти, дурню червонопикий, написав про ці свої спостереження до газети? Це ж твоя замітка?

— Так точно! — відповів Єрмаченко, не піднімаючи очі від підлоги.

Фотографія з газети «Зінов'ївський пролетар», 13 червня 1929 року, ілюстрація до замітки «На трамвайній колії».

«Я підраховував, дивлячись на роботу з вікна авіабригади, що з 8 години ранку до 11 години було вкинуто землі не більше 30 лопат. Хіба це робота? Хто доглядає за ними?», — прочитав Кармазін з газети.

— Значить, бригада трамвайників працює повільно і непродуктивно. Але, зауважу, працює. А от чим ти займаєшся, та ще й, дурню, викриваєш себе у цьому. Цю ж газету може прочитати справжній шпигун і дізнається, де знаходиться авіабригада, і що біля неї на Новомиколаївці прокладають трамвайну колію до Кооптаху.

— Так, бери лопату і гайда допомагати трамвайникам. І так будеш робити щодня в обідню перерву, аж поки не пустять трамвай по лінії. Зрозумів мене, дурню! А закінчать прокладати колію, я тебе відправлю на аеродром копати землянки. Якщо ти, звісно, не зацікавиш особливий відділ, куди я зараз передам цей твій зошит спостережень та газету з твоєю заміткою.

Технік Єрмаченко узяв лопату і пішов допомагати трамвайникам. До авіабригади він не повернувся і де подівся — ніхто не знав окрім командира Кармазіна. Та і його не було через тиждень в авіабригаді. Говорили, що перевели служити на далеку Північ.

ЧЕРЕЗ ОСОБИСТІ НЕПРИЯЗНІ СТОСУНКИ

Підставою для арешту за радянської влади ставали, зокрема, побутові висловлювання, колишнє позбавлення виборчих прав, родинні зв'язки, часом зведення особистих рахунків. Через останнє півроку перебував у тюремній камері 41-річний учитель з села Новоархангельськ Пантелій Андрійович Комаров.

30 липня 1941 року німецькі загарбники захопили село Новоархангельськ. А за місяць до цього, 2 липня, на стіл начальника райвідділу НКВС лягла заява директора місцевої школи Миколи Дмитровича Гончаренка. Він писав, що вранці того дня дав вказівку учителю географії підклеїти порвану карту Європи і почепити її на стіні у класі. У цей час поряд знаходився інший учитель Комаров. Почувши наказ директора, він сказав: «А для чого підклеювати цю карту, все одно Європа скоро буде німецькою».

І відразу запрацював налагоджений роками механізм репресивної радянської машини. У село Маркове Добровеличківського району поїхав слідчий НКВС. Комаров у цьому селі, перш ніж перебратися у Новоархангельськ, у 1935-1937 роках працював директором школи. Тож слідчий поцікавився у сільраді та в учителів, чи була вони не пригадають якихось крамольних побутових висловлювань з боку фігуранта свого розслідування.

Голова сільської ради підказав слідчому, хто може йому допомогти. Мовляв, Комаров був у недружніх стосунках з учителем Романовським, і той навіть скаржився на директора семирічки у райвно. Через це Комаров і залишив директорство та переїхав учителювати у Новоархангельськ.

Фотографія учителя П. Комарова з архівно-слідчої справи. ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 4800

На початку 1937 року Комаров отримав завдання від первинної партійної організації сільської ради роз'яснити населенню рішення Верховного Суду СРСР по справі «троцькістсько-бухарінської банди». Для проведення цієї роботи в сусідніх колгоспах директор школи виділив своїх учителів. Романовський пішов з виступом у колгосп «Безбожник». Комаров, який вирішив перевірити як підлеглі виконують його вказівку, прийшов на цей виступ. І після нього Романовський звернувся до Комарова із запитанням, яке, начебто, задали перед цим йому колгоспники, і на яке він не зміг відповісти: «Чому радянський уряд вислав Троцького за межі СРСР?». Комаров відповів, що «Троцького вислали з метою викриття його як ворога народу перед пролетаріатом усього світу».

А ще Романовський пригадав, що Комаров говорив — соціалізм в одній країні побудувати не можна.

18 липня 1941 року працівники Новоархангельського районного відділу НКВС заарештовують учителя Комарова. Архівно-слідча справа типова за наповненням для тих часів. Хіба що виділяється детальна автобіографія Комарова, яка написана дрібним почерком на восьми сторінках.

Дивним чином справа Комарова до суду не дійшла. 8 січня 1942 року її припинили і Комарова з-під варті звільнили. Як зазначено у постанові, директор школи з Новоархангельська Гончаренко і учитель з Маркового Романовський наговорили на Комарова через особисті неприязні стосунки з ним.

ЖЕРТВИ ДИРЕКТИВИ № 759258

15 січня 1937 року з УНКВС по Одеській області у Компаніївку надійшла депеша з грифом «вручити і відкрити негайно». Стосувалася вона директиви № 759258 з викриття націоналістичного підпілля. Від енкавесистів вимагали заарештувати 46-річного директора школи із села Губівка Тимофія Дмитровича Ушаньова та 38-річну учительку школи № 19 з міста Кірово Ганну Петрівну Ткаченко, яка раніше працювала в школі у Губівці. Обоє проходили по справі «Шиплячі» (що це за справа — невідомо).

З архівно-слідчої справи¹⁸ дізнаємося, що, на думку слідчого, Тимофій Ушаньов був завербований до «Українського націоналістичного центру» у 1928 році. Його заарештували 13 вересня 1937 року. Чому це не зробили енкавесисти з Компаніївки ще у січні, як того вимагали з обласного НКВС, — невідомо.

«Український націоналістичний центр» — неіснуюча «контрреволюційна організація», «викрита» органами ДПУ у 1931 році. Організації приписувалася підготовка збройного повстання з метою скинути радянську владу в Україні і встановити капіталістичний лад у формі УНР. 7 лютого 1932 року у цій справі до ув'язнення від 3 до 6 років було засуджено 50 осіб, близько 30 з них — колишні члени УПСР і УСДРП (українська партія соціалістів-революціонерів та українська соціал-демократична робітничка партія — прим. авт.). В наступні роки 33 із засуджених були повторно репресовані (21 особу розстріляно). Справу

¹⁸ ДАКіроО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 3479

«УНЦ» слід розглядати як один із вирішальних кроків у сталінській протидії «українізації», як етап у винищенні тих інтелектуальних сил (в тому числі й у середовищі самих комуністів), котрі були носіями національного відродження України.

Енкавесисти вважали, що Ганна Ткаченко — донька «крупного куркуля і дружина білого офіцера, розстріляного у 1920 році», яка тісно пов'язана з націоналістом Тимофієм Ушаньовим, виховувала учнів у дусі українського націоналізму, серед викладачів проводила контрреволюційну роботу, дискредитувала вождів партії. Ганну Павлівну заарештували 26 жовтня 1928 року.

Якщо вісім місяців компанійські енкавесисти збирали обвинувачення на Ушаньова та Ткаченко, то слідство було швидкоплинним. Уже через місяць, 26 листопада 1937 року, трійка УНКВС по Миколаївській області призначила Тимофію Ушаньову та Ганні Ткаченко по 10 років виправно-трудоих таборів.

25 квітня 1939 року Павло Трохимович Ткаченко, батько Ганни Павлівни, написав листа наркомуні внутрішніх справ Берії, у якому намагався переконати його, що донька засуджена безпідставно і просив переглянути її справу.

Ганну обвинуватили у тому, що приховала свій соціальний стан, бо її батько — «крупний куркуль». Однак, як пише Павло Трохимович, він ніякий не куркуль, а майстер-зброяр, працює у майстерні «Союзпушнини» у місті Кірово, проживав з донькою по вулиці Володарського, 21.

«Донька не була заміжня за бандитом, вона взагалі не була одружена, що може підтвердити медекспертиза», — писав батько.

Що ж стосується невиконання програми з російської літератури у 7-му класі, то програма була перевантажена. Окрім того, розпорядженням тодішнього наркома Затоцького було виділено 15 годин на вивчення творів Пушкіна у зв'язку із сторіччям його народження, а от вказівок що не вивчати замість Пушкіна — не було, тоді як 15 годин в 7-му класі — це майже половина навчальних годин з літератури.

Ганну Ткаченко звинувачували у тому, що вона займалася «протягуванням українського націоналізму». На уроках фізкультури в 5-му класі один із учнів жартома вігав своїх друзів: «Привіт, гетьмани!». А на уроці української літератури вона, нібито, розповіла про гетьманів, попереджаючи учнів: «Слухайте-слухайте, цього в книгах не знайдете».

Нібито, при вивченні доповіді Жданова Ганна Павлівна сказала з якогось там приводу: «Союздрук перебільшує».

Під час обшуку у квартирі Ткаченків енкавесисти знайшли п'єсу Микитенка «Диктатура». Ця п'єса протягом кількох років вивчалася у 7-му класі і в 1937 році також була в програмі, але в жовтні того року виявилося, що Микитенко «ворог народу». Оскільки офіційного розпорядження про вилучення цієї книги не було до 23 жовтня 1937 року (тобто до дня арешту Ганни Ткаченко), то книгу вона не спалила.

Отримавши цього листа, з Москви дали вказівку дослідити справу жінки. Та рішення трійки залишили у силі.

Ганна Павлівна Ткаченко відбувала покарання у таборі № 6 Севжелдорлагу НКВС у Комі АРСР. Чи повернулася вона в Україну — невідомо.

А от на запит дружини Тимофія Ушаньова надійшла відповідь, що він помер 25 серпня 1943 року на станції Єрцеве Північної залізниці.

РОЗПОВІВ КОЛЕГАМ ТАЄМНИЦЮ НАРКОМА

Це сталося 2 квітня 1935 року у караульному приміщенні в'язниці міста Кірово. Двадцятип'ятирічний молодший наглядач Олександр Панфутійович Харитонов розповів чотирьом своїм колегам — Правдюку, Леваку, Смеляку та Могильову, що нарком внутрішніх справ УРСР Всеволод Балицький, як і він сам, родом із села Високі Байраки, що недалеко від Кірового. Батько Балицького — «крупний куркуль». У роки громадянської війни нарком очолював банду в армії Денікіна, яка грабувала селян і розстрілювала більшовиків. У 1927 році, коли мешканці міста, які знали про це таємне і буремне життя Балицького, написали йому листа у Київ, той відразу приїхав до Зінов'ївська, зібрав у міськвідділі НКВС усіх, хто писав йому, і під час розмови з ними налякав та змусив тримати язика за зубами, а декого із незговірливих ще й побив.

Хтось з наглядачів в'язниці, які чули про таємницю наркома з вуст Харитонова, чи то відразу, чи може через деякий час поділився почутим з енкавесистами. А ті, витримавши паузу, заарештували Харитонова. Сталося це 21 жовтня того року. У постанові на арешт обвинувачення було записане наступним чином: «за нахабну брехню на адресу члена уряду та члена ВКП(б)У Балицького та за контрреволюційні антирадянські висловлювання».

Всеволод Аполіонович Балицький (1892, Верхньодніпровськ, нині Дніпропетровська область — 1937, Москва) — радянський діяч, один із керівників органів державної безпеки ВЧК — ОДПУ — НКВС, один із організаторів Голодомору. Член ЦК КП(б)У в грудні 1925-го — травні 1937 року. Член ЦК ВКП(б) у лютому 1934 — червні 1937 року¹⁹.

В усіх офіційних біографіях Балицького вказано, що народився він у місті Верхньодніпровськ, а не в селі Високі Байраки, як те стверджував Харитонов. У ході слідства виявилось, що Харитонов народився у сусідньому з Високими Байраками селі Андросове. Як сказав він під час допиту слідчому: «Я визнаю себе винним у тому, що сказав це там, де не треба було говорити». Начебто, поділився з Харитоновим темними сторінками біографії наркома Балицького знайомий із села Високі Байраки.

За те, що молодший наглядач в'язниці Олександр Харитонов у присутності колег розповідав брехню щодо наркома внутрішніх справ УРСР і члена ЦК КП(б)У Всеволода Балицького, 29 грудня 1935 року військовий трибунал призначив йому покарання у 2 роки і 6 місяців позбавлення волі без поразки в правах²⁰.

¹⁹ *Енциклопедія історії України: Т. 1: А—В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во "Наукова думка", 2003. — 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Balytskyj_V*

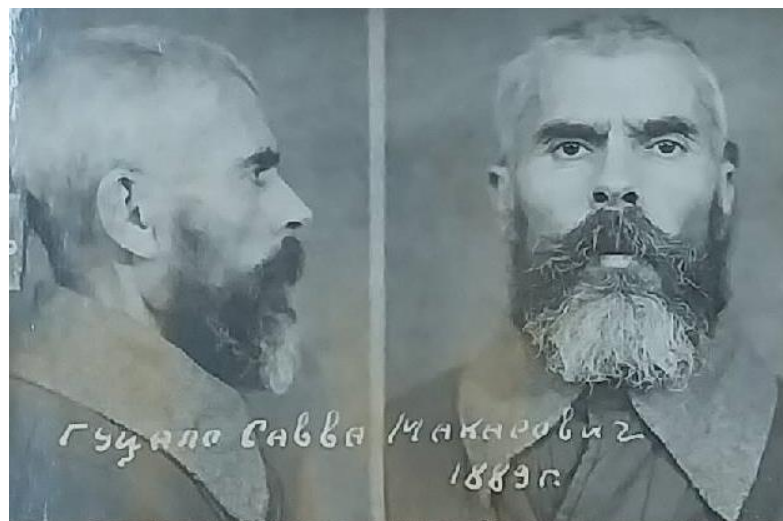
²⁰ *ДАКиРО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 1248.*

Що стосується самого наркома Балицького, то 25 червня 1937 року постановою Політбюро ЦК ВКП(б) «за зраду партії і Батьківщини та активну контрреволюційну діяльність» він був виключений із складу ЦК ВКП(б) та з членів ВКП(б), а його справа була передана до НКВС. 7 липня Балицький був заарештований у службовому вагоні. А 27 листопада того року «в особливому порядку» засуджений до страти. Розстріляний. Офіційно не реабілітований.

ДО РІШЕННЯ ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ НКВС НЕ ДОЖИВ

Саву Макаровича Гуцала, жителя села Седнівка Устинівського району, тричі заарештовувала радянська влада, але жодного разу він не почув рішення про своє покарання.

Спершу Саву Гуцала заарештували у 1933 році. Сорокачотирічного чоловіка звинуватили у тому, що під час «окупації німцями у 1918 році був начальником гетьманської варти, сам добровільно вступив і потягнув за собою селян. Арештував червоного партизана Поліщука, передав його німцям, а уже ті Поліщука розстріляли». А у 1919 році Гуцало був уже у війську Денікіна у чині прапорщика.

Фотографія Сави Гуцала з архівно-слідчої справи. ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 4005

Державна варта — служба правопорядку Української держави гетьмана Павла Скоропадського. Створена 18 травня 1918 року. Мала мету підтримувати цивільний порядок, здійснювала боротьбу зі спекуляцією, підробкою грошових знаків, розкраданнями на залізниці та іншими анархо-кримінальними і антинімецькими проявами, а також виконувала функції контролю в політичній сфері. Фактично державна варта перестала функціонувати 15 грудня 1918 року після скидання гетьмана в Києві військами

Директорії УНР. Інститут державної варті офіційно був скасований Директорією розпорядженням від 4 січня 1919 року і замінений органами народної міліції.

Потримали тоді селянина у темній кілька тижнів і відпустили додому обробляти землю.

Вдруге Саву Гуцала затримали за тими ж обвинуваченнями у 1937 році. І знову відпустили додому.

Коли заарештували утретє, а сталося це 10 липня 1941 року, чоловік більше додому не повернувся. На час арешту Сава Макарович працював рахівником у седнівському колгоспі «Комунар». Оскільки німецькі війська окупували Кіровоградщину, Гуцала етапували до в'язниці у Красноярську.

У матеріалах архівно-слідчої справи є визнання Сави Макаровича у тому, що у 1918 році він служив у волосній гетьманській варті, а в 1920 році був членом «Просвіги». Також в архівно-слідчій справі є «повідка до особливої наради НКВС СРСР». А от до рішення цієї особливої наради Сава Гуцало не дожив — 20 квітня 1932 року помер в ізоляторі Красноярської в'язниці від «занепаду серцевої діяльності».

ВОРОЖА ВИХВАТКА

З таким заголовком у газеті «Кіровська правда» за 5 листопада 1937 року була надрукована критична замітка про дурість старшого зоотехніка приміського радгоспу «Головкомбкорму» Івана Корчєвного. Після появи публікації вчинком старшого зоотехніка зацікавилися працівники НКВС. Та чим завершилася дана «цікавість» — невідомо, в усякому разі у списку репресованих прізвище Корчєвного не значиться. Разом з тим, у часи Великого терору за подібне позасудовий радянський орган «трійка» міг призначити й вищу міру покарання.

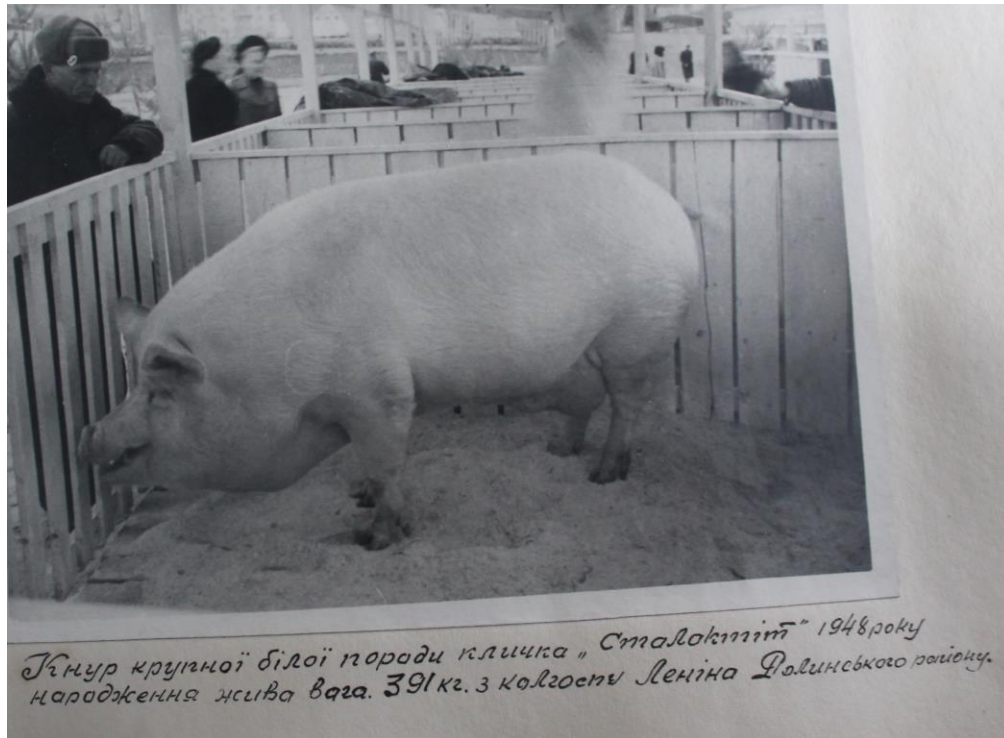
17 лютого 1935 року Раднарком СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову «Про організацію Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві». Відкрилася вона для відвідувачів 1 серпня 1939 року і діяла у 1939—1941 і 1954—1958 роках.

Та ще задовго до відкриття виставки по усій країні розпочали пошуки експонатів для показу на ній. У радгоспі «Головкомбкорму», що базувався у кількох селах біля міста Кірово, таким експонатом виявився кабан Гігант. Працівники ферми жартома називали його Пепетею, бо доглядач кабана Петро Самокиш заїкався і повторював у словах склади. Кабана він називав Какабанчиком.

Вигодовували Гіганта на третій ділянці радгоспу у селі Созонівка. Хряк уже важив 18 пудів, тобто близько 300 кілограмів, і мав ще резерви до збільшення своєї ваги.

Директор радгоспу викликав старшого зоотехніка Корчєвного і дав йому вказівку сфотографувати рідкісний експонат. А то, мовляв, Пепетю відвезуть потягом до Блокам'яної і більше він у Созонівку не повернеться. Деякий час кабаном любуватимуться відвідувачі виставки, а потім Гігант піде на стіл москвичам з партквитками.

— Сфотографуєш кабана і нехай фотограф обов'язково зробить великий знімок. Замовиш красиву рамку, вставиш фотографію під скло та почепиш у коридорі контори радгоспу, — наказав зоотехніку директор.

Фотографія кнура з альбому обласної сільськогосподарської виставки, 1949 рік. Під фотографією підпис: «Кнур крупної білої породи, кличка Сталоктит, 1948 року народження, жива вага 391 кг. З колгоспу імені Леніна Долинського району».

Здавалося б, що може бути простішим, ніж викликати з міста у Созонівку фотографа, щоб той увіковічнив обриси Гіганта. Та у Корчевного були інші наміри. Оскільки фотограф був у протилежній стороні, у селі Федорівка, що за 23 кілометри від Созонівки, старший зоотехнік підганяє до свинарника полуторку ГАЗ-АА і вантажить на неї 18-пудового кабана та везе його до фотографа.

Ця головотеська видумка дорого обійшлася радгоспу. Кабана під час транспортування покалічили, він захворів і наступної ночі за розпорядженням Корчевного Гіганта дорізали.

Для розслідування причини загибелі кабана в радгоспі створили комісію, до складу якої потрапив й сам Корчевний. Та у жодному із складених актів не було зазначено прізвище конкретного винуватця втрати «цінного експонату». Завідувач ферми Іванов порадив комісії: «навіщо нам виявляти винуватця, може й так обійдеться».

Може й обійшлося б, якби не поява замітки «Ворожа вихватка» у «Кіровській правді». На думку її автора, «загибель кабана, призначеного як експонат на всесоюзну сільськогосподарську виставку, безумовно, є справа ворожих рук Корчевного».

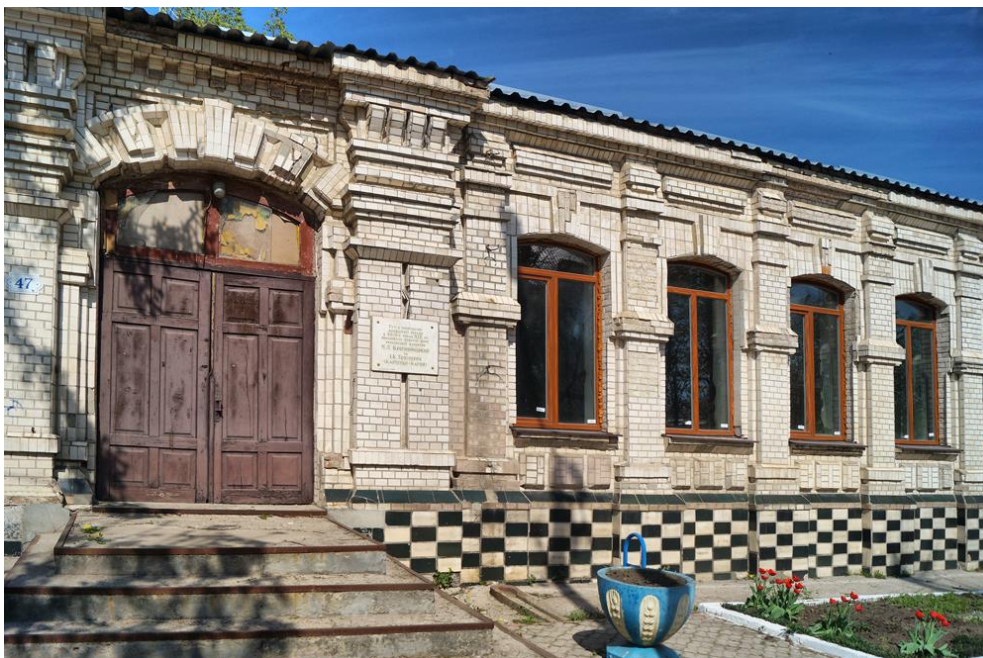
Прочитавши цю замітку, директор радгоспу викликав секретаря парткому і дав вказівку виключити старшого зоотехніка Корчовного з рядів партії, а самому Корчовному писати заяву на звільнення.

МАНДАТ ВІД ТРОЦЬКОГО

Голова виконкому міськради Бобринця Петро Мельниченко зібрався йти додому, коли до будівлі колишньої ратуші під'їхали дві тачанки з кулеметами. З першої тачанки зійшла худа висока жінка років сорока у шкірянці, синьому галіфе та червоній хустці на голові.

— Це міська рада? — звернулася гостя до Мельниченка. — Де можна бачити голову?

— Петро Мельниченко, голова виконкому міськради. А ви хто будете?

Бобринець, будівля колишньої ратуші.

Жінка дістала з внутрішньої кишені шкірянки складений учетверо папірець і протягнула його Мельниченкові:

— Марфа Земляна, новий комендант міста. Це мій мандат від наркома військових справ Лева Троцького! Чули про такого?

Мельниченко не став дивитися документ, який пред'явила Земляна, сказав, що без окулярів не прочитає, що там написано, повірив на слово, відкрив двостулкові входні двері перед гостями і запросив їх до будівлі:

— Заходьте, покажу свій, тепер ваш кабінет. На подвір'ї є конюшня, там можна розмістити коней. У комірчині трохи харчів — цукор, мука, гречана крупа та шмат сала: самі приготуєте вечерю. А завтра вранці прийду і передам справи.

За вечерею Марфа Земляна поділилася своїми планами з товаришами:

— Кілька днів побудемо у місті, пройдемося по домівках багатших бобринчан — конфіскуємо цінності на користь революції, і поїдемо далі. А ти, Панасе, знайдеш друкарську машинку і надрукуєш два нових мандати за підписом Троцького. Люди неосвічені та дурні — який папірець з печаткою не покажи — усьому повірять. Звідси поїдемо у Долинську, або ж у Новоукраїнку....

У номері за 28 листопада 1918 року елисаветградська газета «Голос Юга» повідомляла: «У Бобринці комендантом оголосила собі якась Земляна разом зі своїм співмешканцем Лебедевим. Ця перша, можливо, жінка-комендант тримає у страху усе місто, маючи у розпорядженні армію у 8-10 чоловік».

А уже у номері за 23 грудня того ж року ця ж газета писала: «Бобринець. Роззброєння та арешт більшовиків. Українські війська, які прибули до міста, роззброїли та арештували банду більшовиків і анархістів на чолі з Марфою Земляною та її співмешканцем Лебедевим. У місті оголошений військовий стан».

«ПОЖЕРТВУВАЛА» ЗОЛОТИЙ ЗУБ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ КРАЇНИ

Директор трудової школи № 8 Максим Сидорович Сухогузов терміново зібрав педагогічний колектив: з міськпарткому надійшла вказівка обговорити замітку «Розвиньмо збір цінностей», яка була надрукована в останньому номері газети «Соціалістичний наступ»²¹. І не просто обговорити, а наслідувати приклад героїні публікації — робітниці «Водосвігла» Найдіної, та пожертвувати усі свої золоті вироби на розбудову країни.

— Наше зібрання буде коротким — ми повинні вписатися у 20 хвилин великої перерви, — розпочав збори Сухогузов. — Спершу секретар партосередку школи Косоглазова зачитає замітку з газети «Соціалістичний наступ», а потім я хочу почути ваші свідомі пропозиції і пожертви.

Учителька математики Марія Іванівна Косоглазова напнула на носа окуляри, розгорнула газету і стала читати, ковтаючи від хвилювання кінцівки слів:

«Зараз провадиться збір золотих речей на користь індустріалізації країни. На це поки що відгукуються окремі жінки, а жіночі організації ще не розкачалися. Збір цінностей мусить набути масового характеру. Всі жіночі організації повинні обговорити це питання на своїх засіданнях та зборах. Ось що пишуть окремі робітниці: «Як не цінна для мене золота каблучка, але будівництво соціалізму, розвинування індустріалізації країни дорожче для мене. Тому я віддаю золоту каблучку на індустріалізацію та викликаю всіх жінок «Водосвігла» піти за

²¹ Газета «Соціалістичний наступ», березень 1930 року.

моїм прикладом». (Найдина)». Треба жіночим організаціям взятись, не гаючись, до роботи та залучити всіх жінок до корисної роботи. Комісія при міськраді».

Коли Косоглазова дочитала текст, Сухозадов запропонував колегам висловитися і здати усі свої золоті обручки та ланцюжки, якщо такі у когось є. Але в учительській стояла мертва тиша.

Сухозадов не чекав на таку пасивність колег, тож почав сам піднімати учительшок:

— Петражевська, а у вас хіба немає золотої каблучки?

— Так я незаміжня, Максиме Сидоровичу, звідки вона у мене! Немає й інших ювелірних коштовностей, — відповіла учителька хімії Ангеліна Юстасівна Петражевська.

— Максиме Сидоровичу, ми б із задоволенням віддали свої золоті вироби на розбудову країни, та у нас їх немає, — розписався за усіх учитель фізики Остап Потапович Самойленко. — В усякому разі ніхто їх у школу не носить з учителів.

— Ну, не вірю я, що у нікого нічого немає із золота? Можливо, у когось удома завалився царський червінець... Так, зараз кожен з вас повинен піднятися і сказати — у мене немає золотих виробів. Але якщо потім виявиться, що він збрехав, я цього учителя вижену зі школи, — сказав на підвищених тонах Сухозадов.

Далі учителі підводилися і говорили одну й ту ж фразу, а секретар партосередку Косоглазова навпроти прізвища цього учителя чи учительки писала одне слово — «нічого не здав».

Коли справа дійшла до учительки біології Берти Альбертівни Мотузян, то жінка неохоче піднялася із стільця і стояла мовчки.

— А ви чого мовчите, Берто Альбертівно? Говоріть, не затримуйте нас! — звернувся до Мотузян директор школи.

— Так вона боїться відкривати рота — у неї там один золотий зуб, — засміявся учитель фізкультури Леонід Іванович Бобров.

Берта Альбертівна, почувши цю насмішку, заплакала:

— І що мені тепер робити? Йти до зубного лікаря, щоб вирвав? — відповіла уже немолода жінка.

— Та чого відразу до лікаря — пішли у коридор і я допоможу там позбутися вам цього клятого зуба, — порадив учитель фізкультури...

...У наступному номері газети «Соціалістичний наступ» була надрукована добірка заміток про те, як у трудових колективах міста підтримали ініціативу робітниці «Водосвігла» Найдиної — хто скільки здав золотих ювелірних виробів на індустріалізацію країни. Була у цій добірці і невеличка замітка про вчинок учительки хімії із трудшколи № 8 Берти Альбертівни Мотузян, яка пожертвувала свого єдиного золотого зуба на благородну справу.

ВИСМІЯЛА РАДЯНСЬКІ ЛОЗУНГИ

Жителька села Бежбайраки (нині — село Кропивницьке у Новоукраїнському районі) Марія Яківна Вороніна з перших днів встановлення радянської влади перебувала у полі зору каральних органів. І це й не дивно, адже вона у 1907—1921 роках тримала у селі «крупну» мануфактурну крамницю, оборот якої «доходив до великих розмірів, орендувала 15—20 десятин землі, наймала 10—15 робітників».

У 1929 році Марію Вороніну розкуркулили, щоправда, в іншому документі архівно-слідчої справи написано рукою слідчого, що жінка була розкуркулена у 1931 році.

А у 1937 році сталося те, що давно повинно було статися, адже радянська влада визнавала своїми ворогами подібних до Вороніної людей. 9 листопада жінку заарештували працівники Рівненського райвідділу НКВС. Підставою до арешту послужили іронічні слова Марії Яківни щодо сталінської фрази «жити стало краще, жити стало веселіше».

На Першій Всесоюзній нараді стаханівців, яка відбулася 14 листопада 1935 року в московському Кремлі, прозвучала фраза Сталіна, яка стала згодом крилатою: «Жити стало краще, товариші. Жити стало веселіше». У розмові з кількома односельчанами Вороніна висміяла ці слова, сказала: «Треба було Сталіну зачитати список людей, кому стало жити краще. І цей список був би куценьким, і навряд чи помилюсь, якщо скажу, що це було б виключно оточення Йосипа Вісаріоновича. Радянським людям живеться сумно й тяжко, ледве зводять кінці з кінцями, щоб не померти з голоду».

Того ж дня хтось із «свідомих» жителів Бежбайрак, які чули ці слова Марії Вороніної, повідомив про них працівникам Рівненського райвідділу НКВС, і Марію Яківну заарештували. Її звинуватили у тому, що «висловлювала недовіру до офіційних пропагандистських установ, займалася агітацією, спрямовувала свої контрреволюційні розмови на підриив довіри до лозунгів партії та уряду, дискредитувала радянську торгівлю».

Слідство було швидкоплинним. Хоч на допиті Вороніна винною себе не визнала, та уже на п'ятий день арешту, 14 листопада, трійка при УНКВС по Одеській області призначила 49-річній жінці 10 років виправно-трудових таборів.

В архівно-слідчій справі не вказана причина, але, дивним чином, через два роки справу Марії Вороніної переглянули і за вироком судової колегії з кримінальних справ Кіровоградського обласного суду від 10 червня 1939 року їй призначили менший термін покарання — 3 роки позбавлення волі з обмеженням у правах на 2 роки²².

²² ДАКиРО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 1546

ЗААРЕШТУВАЛИ, БО СПІВАЛИ ПОЛЬСЬКИХ ПІСЕНЬ

У червні-липні 1937 року працівники Кіровського міськвідділу НКВС «викрили та ліквідували польську націоналістичну організацію, яка проводила активну контрреволюційну фашистську роботу з метою від'єднання Радянської України і приєднання її до фашистської Польщі»²³. У причетності до цієї міфічної організації були заарештовані 22 жителі міста Кірово. Серед затриманих — 15 поляків, по два литовці, латиші та німці, і один білорус.

Начебто, ця фіктивна організація діяла у місті з 1919 року під керівництвом місцевих ксьондзів Петровського, Ашенберга, Оборовського і Шенфельда. А основними її завданнями були: пропаганда необхідності повалення радянської влади збройним шляхом за допомогою Німеччини та Польщі; вербування в організацію поляків-патріотів, вороже налаштованих до радянської влади і пов'язаних родинно з Польщею; виховання молоді в

²³ ДАКіроО. — Ф. 5907. — Оп .2Р. — Спр. 4134

національному патріотичному дусі; збір коштів серед поляків для допомоги репресованим ксьондзам.

Поляків звинувачували й у тому, що під час зустрічей вони слухали польські передачі по радіоприймачу та співали польських пісень.

Разом з тим, не усі заарештовані, яким інкримінували причетність до видуманої енкавесистами польської націоналістичної організації, були поляками, та й не усі були католиками за віросповіданням і ходили до костелу.

Отож, хто вони ці 22 жертви комуністичного режиму:

Плавінська Франціска Іванівна, 50 років, полька, донька колишнього керуючого маєтком графа Потоцького, мала зв'язок з польською організацією міста Умані, син у 1934 році утік до Польщі.

Кокін Іван Анатолійович, 53 роки, латиш, слюсар на електростанції, разом з дружиною Мартою Антонівною прибув нелегально в СРСР з Латвії у 1926 році.

Савіцька Ванда Антонівна, 35 років, полька, домогосподарка, батько і брат утекли до Польщі.

Андрежеєвський Томаш Феліксович, 69 років, литовець, комірник у трамвайному депо, займався шкідництвом в електромережах міста, під час обшуку у його квартирі знайшли прапор Польщі з гербом.

Салей Антон Йосипович, 46 років, поляк, працював на заводі «Червона зірка», раніше арештовувався при переході кордону.

Шедіва Марія Йосипівна, 43 роки, німкеня, кравчиня, розповсюджувала націоналістичну літературу.

Меняло Катерина Флоріанівна, 35 років, литовка, родичі проживали у Польщі.

Шеленговський Павло Францович, 44 роки, поляк, слюсар на електростанції.

Сюда Франц Іванович, 52 роки, поляк, служив в австро-угорській армії, тесляр, співав польських націоналістичних пісень.

Плавінський Володимир Антонович, 67 років, білорус, шорник трамвайного депо.

Гонтковський Адольф Йосипович, 65 років, поляк, до 1917 року мав бондарську майстерню.

Келкевич Ян Францович, 65 років, поляк, органіст польського костелу.

Кудасевич Юліан Петрович, 60 років, поляк, садівник міськкомунгоспу.

Келлер Ксаверій Федорович, поляк, до 1917 року мав власні майстерню і магазин, двічі за це арештовувався у 1919 та 1931 роках.

Спренжин Томаш Осипович, 60 років, поляк.

Кокіна Марта Антонівна, 49 років, латишка, купила радіоприймач, щоб слухати польські передачі.

Мельникова Стефанія Гнатівна, 40 років, полька, експедитор готової продукції заводу «Червона зірка», під час обшуку знайшли 290 доларів США та 4000 рублів, які належали її родичу.

Савицький Мар'ян Владиславович, 40 років, поляк, отримав завдання дістати план міста і нанести на ньому важливі стратегічні об'єкти.

Келлер Антон Ксаверійович, 43 роки, поляк, експедитор в радгоспі імені Лаврентія.

Юст Віктор Владиславович, 41 рік, німець.

Слівинський Володимир Антонович, 45 років, поляк.

Голдарій Марія Францівна, 57 років, полька, інструктор крою та шиття у дитбудинку.

У подальшому справу розділили на три частини, які окремо розглядала особлива нарада при НКВС СРСР — 13 та 15 вересня і 25 листопада 1937 року.

Чотирнадцятьом обвинуваченим було призначено вищу міру покарання (розстріл): Ф. та В. Плавінським, Т. Андрежеєвському, М. та В. Савицьким, А. Гонтковському, К. та А. Келлерам, К. Мінелго, І. Кокіну, Я. Келькевичу, М. Салею, С. Мельниковій та В. Юсту.

Іншим були призначені різні терміни позбавлення волі у виправно-трудових таборах:

10 років — П. Шеленговському;

8 років — М. Шедиві, Ф. Сюді, Ю. Кудасевичу, М. Кокіній, Т. Спренжину та М. Голдарій;

5 років — В. Слівинському.

ХВАЛИВ УКРАЇНСЬКЕ, БО БУВ УКРАЇНЦЕМ

20 серпня 1941 року військовий трибунал Володимиро-Ольгінської військово-морської бази призначив 10 років позбавлення волі з поразкою у правах на 3 роки лікарю 140-го стрілецького полку Василю Федосійовичу Ткаченку²⁴. Він був визнаний винним у тому, що «серед особового складу проводив антирадянську агітацію — відверто висловив контрреволюційні націоналістичні погляди і оббрехав стан побуту та харчування в радянській армії».

Василь Ткаченко винним себе не визнав.

Чоловік народився у 1914 році у селі Бровкове (*сьогодні належить до Новомиргородської міської громади* — прим. авт.). Здобув вищу освіту, закінчивши Перший Харківський медичний інститут. З 1940 року проходив строкову службу в армії у бухті Ольга у Приморському краї.

В основу вироку лягли покази п'яти свідків, товаришів по службі Василя Ткаченка. За їх словами, полковий лікар «вихваляв Україну і український народ», і цей факт розцінили як вияв націоналізму.

А ще Ткаченко «зводив наклепи на стан побуту й харчування в армії», як полковий лікар звертав увагу деяких товаришів по службі на низьку якість харчування і поганий санітарний стан полкового харчоблоку. Щоправда, свідок обвинувачення солдат Клокоцький у судовому засіданні сказав, що насправді їхня військова частина не мала в достатній кількості посуду та що військовослужбовці часто скаржилися лікарю на якість страв, які готували у полковому харчоблоці.

²⁴ ДАКиРО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 7556

Слідчий вклав у уста кількох військовослужбовців, які, начебто, чули, що лікар Василь Ткаченко говорив наступні фрази:

«добре було б, якби Україна існувала окремою державою, незалежно від СРСР...»;

«у колгоспах в Україні свиней краще кормлять, ніж бійців РСЧА...»;

«німецький солдат набагато освіченіший і культурніший за радянських солдат, майже в усіх них середня освіта, не те що в червоноармійців, німці нас перевиховали б, якби перемога була за ними»;

коли зайшла мова про композиторів та поетів, лікар Ткаченко сказав, що «українські поети і композитори одні з кращих у світі».

Ухвалою військового трибуналу Тихоокеанського флоту від 12 вересня 1941 року термін покарання був зменшений до 5 років позбавлення волі.

У матеріалах архівно-слідчої справи зберігається довідка, що після відбуття покарання лікар Василь Ткаченко проживав у Кіровограді по вулиці Декабристів.

РОЗСТРІЛЯЛИ ЗАРАДИ ПОКАЗНИКІВ «ЛАТИСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ»

Сорокачотирирічного Альфреда Михайловича Тупурина, рахівника Бобринецького технікуму зернових культур, працівники Кіровського міськвідділу НКВС заарештували 6 грудня 1937 року, тобто через тиждень від початку «латиської операції»²⁵. Його звинуватили у належності до латиської контрреволюційної шпигунської націоналістичної організації. Під час обшуку у помешканні чоловіка енкавесисти знайшли револьвер та 400 грамів динаміту, очевидно підкинули цю знахідку.

Директива НКВС СРСР № 49990 від 30 листопада 1937 року націлювала чекістів на ліквідацію діяльності латвійської розвідки і розгром націоналістичної та антирадянської діяльності латишів. Була проведена «зачистка» підприємств оборонного значення, транспорту, державних установ, колгоспів, радгоспів, населених пунктів від поліемігрантів, перебіжчиків з Латвії, латвійських підданих. Арешти виконувалися без наявності компрометуючих матеріалів. Заарештовували й розстрілювали цілими родинами, у числі яких були вагітні жінки та неповнолітні.

«Латиська операція» стала показовою, оскільки латиші були такою собі більшовицькою гвардією під час російської громадянської війни. Тоді латиські стрільки були найнадійнішими більшовицькими частинами. Але навіть заслуги видатних революціонерів, а латиші мали таке реноме, не бралися до уваги, вони теж підлягали репресіям.

Виконуючи директиву № 49990, працівники Кіровського МВ НКВС стали арештовувати усіх латишів. Тож жертвою «латиської операції» став і Альфред Михайлович Тупурин, який народився у 1893 році в Латвії.

²⁵ ДАКіроО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 11486.

З матеріалів архівно-слідчої справи дізнаємося, що у 1915 році Альфред Тупурин був мобілізований до царської армії, служив унтер-офіцером. Перебуваючи в рядах робітничо-селянської червоної армії, у 1921 році подав рапорт з вимогою демобілізувати, оскільки він латиський підданий. Був членом ВКП(б) у 1917—1920 роках, виключений, бо не відвідував збори. Після демобілізації у 1921 році залишився в СРСР. В Латвії проживали дві сестри, з якими він не підтримував зв'язок. Зате листувався з родичами в Австрії, щоправда, ким вони доводилися Альфреду Михайловичу, в архівно-слідчій справі не вказано. Проживав з дружиною Катериною у мікрорайоні Бобринця під назвою Рогозівка.

А, начебто, завербував у латиську організацію Альфреда Тупурина його знайомий Петро Боровиков. Він народився у 1895 році в місті Рига, латиш, освіта початкова, член ВКП(б) у 1918—1921 роках, проживав у місті Кірово, завгосп клубу «Металіст» заводу «Червона зірка». Заарештований 3 грудня 1937 року Кіровським МВ НКВС («учасник латиської шпигунської організації»). А уже 5 грудня дав покази на Тупурин, якого й заарештували наступного дня. Боровиков був засуджений 12 січня 1938 року рішенням НКВС та Прокуратури СРСР до розстрілу, вирок виконано 31 січня.

У протоколах допитів Петра Боровикова за 5-7 грудня 1937 року слідчий записав, що, начебто, у січні 1937 року, коли Боровиков працював начальником бойової підготовки Тсоавіахіму (*Товариство сприяння обороні, авіації і хімії; масова добровільна громадська організація у СРСР, яка існувала з 1927 до 1948 року* — прим. авт.) у Бобринці, якийсь Озолін (хто такий — в архівно-слідчій справі не вказано, і у списках репресованих на Кіровоградщині це прізвище не згадується) запропонував йому поїхати у місто Кірово для знайомства з двома латишами та дізнатися про їхні настрої і матеріальну забезпеченість. Боровиков зустрівся із незнайомими йому раніше латишами Вігтортом, Кекке та Янсоном. Потім двоє останніх, на запрошення Боровикова, приїхали у Бобринець, де зустрічалися з Озоліном. У подальшому Озолін запропонував Боровикову зайнятися вербуванням в латиську організацію «Таутес Бебріба» усіх латишів, які проживали на території колишнього Кіровського округу. За словами Боровикова, він через знайомого латиша Альфреда Тупурина познайомився з латишами міст Бобринець і Кірового: Руссо — працівником Бобринецького райвідділу НКВС, Жаном Недрігом, який працював у Кіровській міськраді Тсоавіахіму, Юнсоном з Бобринця. Кекке і Вігторт відмовилися вступати до організації. А Руссо, як енкавєсиста, він побоювся вербувати. А ще Боровиков зізнався, що Озолін мав зв'язок з латишами Москви, Вітебська та Орджонікідзе, а Тупурин листувався з редакцією латиської газети у Москві.

Усі обвинувачення Альфреда Тупурина ґрунтувалися на показах Петра Боровикова. Та якщо Тупурин і знайомив Боровикова із латишами, то навряд чи знав, яку мету переслідував Боровиков. А латиську газету у Москві видавала радянська влада, то в чому ж тоді провина Тупурина?

Але відсутність доказів не завадила НКВС і Прокурору СРСР 12 січня 1938 року призначити Альфреду Тупурину «вищу міру соціального захисту» — розстріл.

Що стосується інших латишів, яких згадував у своїх показах Боровиков, то 46-річний Жан Янович Недріг був заарештований 6 грудня 1937 року, його ровесник Макс Іванович Вігторт — наступного дня, а 41-річний Володимир Артурович Руссо — 14 грудня. Усі троє були латишами, народилися у Латвії. Усі троє проживали у місті Кірово. Вігторт працював головою артілі «Граверметал», Недріг — начальником відділу Тсоавіахіму міста, Руссо — начальником міськбюро виправних робіт НКВС. 12 січня 1938 року усіх трьох визнали винними у причетності до латиської шпигунської організації і рішенням НКВС та Прокуратури СРСР призначили розстріл, вирок виконано 31 січня.

Така ж трагічна доля спіткала і латвійок сестер Озольтас. П'ятдесятитрирічну Ольгу Георгіївну, яка працювала учителькою у селі Калинівка, за рішенням трійки розстріляли 27 січня 1938 року. Двох жительок міста Кірово, на рік молодшу Катерину розстріляли 5 жовтня, а 58-річну Теодору — 19 жовтня 1938 року.

«ЧОРНИЙ ДЕНЬ» УСТИНА РОІНИ

Для 52-річного Устина Івановича Роїни «чорним днем» стало 27 червня 1930 року, коли у його будинку в місті Зінов'ївськ, де проживала сім'я, та в хаті у селі Спасове, де він працював продавцем лавки Центроспирту, чекісти провели обшуки і вилучили скриню, у якій було майже 5 пудів (1 пуд — 16, 38 кг) срібних монет на суму 3158 рублів, а також 5 рублів 36 копійок мідними монетами та 3515 рублів казначейськими білетами.

Срібна монета номіналом 50 копійок 1921 року випуску.

Заарештували Устина Роїну 30 липня 1930 року. Чекісти звинуватили його у тому, що систематично скуповував срібні розмінні монети, чим створював у Зінов'ївській окрузі дефіцит розмінних грошей і цим «підривав вартість радянських паперових грошей, штучно підвищуючи цінність срібних монет».

Карбування срібних монет почалося ще у 1921 році на Петроградському монетному дворі. На формі зразка імператорської Росії корону царя поміняли

на зірку, доробили ободок і карбували девіз «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!». Для монет номіналом 1 рубль застосовували більші якісне срібло 900 проби, а для монет меншого номіналу користувалися 500 пробою. Так, у 1921 та 1922 роках були випущені срібні монети номіналом 50 копійок та 1 рубль, у 1924 році — 50 копійок та 1 рубль, у 1925, 1926 та 1927 роках — 50 копійок.

Під час допиту Устин Роїна сказав слідчому, що збирав це срібло з 1925 року. Отримуючи зарплату срібними монетами, відвозив їх до сім'ї у Зінов'ївськ і складав у дерев'яну скриню. Донька Ліда пояснила чекістам, що про гроші вона нічого не знала, а батько завжди приїжджав із села у місто з корзиною, але що було у ній, вона не знає.

За словами чоловіка, срібло він збирав «на чорний день». Та що він розумів під терміном «чорний день», Роїна не зміг пояснити слідчому. А той розцінив ці слова як розпад Радянського Союзу та повернення старої влади.

Судова колегія ОДПУ 3 жовтня 1930 року призначила Устину Роїні «вищу міру соціального захисту» — розстріл, це рішення було виконано. Відібране під час трусу срібло та дефіцитні товари — 3 мішки цукру та 24 куски мануфактури, конфіскували у дохід держави.

РОЗСТРІЛЯЛИ ЗА ВИГУК ЗІ СТРОЮ

Друга світова війна — це велика трагедія, в горнилі якої загинули десятки мільйонів людей. І основними її винуватцями були нацистська Німеччина та більшовицький Радянський Союз, які розпочали цю війну у вересні 1939 року.

Це лише в радянських фільмах червоноармійці ладні віддати життя «за Родину, за Сталіна». Але, насправді, значна частина з них відчувала себе гарматним м'ясом, яким безцеремонно розпоряджалися «геніальні» радянські полководці. Підтвердження цьому — наступна архівно-слідча справа, яка зберігається у фондах Державного архіву Кіровоградської області²⁶.

...Близько сьомої години вечора 8 січня 1942 року особовий склад 96-ї гірськострілецької дивізії з нагоди прибуття поповнення у 1500 бійців вишукали лігерою «п» на околиці села Золотарівка. До бійців мав вийти командир дивізії генерал-майор І.М. Шепетов.

Надворі стояв мороз під 20 градусів, тож бійці швидко померзли і стали тупцювати на місці, щоб хоч якось зігрітися. А Героя Радянського Союзу усе не було й не було. Він вечеряв.

Вийшов до бійців комдив зодягнутим у білий козушок, биті валянки та шапку. Сталося це лише після восьмої години вечора. Бійці за командою командирів припинили розмови. А Шепетов розпочав знайомити поповнення з історією дивізії та завданнями, які поставила перед нею Ставка.

²⁶ ДАКіроО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 13101

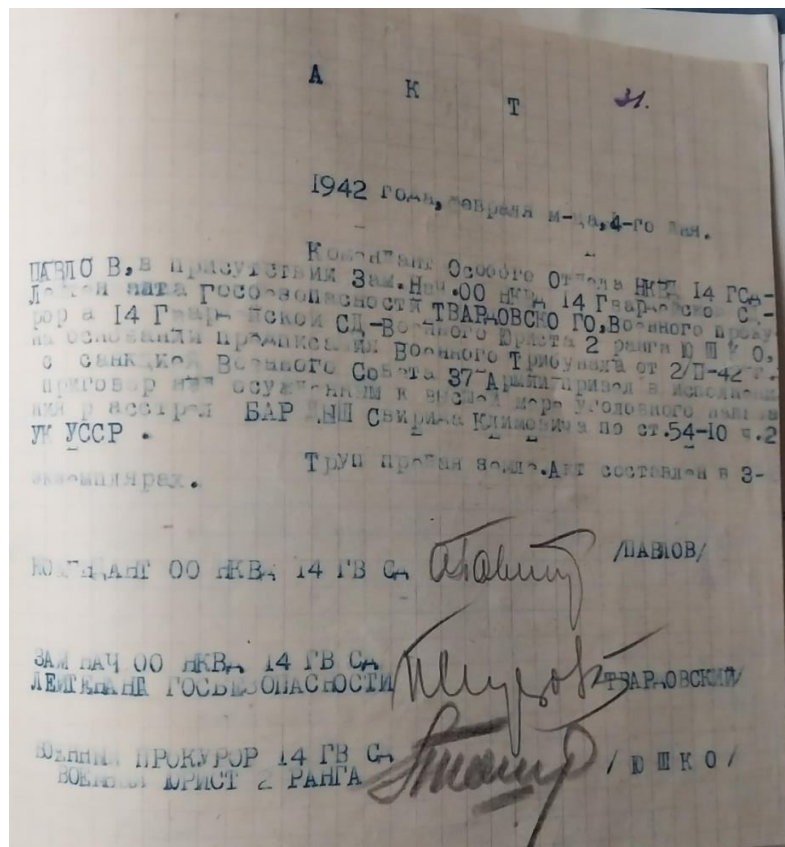
Червоноармієць Свирид Бардиш, у якого уже зуб на зуб не попадав, візьми та й скажи те, що думав, та ще й так голосно, що його почув комдив: «Та досить нас тримати на морозі, розводьте уже по теплих квартирах!». Після цих слів кілька червоноармійців стали свистати, аж поки цей свист не припинив окрик захмелілого комдива:

— Хто насмілюся це сказати? Вийти із строю!

Але із строю ніхто не виходив. Тоді лейтенант Сухозадиков, який стояв неподалік від Бардиша, виштовхнув Свирида та ще двох бійців — Михайла Теплицького та Дмитра Княженка, із строю. До них відразу підбігли кілька офіцерів, скрутили руки і повели у село.

Комдив Шепетов продовжив свій виступ з того, що назвав сказане червоноармійцем Бардишом «контрреволюційною агітацією».

Свирид Климович Бардиш народився у 1900 році у селі Інгуло-Кам'янка (нині у складі Новгородківської селищної громади). В армії з 26 червня 1941 року. Свій вчинок він визнав і пояснив тим, що було холодно і довго стояли на морозі, чекаючи на генерала, тож померзли.

Акт від 4 лютого 1942 року, в якому сказано, що комендант особливого відділу НКВС дивізії Павлов, з санкції Військової ради 37-ї армії, привів у виконання вирок військового трибуналу щодо С.К. Бардиша, тобто розстріляв його.

27 січня 1942 року Військовий трибунал 14-ї гвардійської стрілецької дивізії (до 24 січня 1942 року — 96-та гірськострілецька дивізія) визнав

С.К. Бардиша винним в «антирадянській агітації та пропаганді у військовий час» і призначив йому вищу міру покарання — розстріл без конфіскації майна через його відсутність. Закінчувався вирок словами: «Вирок остаточний і оскарженню не підлягає».

Що стосується інших двох червоноармійців, яких затримали разом з Бардишом, то їх лише пожурили.

Цікаво, що ім'я генерал-майора І.М. Шепетова, через якого розстріляли нашого земляка С.К. Бардиша, пов'язано з містом Кропивницьким та з Кіровоградщиною.

Іван Михайлович Шепетов народився 11 липня 1902 року в місті Кам'янському. До лав РСЧА вступив у 1918 році. Закінчив у 1924 році 5-ту Українську кавалерійську школу імені С.М. Будьонного в Єлисаветграді. Учасник німецько-радянської війни з 22 червня 1941 року. 12 жовтня 1941 року присвоєне військове звання «генерал-майор». 24 січня 1942 року 96-та гірськострільська дивізія, якою командував І.М. Шепетов, перетворена на 14-ту гвардійську стрілецьку дивізію. У травні 1942 року під час Харківської операції дивізія потрапила в оточення, Шепетов отримав поранення і 25 травня потрапив у полон. 21 травня 1943 року розстріляний за спробу втечі з табору Флоссенбюрг.

У 1944 році німецька розвідка спланувала операцію «Цеппелін», метою якої було фізичне знищення Й. Сталіна. Головний виконавець акції за легендою — радянський офіцер, Герой Радянського Союзу, був забезпечений Золотою зіркою і орденом Леніна, які належали генерал-майору І. Шепетову. Диверсант був схоплений і знешкоджений.

Меморіальна дошка, встановлена за рішенням Кіровоградського міськвиконкому № 903 від 23 червня 2008 року на стіні колишнього кавалерійського училища по вулиці Кавалерійській, 9 на честь Героя Радянського Союзу І.М. Шепетова. На дошці наступний текст: «У 5-й українській кавалерійській школі в 1922—1924 роках навчався учасник оборонних боїв на Кіровоградщині Герой Радянського Союзу Іван Михайлович Шепетов (1902—1943)».

УЧИТЕЛЬ ЗВІВ РАХУНКИ З ДИРЕКТОРКОЮ

У часи Великого терору часто зводили особисті рахунки, оббрехавши свого недруга перед органами НКВС. А тим цього тільки й треба було, щоб заради виконання свого плану з репресованих заарештувати безневинну людину, слідство провести у спрощеному та прискореному порядку, як того вимагали з Москви, і позасудовий радянський орган «трійка» визнавав цю жертву винною та карав її за першою категорією, тобто призначав «вищу міру соціального захисту» — розстріл. Тож можна вважати, що 36-річній жительці села Хашувате, нині Голованівського району, Мірі Аронівні Арелович пощастило, адже її виправдали, розслідування справи припинили, а жінку з-під варти звільнили...

Народилася Міра Арелович 1 квітня 1902 року в єврейській колонії Львів, нині це територія Одеської області. У 1928 році закінчила дворічну партійну школу в Одесі. Спершу працювала учителем історії в єврейській школі у селі Хашувате, а з 1929 року — директором цієї школи. Була членом КП(б)У у 1929—1937 роках, виключена після свого арешту 6 грудня 1937 року²⁷. Сиділа під час слідства у в'язниці міста Кірово.

Працівники Гайворонського РВ НКВС звинуватили міру Арелович у тому, що вона «розповсюджувала контрреволюційні анекдоти та підтримувала зв'язок з ворогами народу». А ще, що була знайома з Дезіком Приблудою, якого виключили з КП(б)У за зв'язок з троцькістами, та виховувала в учнів троцькістсько-зінов'євські погляди.

17 лютого 1938 року Мірі Арелович висунули обвинувачення. Жінці ставили у провину ще й те, що учні 6-го класу стріляли із саморобних луків в портрет Сталіна; що вона знайома з ворогом народу методистом народосвіти Рабиновичем; що у кінотеатрі в Хашуватому на початку 1937 року разом з учителями Розою Шибковою та Яковом Юдкілісом дивилася фільм про Пугачова і розповіла колегам контрреволюційний анекдот, спрямований на компрометацію вождів партії та радянського уряду; що грубіянила педагогам, а учнів обзивала нецензурними словами...

З тюремної камери Міра Арелович надіслала листа на адресу Одеського обкому КП(б)У, у якому описала своє життя та категорично стверджувала, що вона ні в чому не винна, та що її хтось оббрехав. Подальший розвиток подій показує, що цього листа прочитали і, що дивує, вирішили розібратися у справі директорки єврейської школи з Хашуватого.

20 травня 1938 року спецколегія Одеського обласного суду розглянула справу Міри Арелович і дійшла висновку, що свідок Яків Елевич Юдкіліс, щоб звести особисті рахунки з жінкою, оббрехав її, що, начебто, Арелович товаришує

²⁷ ДАКиРО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 1095

з ворогами народу та розповсюджувала антирадянські анекдоти. І Міру Арелович виправдали, справу припинили та з-під варті жінку звільнили.

Також Спецколегія вирішила направити ухвалу обласному прокурору для притягнення до кримінальної відповідальності свідків по справі Міри Арелович — Якова Юдкіліса та Йосипа Вайсмана, учителів Хашуватської єврейської школи, до кримінальної відповідальності.

ЗІЗНАВСЯ, ЩО БУВ ПОЛЬСЬКИМ ШПИГУНОМ

Однією з найболючіших проблем при дослідженні історії Великого терору є зізнання більшості арештованих у найнеймовірніших злочинах, яких у дійсності вони не чинили. Це можна пояснити лише застосуванням тортур та різними методами фізичного, морального і психічного тиску на арештованих, витримати які людина не здатна. Ці методи давали можливість енкавесистам зламувати волю обвинувачених, домагатись від них визнання своєї вини у нескоеених злочинах, та ще й назвати слідчому нові прізвища «злочинців». І такі «визнання» у 1930-ті роки перетворилися на «царицю доказів».

В архівно-слідчій справі, фігурантом якої був 57-річний житель села Станкувате Новоукраїнського району Василь Іванович Ощан, відсутні протоколи допитів свідків, очних ставок та експертиз. Єдиним доказом шпигунської діяльності чоловіка було лише його зізнання у цьому.

Василя Ощана працівники НКВС заарештували 28 липня 1937 року²⁸, тобто ще за два тижні до «польської операції» НКВС, що здійснювалася відповідно до наказу № 00485 від 11 серпня 1937 року у 1937—1938 роках, і була з одного боку політикою «етнічної чистки» СРСР, а з другого — складовою політики Великого терору. А от слідство уже проходило «у рамках польської операції». Енкавесисти звинуватили Ощана у тому, що він, начебто, висловлював невдоволення політикою партії та радянської влади, мав зв'язок з родичами у Польщі та з польським консульством у Києві, а отже був польським шпигуном.

Народився Василь Ощан 8 січня 1890 року на Холмщині, яка нині є територією Польщі. У 1918 році демобілізувався з армії і залишився жити у Томаківці Дніпропетровської області. Згодом познайомився з жителем Запоріжжя Кручинінім, який вмовив збирати шпигунські дані для Польщі. У 1922 році до Ощана прийшов польський агент Брокх-Реут, який запропонував йому перейти польський кордон і у місті Холмськ з'явитися у відділ таємної поліції, де повинен сказати, які дані він збиратиме в СРСР для подальшої передачі у Польщу. Брокх-Реут дав завдання Ощану отруювати колодязі під час відступу радянських військ на випадок війни та підпалювати хлібні поля і конюшні.

Але так сталося, що у дорозі до Польщі Василь Ощан захворів і, добравшись до села Станкувате, залишився там жити. А коли розпочався Великий терор у країні, енкавесисти дізналися, що Василь Ощан народився у

²⁸ ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 11333

Польщі, де проживали два його брати і сестра, з якими він листувався до 1932 року, і зробили з Василя польського шпигуна.

Під час допиту Василь Ощан зізнався, що займався контрреволюційною шпигунською діяльністю з 1919 року, а збирав шпигунські дані для Польщі з 1921 року.

Запитаєте: як чоловік міг себе обмовити? Очевидно, без тортур не обійшлося. Звісно, в архівно-слідчій справі слідчий не зазначив, яким чином він домігся цих зізнань.

26 жовтня 1937 року рішенням НКВС та прокурора СРСР Василю Ощану було призначено покарання за «1-ю категорією». Розстріляли чоловіка 5 листопада 1937 року.

РОЗСТРІЛЯЛИ ЗА ТЕ, ЩО «ПРОВОДИЛИ ЧАС З ЧОЛОВІКАМИ»

Анісія Соловйова та Євдокія Рудакова працювали на суднобудівному заводі імені Андре Марті у Миколаєві. Квартиру 42-річної Соловйової часто відвідували моряки іноземних кораблів, які заходили у місцевий порт. Через це миколаївські енкавесисти завели справу на Анісію Матвійвну, а її квартиру назвали кублом розпусти, до якого вона запрошувала молодих дівчат, щоб ті займалися проституцією²⁹.

У 1934 році стала вчащати до «кубла Соловйової» і 19-річна Євдокія Рудакова. За словами жінки, зустрічалася вона з італійцями ще на кількох квартирах у місті. Євгенія Рудакова познайомилася з італійцем Рафаелло Мелло, від якого народила дитину і з яким листувалася аж до свого арешту у 1937 році.

Зустрічалася з італійськими моряками і донька Анісії Соловйової — Олександра. У 1934 році вона вийшла заміж за радиста пароплава «Гатта» Лізаретто Сімонеллі, прийняла італійське громадянство і виїхала з чоловіком на Апенінський півострів.

Оскільки Анісія та Олександра Соловйови, а також Євдокія Рудакова служили на заводі імені Андре Марті, тож, як вважали енкавесисти, вони мали стосунки з військовим суднобудуванням і могли передавати шпигунські дані через італійських моряків іноземним розвідорганам, тобто займатися шпигунством.

Невдовзі після того як Олександра Соловйова-Сімонеллі емігрувала з СРСР, її матір Анісію заарештували працівники НКВС. За зв'язок з італійцями та шпигунство їй призначили 3 роки виправно-трудоих таборів.

Відбувала цей термін Анісія Соловйова у Карелії. Оскільки після відбуття покарання їй було заборонено проживати у режимних місцевостях СРСР, вона поїхала у місто Кірово на запрошення Богдановича, який був з цього міста і

²⁹ ДАКиРО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 11478

відбував свій 10-річний термін ув'язнення в одній колонії разом з Соловйовою. Сталося це у 1936 році.

У місті Кірово Анісія Соловйова поселилася у будинку № 22 по вулиці Олексіївській.

Згодом там її знайшла і також поселилася у цьому будинку Євдокія Рудакова, яку енкавесисти вислали з Миколаєва з дитиною за зв'язок з іноземними моряками.

Жетон заводу імені Андре Марті у Миколаєві

Дані про те, чим протизаконним займалися у місті Кірово Анісія Соловйова та Євдокія Рудакова, збирав для працівників НКВС агент Алексєєв. У своїх донесеннях він писав, що обидві жінки продовжували «шпигувати по Кіровському гарнізону на користь розвідки фашистської Італії».

Анісія Соловйова та Євдокія Рудакова винощували наміри залишити СРСР та перебратися в Італію: Анісія Соловйова до доньки Олександри, а Євдокія Рудакова до батька своєї дитини Рафаелло Мелло. Улітку 1937 року з цією метою Соловйова поїхала у місто Маріуполь, у порт якого також заходили іноземні пароплави, і збиралася на одному з них утекти з СРСР. Але оскільки це не вдалося, повернулася назад у місто Кірово.

9 вересня 1937 року обох жінок заарештували працівники НКВС. Їх звинуватили у тому, що заводили знайомства з військовослужбовцями 15-ї авіабригади та 43-го полку, щоб «проводити з ними час». Під час обшуку у квартирі по вулиці Олексіївській енкавесисти знайшли листування Євдокії Рудакової з італійцем Рафаелем Мелло.

Третім фігурантом справи Соловйової-Рудакової став їх 51-річний сусід Георгій Якович Гарріс-Дубинський, який представлявся політемігрантом з

Америци. Його енкавесисти назвали польським шпигуном лише з тієї причини, що у 1924 році він здійснив нелегальний перехід польського кордону.

17 грудня 1937 року рішенням НКВС і прокурора СРСР Анисії Соловйовій, Євдокії Рудаковій та Георгію Гаррісу-Дубинському була призначена вища міра покарання. Розстріляли усіх трьох в один день — 27 січня 1938 року.

ХТО СПАЛИВ ХАТУ ГАННИ НЕЖИВОЇ

1 червня 1934 року працівники Бобринецького райвідділу НКВС заарештували п'ятьох жителів села Червона Долина — 26-річного голову місцевого колгоспу «Червоний шлях» Максима Олександровича Чорного, 26-річного рахівника Олексія Михайловича Деменчука, 25-річного бригадира Василя Григоровича Семененка та рівноробочих 25-річного Адама Олександровича Чорного і 20-річного Романа Олександровича Кобилинського. Їх звинуватили у тому, що у ніч з 27 на 28 травня підпалили хату колгоспниці Ганни Неживої³⁰. Як зазначено в акті про наслідки пожежі, який склав голова сільської ради, згоріли солом'яний дах та дерев'яні крокви і одвірки, потріскалися 18 віконних шибок, та з хати зникли гроші у сумі 19 рублів, які були зібрані колгоспниками для закупівлі курчат.

Начебто, ця пожежа сталася після того, як Ганна Нежива виступила на зборах артїлі «Червоний шлях» і звинуватила голову артїлі Максима Чорного у тому, що він самоправно прийняв до колгоспу кількох своїх земляків, а ті стали розкрадати колгоспну власність. Слід сказати, що кілька заарештованих й справді народилися у селі Жолонь-Ситівка Овруцького району Житомирської області.

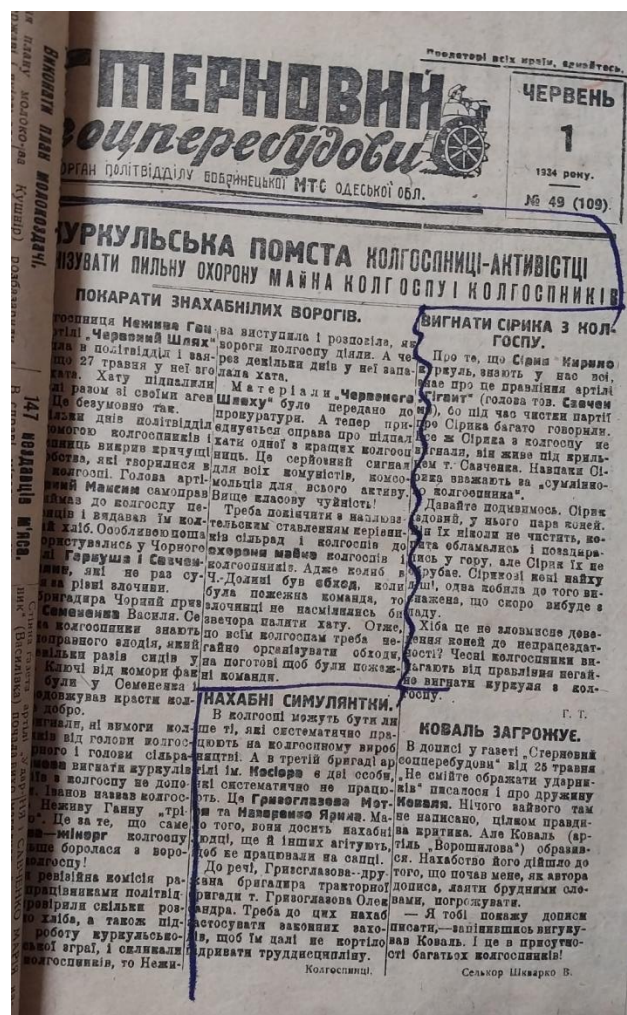
У день арешту газета «Стерновий перебудови», орган політвідділу Бобринецької машинно-тракторної станції, надрукувала статтю під заголовком «Куркульська помста колгоспниці-активістці». «Це серйозний сигнал для всіх комуністів, комсомольців, для всього активу. Вище класову чуйність, — закликав «Стерновий соцперебудови». — Треба покінчити з байдужим ставленням керівництва сільрад і колгоспів до охорони майна колгоспів і колгоспників. Адже коли б у Червоній Долині був обхід, коли б була пожежна команда, то злочинці не насмішилися б звечора палити хату. Отже, по всіх колгоспах треба негайно організувати обходи та щоб були наготові пожежні команди».

Не виключено, що прочитавши цей номер «Стернового соцперебудови», бобринецькі енкавесисти поїхали у Червону Долину заарештовувати осіб, яких згадував автор публікації у газеті. У постанові слідчого Бобринецького РВ НКВС від 1 червня було зазначено, що «з класової помсти було вчинено підпал хати Неживої Ганни групою куркулів та карних злочинців за те, що Нежива викрила на загальних зборах групу осіб, які пролізли до колгоспу «Червоний шлях» за сприяння голови колгоспу».

Два місяці тривало слідство, але енкавесисти так і не знайшли паліїв та не встановили, куди поділися гроші на курчат.

³⁰ ДАКиРО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 2862

Нарешті, 23 липня 1934 року була поставлена крапка у справі з підпалом хати Ганни Неживої. Постановою слідчого Одеського обласного управління НКВС Чернова справу щодо Максима та Адама Чорних, Романа Кобилинського, Олексія Деменчука та Василя Семененка припинили, а їх з-під варти звільнили, оскільки по «справі відсутні прямі докази, які б підтверджували їх участь у підпалі, і беручи до уваги, що за своїм соціальним походженням брати Чорні та Семененко — бідняки, а Кобилинський та Деменчук — середняки».

Перша сторінка газети «Стерновий перебудови», органу політвідділу Бобринецької машинно-тракторної станції від 1 червня 1934 року, на якій надруковано статтю «Куркульська помста колгоспниці-активістці».

ВОДА В СТУПІ, АБО СТРАШНА ІСТОРІЯ «ПРОСТОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЛЮДИНИ»

Одним із лексичних маркерів безпрецедентної уніфікації й стандартизації життя в Радянському Союзі була поширена в партійних документах, публіцистиці й масовій культурі формула «проста радянська людина». Архівно-слідча справа № 11286, яка зберігається у фондах Державного архіву Кіровоградської області, — яскраве свідчення того, у яких жакликих умовах жила ця «проста радянська людина». Ви лише уявіть: у кімнатці площею 5 квадратних метрів проживали четверо осіб — мати, 25-річний син та його дві молодших сестри, та ще й ця кімнатка була прохідною до іншої кімнати, у якій проживали двоє господарів та четверо їхніх квартирантів!

...Оперуповноваженого відділу по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності (*російська аббревіатура ОБХСС* — прим. авт.) управління міліції МДБ Кіровоградської області Миколу Мефодійовича Демешка заарештували колеги 4 вересня 1951 року. Чоловіка звинуватили у тому, що він «виготовляв і розповсюджував анонімні документи, в яких оббріхував радянську дійсність і закликав до повалення існуючого в СРСР ладу». Експертиза анонімного листа «антирадянського змісту на ім'я одного з керівників радянської держави і комуністичної партії» вказала саме на Демешка як на автора.

Як бачимо, слідчий, який розслідував справу, побоювся вказати у постанові на арешт прізвище цього «керівника», хоча на конверті було чітко написано: «м. Москва, особисто тов. Сталіну». Відправник листа Марія Іванівна Ковальчук вказала, що вона з села Лелеківка. На конверті стояв штемпель кіровоградського поштового відділення з датою «28 червня 1951 року».

«Народ стогне... Усі, хто був під час війни за кордоном, розповідали правду про життя в тих країнах... Будь проклятий тисячу разів той, хто зробив нам таке життя!».

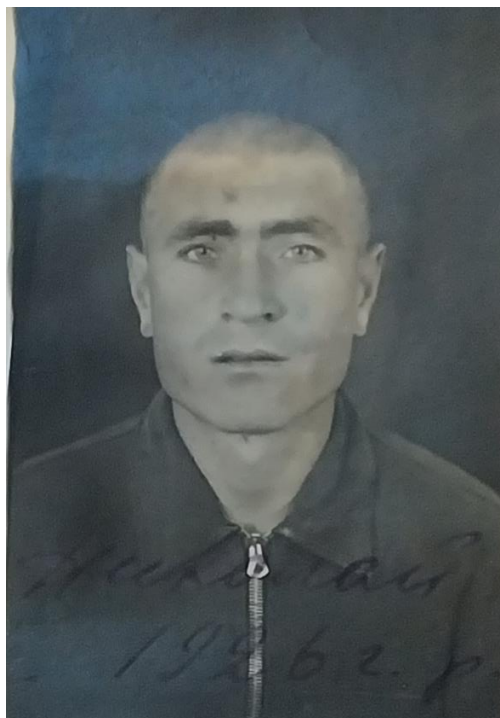
Це лише три речення з листа. Два його аркуші списані подібними докорами «керівнику радянської держави».

З Москви листа відправили у Кіровоград. Марія Іванівна Ковальчук у Лелеківці не проживала. Отже, це була анонімка. Знайти її автора для кіровоградських кадебістів не склало труднощів, оскільки у 1949—1951 роках Єлизавета Дмитрівна Демешко та її син Микола Мефодійович написали більше десятка скарг і заяв у різні органи радянської влади та у редакцію журналу «Перець».

Та заарештовувати Миколу Демешка кадебісти не поспішали — вони чекали на результат почеркознавчої експертизи. Радянський Союз декларував себе правовою державою, хоча усі чудово розуміли, що різні кодекси, закони і, навіть, Конституція завжди належали до формальних радянських документів. Вони лише номінально фіксували громадянські та процесуальні права людини, на практиці ж застосовувалися численні підзаконні акти — секретні постанови, директиви і вказівки ВКП(б), накази і розпорядження НКВС тощо.

Народився Микола Мефодійович Демешко у 1926 році у селі Суботці. Під час окупації був у рідному селі, а після визволення Суботців, з лютого 1944-го по

жовтень 1950 року, перебував в лавах радянської армії, брав участь у бойових діях, нагороджений кількома медалями.

Фотографія Миколи Демешка з архівно-слідчої справи. ДАКіроО. — Ф.5907. — Оп.2Р. — Спр.11286

Батькові Миколи, який двадцять років пропрацював у міліції, виділили житло у флігелі на подвір'ї за райвідділом міліції по вулиці Леніна, 6 у Кіровограді. Це була прохідна кімнатка площею 5 квадратних метрів. Коли Микола прийшов з армії, батька уже не було в живих — у 1947 році помер від отруєння неякісною ковбасою. Мати Єлизавета Дмитрівна, інвалід 2-ї групи, хворіла на рак, у лікарні відмовили покласти її на стаціонарне лікування. З матір'ю проживали дві молодших сестри Миколи.

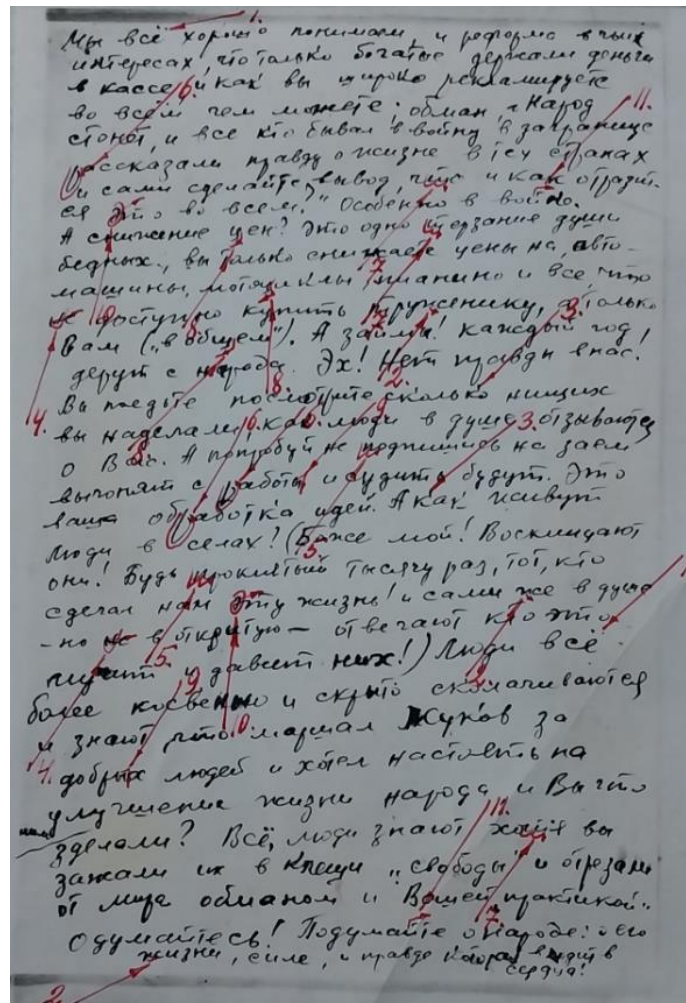
25 листопада 1950 року Микола Демешко влаштувався на роботу до міліції.

Першою стала просити у влади надати сім'ї краще помешкання мати. 28 червня 1949 року Євдокія Дмитрівна написала заяву на ім'я Йосипа Сталіна, у якій поскаржилася на тяжке матеріально-житлове становище і просила виділити для сім'ї квартиру. Цю заяву з приймальні голови Ради Міністрів СРСР «відфутболили» у Кіровоградський міськвиконком. А через чотири місяці, 12 жовтня того року, жінка отримала повідомлення, що її прізвище занесли до списків на отримання житла.

Очевидно, мати писала у листах до сина про жахливі умови проживання, бо Микола 7 березня 1950 року, ще перебуваючи в рядах радянської армії, з військової частини написав листа на ім'я голови Кіровоградського облвиконкому, щоб надали матеріальну допомогу його матері. З облвиконкому

цього листа віддали у міськвиконком з резолюцією «вирішити питання». І «питання» вирішили, виплативши Євдокії Дмитрівні грошову допомогу у сумі 200 рублів.

У травні того року Євдокія Дмитрівна пише листа уже на ім'я голови Президії Верховної Ради СРСР Миколи Шверника. Просить надати матеріальну допомогу і виділити квартиру. Отримала відповідь з Кіровоградського міськвиконкому — немає можливості надати житло.

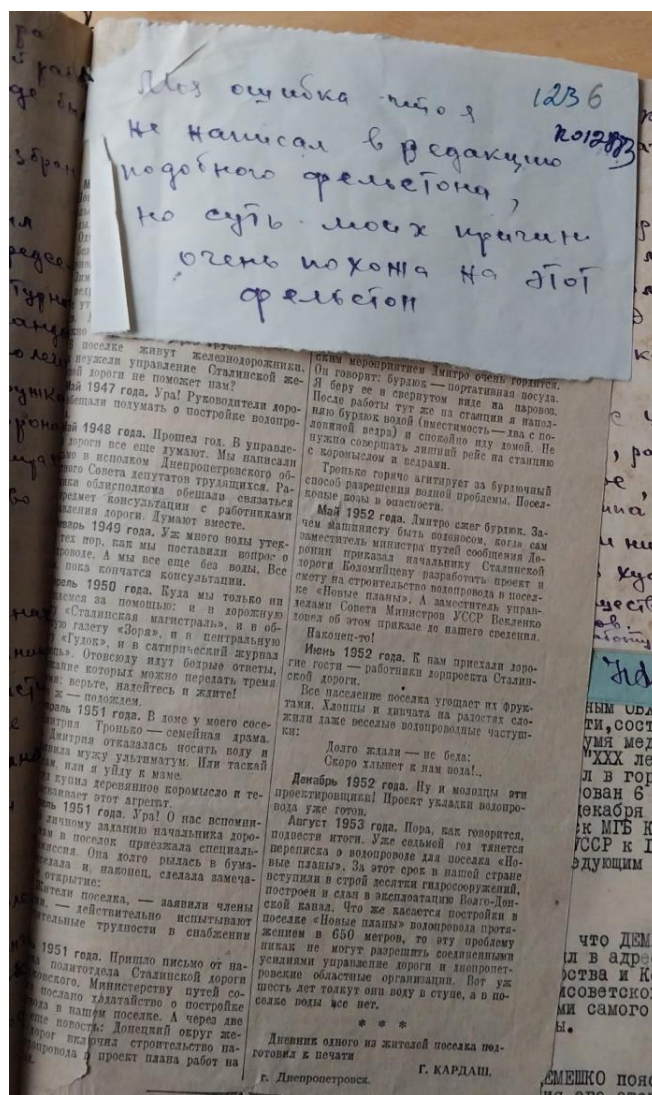

Копія сторінки листа, написаного Миколою Демешком Йосипу Сталіну, з помітками експерта-почеркознавця.

1 вересня жінка пише ще одного листа. Цього разу до Кіровоградської міської ради. Просить встановити пенсію за померлого чоловіка. Отримує відповідь із відділу соціального захисту — у клопотанні відмовити, оскільки коли чоловік помер, вона ще не хворіла.

26 грудня 1950 року, тобто уже працюючи у міліції, Микола Демешко пише листа голові облвиконкому про надання квартири. Йому відповідають, що сім'ю поставили на квартирний облік, тож чекайте.

25 березня наступного року уже син пише Голові Президії Верховної Ради СРСР Миколі Швернику. Поскаржився, що сім'ї скрізь відмовляють у допомозі. З Москви у Кіровоградський міськвиконком надходить лист з вимогою надати у Президію Верховної Ради СРСР листування з Демешками. Та у підсумку Микола отримує традиційну відповідь — за наявності у міської влади житла його нададуть сім'ї.

В архівно-слідчій справі підшита вирізка з газети за 16 серпня 1953 року з фейлетоном «Вода в ступі», в якому описана історія, що схожа до поневірянь сім'ї Демешків. До цієї вирізки прикріплений шматок паперу, на якому рукою Миколи Демешка написано: «Моя помилка, що я не написав в редакцію подібного фейлетону, але суть моїх причин дуже схожа на цей фейлетон».

Оскільки кімната Демешків була прохідною — через неї проходило у свою кімнату подружжя Нехтоденків з квартирантами, то 26 квітня 1951 року Микола написав листа до міськради, а копію цього листа відправив у редакцію київського

журналу «Перець». Просив зробити окремий вхід до квартири Нехтоденків. Та, не дочекавшись відповіді, 6 травня Микола Демешко пише листа на ім'я голови Кіровоградського міськвиконкому щодо влаштування окремого входу до квартири Нехтоденків. Відповідь з міськвиконкому надійшла 15 травня: зробити окремий вхід до кімнати Нехтоденків неможливо через дряхлість стін будівлі та заперечення Нехтоденків.

Тоді Микола пише ще одну скаргу до «Перця». З журналу надійшла відповідь, що листа переадресували у міськвиконком. А з міськвиконкому знову відписка — окремий вхід до квартири Нехтоденків неможливо зробити.

Демешко утретє пише у «Перець». І знову отримує схожу негативну відповідь.

12 серпня 1951 року Микола Демешко пише листа заступнику Голови Ради Міністрів СРСР Олексію Косигіну. З Москви листа переадресовують у Кіровоградський міськвиконком, з якого досить таки швидко, 31 серпня, отримує відповідь, що сім'я Демешків перебуває у списках на отримання квартири.

17 серпня Микола пише скаргу члену Президії Верховної Ради СРСР Лаврентію Берії. Цю скаргу повертають для розгляду у Кіровоград. Відповідь та ж: ваша сім'я перебуває у квартирній черзі.

Коли Євдокія Демешко та її син Микола підписували скарги своїм прізвищем, то отримували відписки. А от коли Микола написав анонімку «одному з керівників радянської держави», то його заарештували.

На запитання слідчого, чому він вирішив написати цю анонімку, Микола Демешко відповів, що за три роки мати та він написали до владних органів більше десятка скарг і заяв про надання їм квартири, але отримували бездушні відписки. «Ось я по молодості і дурості написав нісенітницю, яку тільки міг придумати», — пояснив слідчому свій вчинок Микола...

19 грудня 1951 року військовий трибунал військ МДБ Київської області призначив Миколі Мефодійовичу Демешку 10 років позбавлення волі з поразкою у правах на 5 років.

17 грудня 1954 року ухвалою військового трибуналу термін покарання Демешку зменшили до 5 років позбавлення волі і на підставі Указу «Про амністію» від 27 березня 1953 року його звільнили з-під варти із зняттям судимості.

РЕПРЕСОВАНИЙ ЗА ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ

У сталінські часи об'єктами репресій ставали не лише живі люди, але й окремі національності, науки, книги, музичні інструменти, предмети побуту, мови, архітектурні пам'ятки тощо. До неочевидних жертв Великого терору варто віднести другий всесоюзний перепис населення 1937 року.

У радянські часи відбулося сім всесоюзних переписів населення: 17 грудня 1926-го, 6 січня 1937-го, 17 січня 1939-го, 15 січня 1959-го, 15 січня 1970-го, 17 січня 1979-го та 12 січня 1989 років. Найбільш неоднозначним виявився другий з них. Тодішні можновладці оголосили захід шкідницьким, дефектним, низькоякісним та незадовільним. Згодом дослідники вживали до перепису інші

епітети — перепис з особливим місцем в історії, розстріляний, репресований, заборонений, зниклий, похований, трагічний, опальний, перекреслений, крामольний.

Під час перепису владу цікавили: стать, вік, національність, рідна мова, релігійна приналежність, сімейний стан, громадянство, письменність, освіта та місце навчання, рід занять і місце роботи, належність до соціальної групи. Олексі Панасевичу енкавесисти інкримінували те, що він ходив по хатах і вмовляв селян у переписних листах писати проти себе, що вони вірують.

. Заарештували Олексу Панасевича, священика з села Ворошилівка Хмельського району, 29 липня 1937 року. Було йому на той час 63 роки. Постанову на арешт підписав начальник Хмельського райвідділу НКВС сержант держбезпеки Шершньов.

До речі, цього енкавесиста колеги заарештують 11 березня 1938 року, звинувативши у зловживанні службовим становищем, а трибунал прикордонних та внутрішніх військ СРСР 4 серпня 1938 року призначить йому 5 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Щоправда, 20 грудня 1939 року Іван Шершньов був виправданий трибуналом військ НКВС Київської області.

Олексі Панасевичу інкримінували те, що «протягом двох років займався антирадянською агітацією, розкладав трудову дисципліну серед колгоспників». Під час перепису населення у 1937 році спеціально ходив по хатах і переконував селян, щоб вони записувалися віруючими, бо тоді уряд на підставі цих переписних листів зробить відповідні висновки та повіdkриває церкви.

З характеристики Олексі Панасевича, виданої слідчому райвідділу НКВС головою Хмельської сільради, дізнаємося, що у 1930 році Панасевича заарештовували за антирадянську діяльність, але відпустили. Судили священика також у 1932 році, але уже за несплату податків. А ще його оштрафували на 100 рублів за те, що ходив по хатах. Коли заборонили агітувати у Ворошилівці, Панасевич став ходити по хатах у селі Глодоси. Говорив: «Не бійтеся і тримайтеся віри. Записуйтеся православними, тому що за цими списками будуть перевіряти. А ви знаєте, що нас оточують країни з віруючими і таке саме буде у

нас, і буде погано тим, хто відречеться від своєї православної віри. Односельчанин Данило Кравченко сказав слідчому, що коли Панасевич зайшов до його хати, то запитав з порога: «За кого ви: за релігію, чи за радянську владу?»».

Через півроку після перепису, коли виявилося, що у Ворошиловці 80 відсотків населення — віруючі, енкавесисти вирішили покарати священика Олексу Панасевича. 10 вересня 1937 року трійка при УНКВС Одеської області призначила священику 8 років виправно-трудових таборів.

«ЯКИЙ ДУРЕНЬ СТАНЕ ЇХ СЛУХАТИ!»

За версією завідуючого Хмелівським колбудом (колбуд — колгоспний будинок культури) Григорія Шаповалова, якою він поділився із слідчим НКВС, так йому відповів завідуючий районним фінансовим відділом Максим Кадацький, коли він попросив виділити гроші для придбання альбому грамплатівок з виступом Й. Сталіна на VIII з'їзді Рад СРСР³¹.

Альбом грамплатівок «Доповідь товарища Й. Сталіна на Надзвичайному VIII всесоюзному з'їзді Рад 25 листопада 1936 року про проєкт Конституції Союзу РСР». Альбом складається з 21 платівки, вставлених у футляр червоного кольору. На футлярі барельєфне тиснення профілю Й. Сталіна. На кожній платівці, вкладеній в окремий конверт, вказаний фірмовий знак виробника («Московський завод пам'яті 1905 року») у вигляді перехрещених ластівки і скрипкового ключа.

5 грудня 1936 року Надзвичайний VIII з'їзд Рад затвердив нову Конституцію СРСР. На заводі грамплатівок випустили альбом з 21 патефонної

³¹ ДАКиРО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 4271

платівки, на яких була записана доповідь Й. Сталіна. Кожен з керівників вважав за честь придбати такий набір. У березні 1937 року Київський обласний відділ передплатних видань («КОГІЗ») розіслав повідомлення, що для отримання цього альбому грамплатівок потрібно перерахувати до «КОГІЗу» 77 рублів 40 копійок.

Таке повідомлення отримали і в райцентрі Хмельове. Завідуючий колбудом Григорій Шаповалов звернувся до завідуючого районним фінансовим відділом Максима Кадацького, щоб той виділив гроші для передплати цього набору платівок, але той відповів, що «сьогодні грошей немає, прийдете узавтра».

Але й наступного дня у касі райфінвідділу не знайшлося грошей. І Григорій Шаповалов звернувся до районної газети «Колгоспний шлях», у якій друкує «Лист завідувача зразкового колбуду». «Вже три місяці лежить на пошті посилка з ріжним обладнанням для колбуди, та нема за що викупити її, — писав Г. Шаповалов. — Районні організації не допомагають в роботі. Коли я звернувся до завідуючого райфінвідділу Кадацького, щоб видали грошей для викуплення посилки з ріжним обладнанням для клубу, мені відмовили, мовляв, «нас» не питали, коли посилку висилали.

Тов. Кадацький також відмовив перерахувати гроші за комплект платівок з доповіддю товариша Сталіна про проєкт нової Конституції СРСР. Зараз, коли я «надокучив» своїми вимогами Кадацькому, він усе говорить: «Прийдеш завтра!»

Протистояння між завідуючим колбуду Григорієм Шаповаловим та завідуючим райфінвідділом Максимом Кадацьким знайшло продовження на зборах парторганізації при районному виконавчому комітеті, які відбулися 19 серпня 1937 року. Газета «Колгоспний шлях» за 20 серпня надрукувала статтю про ці збори «Рішуче викорчовувати бюрократизм і неподобства в роботі радянських установ і організацій»:

«19 серпня ц. р. на зборах парторганізації при РВК розглянули та обговорили матеріали «легкої кавалерії» про роботу заврайфінвідділом Кадацького та заврайощадкаси Шиманського, — писала газета. — Виступаючі піддали гострій критиці бюрократичні методи в роботі Кадацького та Шиманського.

Зокрема відмічалось, що заврайфінвідділу Кадацький грубо поводить з робітниками фінвідділу та відвідувачами, допускає великі неподобства у фінансуванні різних установ.

Тов. Кадацький не дав заврайколбуду Шаповалову 100 крб на виплату посилки МОДР'а і ця посилка була повернена назад. (*Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР), за кордоном ще часто іменувалася як Міжнародна червона допомога, створена 30 листопада 1922 року на 4-му конгресі Комуністичного Інтернаціоналу* — прим. авт.). Не було видано грошей на передплату періодичної літератури, внаслідок чого райколбуд на липень і серпень місяць не передплатив ніяких газет і журналів.

Кадацький дійшов до того, що не видав гроші у сумі 75 крб на викуп патефонних платівок з доповіддю вождя партії товариша Сталіна: «Про проєкт нової Конституції». Після неодноразових домагань тов. Шаповалова про видачу грошей на платівки Кадацький заявив: «Знаєш, грошей зараз немає і, крім того, для чого вам платівки з доповіддю товариша Сталіна? Вони дорогі і їх ніхто не

буде слухати. Купіть краще декілька платівок — пісень, польок та інш.» І після цього грошей не було видано і платівки з доповіддю товариша Сталіна не викуплені.

Неодноразові були випадки, коли товариш Кадацький затримував видачу грошей для шкіл, лікарень, інш. у той час, коли була змога видати ці гроші своєчасно...

...Засудивши антипартійні дії Кадацького та Шиманського, партзбори винесли Кадацькому сувору догану з попередженням та Шиманському догану і зобов'язали їх в найближчі дні виправити ці недоліки в роботі».

Через три дні після цих зборів, 9 вересня, працівники місцевого НКВС заарештували Максима Микитовича Кадацького.

З архівно-слідчої справи дізнаємося, що народився чоловік під Черкасами у 1891 році. Працював кочегаром на судні у 1917—1924 роках. Потім до 1937 року працював на різних посадах в радянських установах. Член ВКП(б) з 1925 року

Слідство інкримінувало Максиму Кадацькому те, що, працюючи завідувачем фінвідділом Хмельницького району під час звернень до нього відвідувачів проводив контрреволюційну агітацію. Так, «коли до нього звернувся завідувач клубом Шаповалов, аби відпустити гроші на придбання платівок з доповіддю тов. Сталіна на VIII з'їзді Рад, Кадацький гроші не відпустив та при цьому висловився по-антирадянськи та контрреволюційно, порадивши Шаповалову купити інших платівок».

А коли звільнили з роботи конюха, Кадацький сказав йому: «Йди в колгосп і помреш там з голоду». Затримав виписку газет для райбібліотеки, радив не виписувати центральні газети «Правда», «Комуніст» та «Комсомольська правда», а замість цих газет радив виписати «Вісті» та інші.

Досудове слідство тривало надто довго як для часів Великого терору — шість місяців. За вироком Одеського обласного суду від 8 березня 1938 року Максим Кадацький отримав покарання у вигляді позбавлення волі на 3 роки з обмеженням у правах на 2 роки.

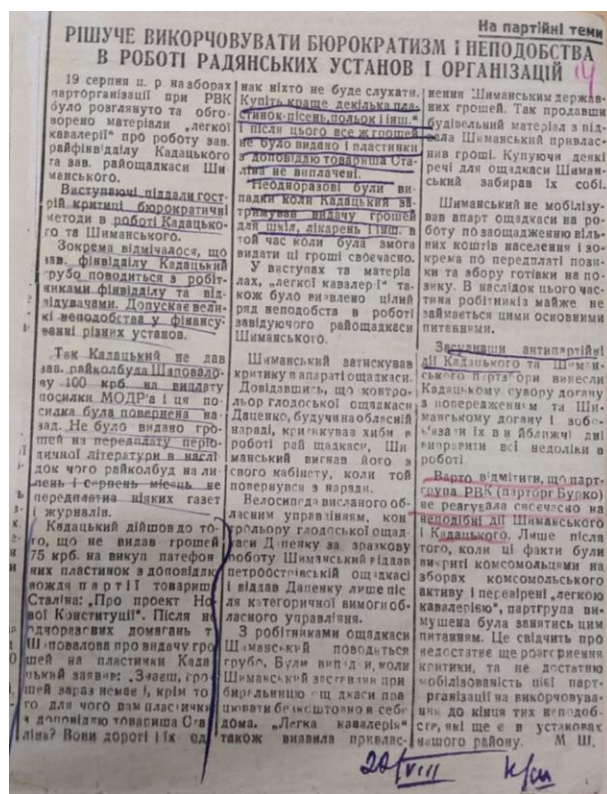
Максим Микитович оскаржив цей вирок: судове слідство щодо нього було побудоване на свідченнях людей, у яких з ним були особисті рахунки, та що під час його розмови із завідувачем колбуду Г. Шаповаловим були свідки Дьомін та Тоте, але перший у судовому засіданні не вказав на контрреволюційну агітацію у словах Кадацького, а інший взагалі не був допитаний.

Колегія Верховного Суду УРСР 8 квітня розглянула скаргу М. Кадацького і вирок Одеського обласного суду від 8 березня скасувала, а справу надіслала на новий судовий розгляд зі стадії судового слідства.

Спецколегія Одеського обласного суду 21 травня розглянула справу і дійшла висновку, що «усі звинувачення на адресу М. Кадацького не знайшли підтвердження, показам Шаповалова суд не повірив, оскільки «вони суперечливі». Рішення суду — виправдати, з-під варті звільнити.

Та прокуратура вирішує цей вирок скасувати, а справу відправити на новий розгляд в іншому складі суддів. Спецколегія Верховного Суду УРСР 31 липня погоджується з прокуратурою — «справу переглянути».

Новий розгляд справи Максима Кадацького відбувся 3 вересня 1938 року. Одеський обласний суд призначає чоловікові 3 роки позбавлення волі з обмеженням в правах на 1 рік. Цей вирок був залишений в силі ухвалою судової колегії з кримінальних справ Верховного Суду УРСР від 4 листопада 1938 року. Знову ж таки, якщо узяти до уваги часи, коли йшла ця судова тяганина, покарання було м'яким.

Стаття «Рішуче викорчовувати бюрократизм і неподобства в роботі радянських установ і організацій», районна газета «Колгоспний шлях», 20 серпня 1937 року.

ЗА ТЕ, ЩО ВКАЗАВ НА ЗЛОВЖИВАННЯ ТРОФЕЙНОЇ КОМАНДИ, ВІДДАЛИ ПІД ТРИБУНАЛ

Прізвище Верлоп було відомим в Єлисаветграді у XIX столітті.

У книзі В. Тимофієнка «Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть. Біографічний довідник» про архітектора Верлопа написано наступне: «Працював у Єлисаветграді в середині XIX ст., де спроектував: Присутствени містя (1848—1851), низку житлових будинків. У творах проявилися нові для того часу тенденції використання у монументальних спорудах форм неоренесансу і неоросійського стильового напрямку. Автор значного архітектурного ансамблю «Військового містечка» — комплексу штабних і учбових споруд для резервного кавалерійського корпусу, що включав в себе: Палацовий корпус (1830—1840),

Військове училище (1847—1848), Манеж (1847—1848), Штабний корпус (1847—1848), Покровську церкву (1850-ті)».

В енциклопедії «Мистецтво України» написано, що Вільгельму Верлопу 1848 року за проєкт дорожнього палацу Петербурзька Академія мистецтв надала звання вільного художника. Напевне, невдовзі після цього він прибув до Єлисаветграда, де й завершував будівництво царського палацу після смерті архітектора Федора Шохіна, під наглядом якого споруджували цей будинок. Також в енциклопедії зазначено, що В. Верлоп «брав участь у проєктуванні і спорудженні штабних будівель для резервного кавалерійського корпусу і присутніх місць».

В «Історичному нарисі м. Єлисаветграда», який вийшов друком у 1897 році, зазначено, що В. Верлоп брав участь у спорудженні будівлі Благородного зібрання по Петрівській вулиці, яке закінчили будувати у 1875 році. Мова йде про двоповерхову будівлю, що знаходилася по вулиці Петрівській (нині — Шевченка), у кварталі між вулицями Великою Перспективною та Пашутінською. Цей будинок зазнав руйнувань у роки радянсько-німецької війни і був демонтований. На його місці сьогодні сквер перед міською стоматологічною поліклінікою.

Наприкінці 1870-х років у районі Сінної вулиці (нині — Шкільний мікрорайон) діяла цегельно-обпалювальна піч Верлопа.

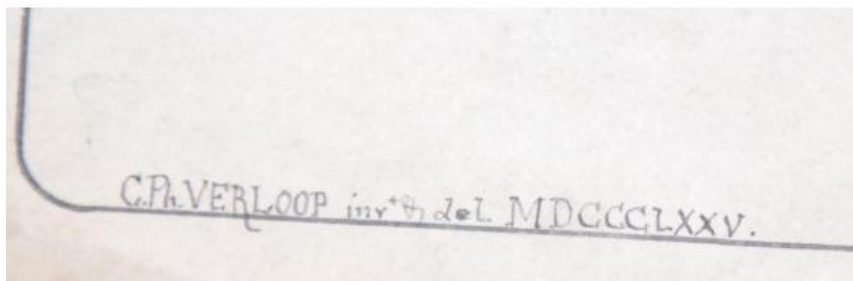
У 1880—1890 роках членом місцевого товариства поширення грамотності та ремесел значаться К.В. (вірогідно, син архітектора, входив до опікунства ремісничо-грамотного училища) та В.К. (можливо, внук будівничого палацу) Верлопи.

Якийсь Верлоп працював бухгалтером у земській управі.

У 1891 році місто придбало у голландсько-підданого з таким же прізвиськом і спадкоємців ротмістра С.П. Потоцького цегельний завод на Озерній Балці.

Одним з кращих в Єлисаветграді вважався відкритий у 1870 році млин Верлопа і Ко, відзначений срібною медаллю сільгоспвиставки в Одесі.

У фондах обласного краєзнавчого музею є креслення двоповерхового будинку, фундатором якого була В.П. Соколова-Бородкіна (*очевидно, Варвара Петрівна* — прим. авт.). Проєкт належить міському техніку Матвєєву і затверджений він 13 травня 1875 року. У нижньому лівому куті бланка, на якому виконаний цей проєкт, читаємо «C.Ph. Verloop» і «1875 рік».

Архітектора Верлопа звали Василь (Вільгельм) Карлович, його синів — Корнелій і Федір. Ініціал «С» на підпису підходить Корнелію, «Ph» — Федору. Обидва викладали у Єлисаветградському кавалерійському училищі, Корнелій —

фізику, Федір — німецьку мову. Але Федір може бути не сином, а онуком (за віком), тоді у Василя (Вільгельма) Карловича повинен бути ще син Василь (Вільгельм). Взагалі-то, «С.Ph» може означати «викладач фізики» — так позначалися випускники університетського фізмату: Candidate of Physico Mathematical Sciences. Так що напис підходить Корнелію Васильовичу Верлопу, тим більше за датою — він уже з 1865 року викладав. Але чому прізвище Верлопа з'явилося на проєкті міського техніка Матвеева — пояснення одне: очевидно Матвеев малював план будинку Соколовій-Бородкіній на бланку, який був замовлений для себе у друкарні кимось з Верлопів.

У 1898 році у Вільгельма Вільгельмовича Верлопа народився в Єлисаветграді син Григорій, фігурант архівної слідчої справи № 6975, що зберігається у фондах Державного архіву Кіровоградської області³², та цієї оповіді.

Де проживали Верлопи в Єлисаветграді та у якому навчальному закладі здобував середню освіту Григорій Верлоп — невідомо. До 1919 року, коли став музикантом духового оркестру 3-го Інтернаціонального полку, Григорій жив з батьками. Згодом полк перебазувався в Одесу. Потім Григорій Верлоп воював під Вапняркою та служив у Києві. У 1922 році у зв'язку з хворобою матері повернувся в Єлисаветград, де працював в різних установах. З 1930 року в Одесі, а з червня 1941 року — в армії.

Після виходу з госпіталю у вересні 1944 року Г. Верлоп був призначений писарем трофейної команди 166-го гвардійського стрілецького полку 55-ї гвардійської стрілецької дивізії.

Трофейні бригади почали створювати у лютому 1943 року згідно з постановою Державного комітету оборони «Про збір і вивезення трофейного майна та забезпечення його зберігання». Трофейна бригада — військовий підрозділ, що здійснював збір різного роду трофеїв супротивника, як військового, так і не військового значення: техніка, озброєння, спорядження, боєприпаси, продовольство, медикаменти, коштовності, матеріальні цінності, предмети мистецтва тощо. Якщо солдатські трофеї як правило уміщалися в речовому мішку, то із зростанням військового звання трофейні апетити зростали.

8 січня 1945 року рядового Григорія Верлопа заарештував відділ контррозвідки «Смерш». Його звинуватили у тому, що, перебуваючи на території Східної Пруссії, систематично вів серед військовиків антирадянську агітацію, вихваляв порядки й умови життя у фашистській Німеччині, будівлі, посуд та інші предмети домашнього вжитку — порівнював усе з тим, що є в Росії не на користь останньої.

За показами членів трофейної команди, рядовий Верлоп говорив їм: «Ось у німців хороші конюшні, у нас таких тваринних дворів немає, у нас житлові будинки гірші, ніж тваринні двори у німців». Під час роздачі бійцям горілки Верлопу подали німецький стакан, дивлячись на нього, Григорій сказав, що у німців такий хороший посуд, якого у нас не знайти. «При читанні дивізійної газети «Червоноармійська правда», в день Конституції 5 грудня 1944 року, де

³² ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 6975

була надрукована патріотична стаття під назвою «Як я люблю свою Батьківщину», Верлоп запитав: «Весело написано чи онанізм?» в розумінні — скучно?». «Трохи володів німецькою мовою, не раз читав та проглядав німецькі журнали, у тому числі книгу Адольфа Гітлера «Mein Kampf», пояснював друзям: «Гітлер багато зробив для свого народу, тому народ його так любить і підтримує на війні». 16 грудня 1944 року Верлоп нецензурно висловився на адресу двох Героїв Радянського Союзу, зокрема Зої Космодем'янської.

Як зазначено в обвинувальному висновку від 18 січня 1945 року, рядовий Григорій Верлоп винним себе не визнав. Сказав, що фашистський устрій та Гітлера він не вихваляв, також не оббріхував партію та радянську пресу. Визнав себе винним лише у тому, що серед військовиків трофейної команди у листопаді-грудні 1944 року вихваляв німецьке населення.

20 січня 1945 року військовий трибунал 55-ї гвардійської дивізії призначив рядовому Григорію Верлопу 6 років ув'язнення у виправно-трудових таборах з позбавленням громадянських прав на 2 роки та медалі «За відвагу».

У заяві на реабілітацію Григорій Верлоп вказав: «У трофейній команді я виявив обурливе пограбування трупів солдат та офіцерів трофейною командою. Повідомив про це начальнику трофейної команди лейтенанту Леоніду Бельському. Та оскільки Бельський робив те саме, що й солдати, то на мене почали писати брехливі доноси у контррозвідку. 8 січня 1945 року я був заарештований і кинутий у яму, вириту у землі. Коли я відмовився підписувати протокол першого допиту, оскільки там були неймовірні домисли слідчого, то він мені сказав, що я сидітиму у тій холодній ямі, а була ж зима, поки не підпишу цей клятий протокол. Після трибуналу я спершу сидів у в'язниці міста Каунас, де захворів цингою і позбувся зубів. А 1 липня 1946 року мене етапували у Комі АРСР до Ухт-Ужимського табору, де я став майже інвалідом. Коли відбув покарання і був звільнений 7 жовтня 1950 року, то залишився у сільгоспі у селі Крута, бо мені не видали паспорта».

Реабілітований Григорій Верлоп 26 лютого 1957 року трибуналом Прикарпатського військового округу.

НАПИСАЛИ ДВА ЛИСТИ КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНОГО ЗМІСТУ

30 травня 1936 року листоноша приніс секретарю Підвисоцького райпарткому М.С. Мартишкіну анонімного листа. Його автор, який назвався Шевченком, погрожував розправою адресату, а також усім комуністам та вождю партії. Відісланий цей лист був з села Торговиця.

Майже півроку працівники місцевого райвідділу НКВС шукали його автора. І лише коли отримали ще одного подібного листа, якого їм переадресували з Києва, енкавесисти активізували свої пошуки і досить швидко встановили хто ж ховався під прізвиськом Шевченко.

20 жовтня того року у Києві отримали анонімного листа, написаного нерозбірливим почерком на адресу П.П. Постишева, 1-го секретаря Київського обкому КП(б)У. У цьому листі були ті ж самі погрози, що й у листі

М.С. Мартишкіну. З секретаріату обкому партії віднесли цього листа слідчим органам.

Працівники Підвисоцького РВ НКВС перевірили усіх жителів села Торговиця, з поштового відділення якого були відправлені обидва листи, і заарештували Гната Михайловича Гулька, службовця Новоархангельського райвиконкому. Сталося це 1 листопада 1936 року. Згодом були заарештовані ще двоє жителів Торговиці — Василь Йосипович Севастьянов та Григорій Онуфрійович Чернявський. Усіх трьох енкавесисти назвали членами групи контрреволюціонерів і на час слідства відправили у в'язницю до міста Умань.

На першому ж допиті 21-річний Гнат Гулько зізнався, що це він писав обидва листи — і Мартишкіну, і Постишеву.

Перший лист був написаний у приміщенні Новоархангельського райвиконкому. Гулько писав його разом із статистиком районного відділу народної освіти 50-річним Василем Севастьяновим. За словами Гулька, Севастьянов диктував, а він писав, оскільки мав кращий почерк. Наступного дня Гулько відніс листа на пошту у Торговиці і заплатив за його доставку у Підвисоке 40 копійок.

А от другого листа Гнат Гулько писав уже удома. І робив це він, як вирішили працівники НКВС, під диктовку 28-річного односельця Григорія Чернявського, телеграфіста Новоархангельського поштового відділення.

Усі троє заарештованих за листи Мартишкіну та Постишеву — жителі села Торговиця Підвисоцького району.

Гнат Гулько зізнався слідчому НКВС, що це він писав і відправляв обидва листи.

А от Василь Севастьянов заявив, що про листи він чує уперше. А винний лише в тому, що зберігав удома контрреволюційну літературу, яку у його хаті енкавесисти знайшли під час обшуку. При демобілізації з армії він привіз додому у Торговицю Маніфест імператора Миколи Другого та його брата Михайла про зречення престолу, датований 3 березня 1917 року, телеграму голови Держдуми Родзянка зі штампом відомства військових сполучень від 4 березня 1917 року та два памфлети на Григорія Распутіна, і зберігав їх невідомо для чого.

Григорій Чернявський визнав себе винним лише у тому, що узяв на роботі чисті бланки із штампом та круглою печаткою Новоархангельського райвідділу зв'язку, які у його хаті знайшли під час обшуку.

15 липня 1937 року Київський обласний суд призначив Гнату Гульку та Василю Севастьянову по 7 років позбавлення волі з поразкою у правах на 5 років, а Григорію Чернявському — 5 років позбавлення волі з поразкою у правах на 3 роки. У прокуратурі вирішили, що покарання м'яке і спецколегія Верховного Суду УРСР 7 вересня 1937 року відправила справу на новий судовий розгляд.

20 вересня Київський обласний суд призначив Гулька та Севастьянову по 10 років позбавлення волі з поразкою у правах на 5 років, а справу Чернявського припинили за недоведеністю обвинувачення і з-під варті звільнили.

В архівно-слідчій справі³³ підшита копія листа М.С. Мартишкіну, набрана на друкарській машинці і затверджена начальником РВ НКВС лейтенантом держбезпеки Крикленком. Лист був написаний на аркуші паперу з двох його сторін та ще було два додатки на шматках паперу:

«с. Підвисоке, секретарю районного партійного комітету тов. Мартишкіну.
Шановний товариш Мартишкін!

Я, узнавши, що ви являетесь секретарем районного партійного комітету, шлю вам свій комсомольський палкий привіт.

Біда тільки в тому, що ви, голова РВК (*районний виконавчий комітет* — прим. авт.), де б не виступали, то скрізь агітуєте, що тепер при Сталінові стало жити краще, жити веселіше. Так, вам добре агітувати, тому що ви получаете пристойну зарплату і живете добре. А щоб ви робили так, як роблять бідні колгоспники — не мають що їсти, і немає де купити будь-якої матерії собі на сорочку чи шпани.

Тов. Мартишкін, скажіть мені, що ви таке по нації — жид чи якийсь петлюрівець? Ви, всі члени партії, ліквідували спекулянтів, а самі, сволота, такі бандити, займається ще кращою спекуляцією. Заберете в колгоспі хліб по 75—80 копійок за центнер, а самі, тов. Мартишкін, в місті всім знайомим Сталіна та іншим таким дурачкам як самі продаєте 1 кілограм по 150 копійок.

Так от, тов. Мартишкін, коли бажаєш в світі жити, то, будь-ласка, зніми з цієї бомажки копію і подай Й.В. Сталіну, щоб скерував роботу так, щоби покращало життя людям на землі. А коли не хочеш, то не приїжджай більше до нас в колгосп, а також і в сільраду, тому що я маю на меті тебе підстрелити і так само всіх таких бандитів як ти, мартишка-собака-кішка, так само і Сталіна, і всіх таких петлюрівців, як ви.

Так як я сам являюсь членом партії і ви самі мене поставили на відповідальну роботу, хочу зробити здвиг, щоби таких собачників-бандитів, таких, як ти, постріляти.

Ти не думай, що ти Мартишкін будеш довго царствувати, скоро кінець прийде всім вам, знищимо ми вас всіх, як рудих мишей, щоби робили краще жити на землі.

Пиши Сталіну, що він дурень — я сам його в Москві 25 листопада 1936 року, коли буде затверджувати свою конституцію, вб'ю, тому що я делегат обласного з'їзду рад.

Сам я дурень, що за письмо доплатив 40 копійок. Знай, що тебе і Сталіна розстріляють».

Автори цих двох анонімних листів на адресу Постишева та Мартишкіна як у воду дивилися — тих, кому вони писали і погрожували, згодом розстріляли слуги Сталіна.

Так, секретаря Підвисоцького райпарткому Михайла Сидоровича Мартишкіна енкавесисти заарештували 28 липня 1937 року як члена «троцькістської організації правих» і 6 вересня того року трійка УНКВС по

³³ ДАКиРО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 14032

Київській області призначила йому вищу міру покарання, а 20 жовтня Мартишкіна розстріляли.

Павло Петрович Постишев — радянський партійний і державний діяч, один з головних організаторів Голодомору 1932—1933 років в Україні, сталінських репресій, розгрому українського національного відродження, церковної архітектури й політики українізації. Активний прихильник репресивної політики та ліквідації ворогів народу. Ініціатор створення у 1935 році радянського свята «Новий рік» замість Різдва Христового. Член Політбюро ЦК КП(б)У та Організаційного бюро ЦК КП(б)У з 24 листопада 1926-го по 22 липня 1930 року та з 29 січня 1933-го по 17 березня 1937 року. Як «японського шпигуна» та «правого троцькіста» Постишева розстріляли 26 лютого 1939 року.

ПОСТРАЖДАВ ЗА «ПОБУДОВУ СОЦІАЛІЗМУ В ОДНІЙ КРАЇНІ»

П'ять років виправно-трудоих таборів отримав рядовий Іван Гриценко за те, що намагався довести своїм командирам та червоноармійцям «неможливість остаточної побудови соціалізму в одній країні».

Народився Іван Лаврентійович Гриценко 4 січня 1914 року у селі Онуфріївка. У 1936-му закінчив Чугуївський зоотехнічний технікум, пропрацював зоотехніком сім місяців, і забрали в армію. Проходив службу в частині, яка дислокувалася у тому ж таки Чугуєві. І на політзаняттях став задавати політруку «незручні запитання».

І ця «політична цікавість» призвела до того, що Гриценка заарештували дивізійні особи за «контрреволюційну троцькістську агітацію». Сталося це 3 червня 1937 року

Де б Гриценко не був — у їдальні, лазареті, казармі чи на політзаняттях, скрізь він задавав своє «контрреволюційне запитання» — «чи можна остаточно побудувати соціалізм в одній країні?». За це запитання на політзаняттях ледь не побився з політруком Боголюю.

А коли був днювальним у казармі, став гортати книгу Й. Сталіна «Питання ленінізму» і знайшов у ній цитату про неможливість остаточної побудови соціалізму, а потім показав цю цитату командирі відділення зі словами: «На ось, прочитай, ви усі кажете, що можна остаточно побудувати соціалізм, а в книзі ясно говориться, що остаточна побудова соціалізму в одній країні неможлива». На пропозицію командира відділення прочитати далі, де говориться про можливість такої побудови, відмовився це зробити.

За це Гриценка відправили на гауптвахту на три доби. А коли 13 квітня він повернувся до казарми, то розповів червоноармійцям свіжий анекдот антирадянського змісту, супроводжуючи його матюками на адресу керівників держави.

Рядовому Гриценку не подобалися армійські порядки. І він доказував червоноармійцям, що Червона армія — це тюрма, що у ній набагато важче

служити, ніж будувати канал «Волга—Москва», де набагато краще: скільки хочеш спиш, коли хочеш піднімаєшся, там воля, а тут, як в тюрмі.

Червоноармієць Резников став перечити Гриценку, тоді той схопив графин з водою і кинув його у Резникова. Графин розбився, упавши на підлогу, і скалки поранили ногу бійцю Ткачу.

Свою вину Іван Гриценко визнав частково. Як пояснив слідчому, «увечері технік-інтендант Скрябін запросив мене і лейтенанта Горбачова до себе, узяв книгу «Питання ленінізму» і прочитав з неї цитату, в якій заперечувалася можливість побудови соціалізму в одній країні. Під час політзанять, щоб в'янути це питання, я задав запитання політруку, на що отримав відповідь, що це питання досить зрозуміле і ніяких пояснень воно не потребує. Через деякий час мене викликали в полкову канцелярію, пожурили і відправили на гауптвахту. Запитання я ставив для того, щоб в'янути контрреволюційність троцькістської агітації з боку Сталіна. Знайшовши в книзі цю цитату, я хотів показати її політруку, а так як не знайшов його, то показав молодшому командирі».

І. В. Сталін. Питання ленінізму. Видання одинадцяте. Держполітвидав УРСР. 1953 рік.

Соціалізм в окремо взятій країні або побудова соціалізму в окремо взятій країні (під якою розумівся СРСР) — політична концепція, що змінила в Радянському Союзі ідею світової революції та передбачала побудову соціалізму спершу в одній або декількох країнах без одночасного (як мінімум — на перших порах) «поширення» його (захоплення влади шляхом заколотів) у глобальному масштабі. На противагу ідеї світової революції, яку теоретично обґрунтував Ф. Енгельс, В. Ленін у 1915 році відзначав на перших етапах і можливість побудови соціалізму в окремо взятій країні. Так, пізніші апологети соціалізму в окремо взятій країні цитували статтю Леніна «Про лозунг Сполучених Штатів Європи». У книзі «Питання ленінізму» І. Сталін цитує

В. Леніна в тому, що «у нас є все необхідне, щоб побудувати повний соціалізм», і зазначає, що попри твердження Троцького, Зінов'єва і Каменєва («які пізніше стали шпигунами і фашистськими агентами») соціалістичне суспільство в основному вже побудовано.

8 липня 1937 року військовий трибунал призначив Гриценку 5 років виправно-трудоих таборів з поразкою у правах 2 роки. 5 серпня того року військовий трибунал розглянув апеляцію засудженого і залишив вирок в силі³⁴.

30 липня 1964 року військова колегія Верховного Суду СРСР припинила розслідувати справу Гриценка за відсутністю складу злочину.

ЄДИНИЙ ДОКАЗ — ВИЗНАВ СВОЮ ВИНУ

Визнання підсудним своєї вини визнавалося радянським правосуддям «царицею доказів». Відповідно для засудження особи було досить домогтися визнання ним своєї провини, для чого на допитах вибивали з арештантів «зінання». Піддавши нелюдським тортурам, змушували жертву підписати протокол допиту, від початку до кінця вигаданий слідчим — нібито підслідний був колишнім жандармом, есером, петлюрівцем, білогвардійцем, куркулем, меншовиком, троцькістом, боротьбистом, сектантом або що. Варіантів існувало безліч, все залежало від біографії конкретного в'язня та «творчої» фантазії слідчого. А позасудовий орган «трійка», спираючись ось на такі «матеріали» слідства, виносив вирoki. Жодного виправдувального! Оскаржити вирок було неможливо.

«Повністю визнав свою вину» і 40-річний Трохим Парфентійович Колесник, заступник редактора районної газети «Колгоспник» з Новоукраїнки.

Обвинувальний висновок архівно-слідчої справи, головним фігурантом якої зробили Колесника, починається словами, що «УДБ УНКВС по Одеській області викрило і ліквідувало контрреволюційну військово-націоналістичну організацію, яка ставила за мету повалення радянської влади збройним шляхом, відділення України від Радянського Союзу та встановлення «самостійної» української буржуазно-націоналістичної держави фашистського типу». На думку енкавесистів, одним з активних учасників цієї групи був Трохим Колесник, якого арештували 22 березня 1938 року.

Окрім цього визнання, яке було вибите з чоловіка катми, в архівно-слідчій справі³⁵ жодних показів свідків чи якихось інших доказів причетності чоловіка до того, у чому його звинувачували енкавесисти.

У протоколі першого ж допиту слідчий записав, начебто, сказане Колесником: «Я справді є членом військово-націоналістичної контрреволюційної

³⁴. ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 7851

³⁵ ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 3956

організації, у яку наприкінці 1936 року був завербований Петром Зиздом». Петро Зиздо був редактором «Колгоспника», і на час допиту його заступника Колесника він уже був заарештований і в усьому зізнався.

«Терористичні установки організації я повністю поділяю», — записані слідчим в іншому протоколі допиту слова Колесника. А ще Трохим Парфентійович, начебто, сказав, що він «займався лише контрреволюційною агітацією та вербуванням». Але кого, де і за що він агітував — жодного слова. Що стосується вербування, то Колесник назвав одну свою «жертву». Він зізнався, що хотів завербувати секретаря газети «Колгоспник» Михайла Гольберга, але не встиг це зробити, бо того звільнив з роботи новопризначений редактор «Колгоспника».

Також слідчий записав у провину Трохиму Колеснику ще й те, що, виконуючи обов'язки заступника редактора газети, він навмисно затримував «сигнали» сількорів про шкідницькі дії в колгоспах. Але знову ж таки — який сигнал він затримав і не відразу опублікував у газеті — невідомо.

Очевидно, слідчий районного відділу НКВС мав погану фантазію, бо спромігся дописати в обвинувальний висновок ще й таке у провину Колеснику: «Мав завдання на випадок війни фашистських держав з СРСР видавати контрреволюційні листівки, які б закликали до збройного повстання проти радянської влади».

Справу Трохима Колесника слухала у закритому засіданні виїзна сесія військової колегії Верховного Суду СРСР в місті Одеса. 11 жовтня 1938 року вона винесла вирок — розстріляти. Закінчувався цей вердикт словами: «Вирок остаточний і на підставі постанови ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 року підлягає негайному виконанню».

ОДНА СКАРЖИЛАСЯ НА ВІДСУТНІСТЬ ТУФЛІВ, ІНША — НА «ПОДАТОК НА ЯЙЦЯ»

Обід був традиційний — картопля у мундирі та липовий чай, який пили з цукром. Місяць тому при завантаженні вагону мішками з цукром, які возили підводами із Сабліно-Знам'янського заводу, розірвався один мішок і з півмішка висипалося на сніг. Це було у Люби на очах, тож їй вдалося непомітно для інших назгрібати майже відро цукру.

— Хіба тут вийдеш заміж — он на танці піти не можу, бо туфлів немає, — поскаржилася подрузі Іра. — А от за кордоном дівчата добре одягаються. Дядько Пилип казав, що в Австрії та Німеччині, де він воював, жінки по-модному зодягнені. Туфлі, красиві плаття, зачіски, яких у нас ще не вміють робити.

— І у мене не було туфлів, але ж я якось вийшла заміж, — продовжила розмову Люба. — У мене он інша біда — з мене деруть «податок на яйця», хоча ми з Петром тільки три місяці як одружені. Невже у Москві не знають, що діти народжуються через дев'ять місяців.

— Що це за «податок на яйця»? — посміхнулася Іра. — У мене ж теж немає...

— Зате у мого Петра є, — відповіла Люба. — Ой, та це так жартома називають податок на бездітних.

Відбулася ця розмова 29 листопада 1945 року. А наступного дня Любов Кіндратівну Пляченко, 23-річного техника відділу руху залізниці у Знам'янці, заарештували працівники транспортного відділу КДБ Одеської залізниці. Її подругу і колегу 22-річну Ірину Йосипівну Гаврикову, яка працювала техніком у технічному відділу залізниці, заарештували через два місяці — 28 січня 1946 року. Виявляється, хтось із залізничників чув розмову жінок в обідню перерву і доніс про неї кадебістам.

21 листопада 1941 року в Радянському Союзі був введений податок на холостяків, одиноких і бездітних громадян. Його мета — залучення коштів бездітних громадян до витрат держави на виховання та утримання дітей в дитячих установах, надання допомоги багатодітним сім'ям та одиноким матерям, а також непрямий вплив на демографічну ситуацію в країні. В народі це нововведення відразу отримало назву «податок на яйця». Він стягувався з громадян, які досягли 20 років і не мали дітей. Бездітні чоловіки віком від 20 до 50 років та заміжні жінки від 20 до 45 років повинні були відраховувати державі 6 % від зарплатні. Нижча ставка передбачалася для тих, хто отримував менше 91 рубля в місяць. Із заробітку менше 70 рублів податок не збирався. Звільнялися від податку особи, що не могли мати дітей за станом здоров'я та в яких діти загинули, померли або зникли безвісти на війні. Також існували пільги для студентів (до 25 років), Героїв Радянського Союзу, нагороджених трьома ступенями ордена Слави, військовослужбовців і членів їхніх сімей. Пізніше податок підвищили для бездітних селян, які декілька років мусили платити 150 рублів у рік. Селяни, які мали одну дитину чи дві, теж платили — 50 і 25 рублів відповідно. Вказаний податок припиняли стягувати у зв'язку з народженням або усиновленням дитини і знов продовжували стягувати в разі загибелі єдиної дитини. Вважалося, що це був тимчасовий захід — на повоєнні роки. Але в

результаті податок проіснував аж до розпаду СРСР у 1991 році. Наприкінці 80-х заходи послабили — молодята, які щойно одружилися, мали «відстрочку» на один рік. До цього молоді дружини сміялися з необхідності народити негайно після весілля. І якщо з досягненням першої мети — поповнення бюджету — цей податковий збір за логікою речей справлявся, то на стимулювання народжуваності і, як наслідок, збільшення чисельності населення в країні рад він навряд чи вплинув.

Любов Пляченко і Ірину Гаврикову кадебісти звинуватили в антирадянській агітації. Мовляв, одна критикувала радянську дійсність, а інша слухала подругу і розділяла її погляди. Та окрім невдоволення однією відсутністю у неї туфлів, а іншої — сплатою податку на бездітність, слідчий додумав ще з десяток обвинувачень. Зокрема, що вони «протягом 1945 року проводили серед залізничників антирадянську агітацію, висловлювали невдоволення становищем в країні, вихваляли життя в капіталістичних країнах, розповсюджували антирадянські вимисли проти керівників держави».

А ще, що «висловлювали невдоволення матеріальним життям колгоспників та у зв'язку з видачею Сталінських премій окремим представникам мистецтва». В архівно-слідчій справі відсутня інформація про те, кому присудження премії викликало таке обурення у залізничниць.

Також слідчий домислив й те, що жінки «розповсюджували анекдоти і різні плітки стосовно одного з керівників ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР». Та хто цей керівник — слідчий побоювся вказати у протоколі допиту Гаврикової. Очевидно, мова йшла про Й. Сталіна, оскільки на той час саме він був головою Ради Народних Комісарів СРСР.

Слідчий знайшов свідка, у протоколі допиту якого приписав, що Гаврикова «висловлювала невдоволення роботою у неділю та у день релігійного свята», а Пляченко сказала, що «уряд видає багато постанов, а користі з них ніякої».

Обвинувачувані жінки визнали себе винними у всіх інкримінованих їм гріхах і пояснили слідчому, що сталося це через їхню політичну неграмотність, та й говорили вони це без усякої образи на радянську владу.

За вироком військового трибуналу Одеської залізниці від 12 березня 1946 року Любові Пляченко призначили 5 років виправно-трудоих таборів, а Ірині Гавриковій — 4 роки ув'язнення³⁶. Ухвалою військової залізничної колегії Верховного Суду СРСР від 2 серпня 1946 року цей вирок щодо обох засуджених залишили в силі. І лише 11 серпня 1965 року Пленум Верховного Суду СРСР вирок відмінив і провадження по справі припинив за відсутністю в діях Пляченко та Гаврикової складу злочину.

³⁶ ДАКиРО. – Ф.5907. – Он.2Р. – Спр.7998

ДОНЬКА ГЕНЕРАЛА НЕ МОЖЕ НЕ БУТИ ВОРОГОМ НАРОДУ

Єлизавету Михайлівну Керстич заарештували 24 січня 1941 року за те, що вона «паплюжить і навмисне перекручує вчення Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна про побудову комуністичного суспільства, доводячи при цьому існування Ісуса, і що він, нібито, на її думку, є першим ученим і революціонером в історії». Під час обшуку у квартирі Керстич по вулиці Кірова, 18 вилучили вірші «Троцькістам і їх прихвосням», лист в редакцію газети «Кіровоградська правда» та щоденник, у який жінка занотувувала свої, крамольні з точки зору чекістів, думки і спостереження.

Жінка мала дворянське походження, батько і дядько були генералами царської армії, колишній чоловік — поміщик і білий офіцер. Тож, звісно, Єлизавета Михайлівна давно перебувала у списках чекістів як потенційний ворог народу.

У 1896 році Єлизавета Бутович закінчила інститут благородних дівич у Києві, а у 1908 році — Міжнародні курси французької мови у Парижі. У 1893—1914 роках працювала учителькою у гімназії міста Золотоноша. Коли почалася Перша світова війна, переїхала у Єлисаветград, закінчила «короткі двомісячні курси по догляду за хворими та пораненими при Свято-Єлисаветградській Громаді сестер милосердя Російського Товариства Червоного Хреста» і до 1917 року працювала у військовому лазареті сестрою хірургічного відділення. У квітні 1916 року вийшла заміж за Павла Георгійовича Керстича, який «мав свою економію на хуторі Дружба Бобринецького району», і прожила з ним у шлюбі два з половиною роки, у 1920 році Павло Керстич з білими втік за кордон. Після жовтневого перевороту до 1928 року працювала шкільною учителькою. У 1928—1937 роках — медсестра у тубдиспансері. У 1937 році вийшла на пенсію, але продовжувала давати приватні уроки з німецької та французької мов.

Зайнялися Єлизаветою Керстич чекісти лише після того, як жінка написала два листи «контрреволюційного змісту». Перший надіслала 15 вересня 1940 року через редакцію газети «Правда» на ім'я Йосипа Сталіна. У ньому вона висловлювала своє невдоволення політикою партії щодо релігії. А у січні 1941 року надіслала листа, в якому дискредитувала компартію, в редакцію газети «Кіровоградська правда».

Слідчий, що вів справу Єлизавети Керстич, знайшов «потрібних» свідків. Так, Рая Борисівна Лев заявила йому, що 30 грудня 1940 року в парткабінеті міськкому по закінченню лекції «Походження життя на землі» Керстич вступила в суперечку з лектором, оскільки він нічого не сказав про вчення Ісуса, заявила: «Знаєте, самі комуністи затримують рух до перемоги комунізму у всьому світі, тому що не визнають Христа».

Інший свідок Григорій Маркович Цвіфель сказав, що Керстич опошляє вчення Леніна, доводить, що Ленін не був матеріалістом, та що вона пише вірші антирадянського змісту, в яких б'є на почуття єврейського народу, який, начебто, став політично безправним в СРСР, і ці вірші розповсюджує серед населення.

10 березня 1941 року Кіровоградський обласний суд призначив 62-річній Єлизаветі Керстич 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах з поразкою у правах на 5 років³⁷.

СЕМЕН ГУЦУЛЯК БУВ ЧЛЕНОМ УВО

11 грудня 1933 року чекісти заарештували директора Онуфріївського радгоспу Семена Юрійовича Гуцуляка. У постанові на арешт зазначено, що він був членом націоналістичної контрреволюційної диверсійно-повстанської і шпигунської організації «Українська військова організація» (УВО), «перекинутий у 1925 році в радянську Україну для підпільної контрреволюційної діяльності, шкідництва та розвідувальної роботи по лінії Держплану».

Народився Семен Гуцуляк на Буковині у 1897 році. Навчався в гімназії у Чернівцях, яку закінчив в 1919 році. У 1915—1919 роках служив лейтенантом в австрійській армії. У 1921—1924 роках навчався на факультеті соціально-економічних наук Віденського університету. Приїхавши до Відня, застав там багатьох галичан та буковинців, які гуртувалися навколо товариств «Січ» та «Єдність», згодом вступив у ці товариства. Восени 1924-го став головою студентської організації «Громада». Видавав газету «Економіко-господарський вісник Сходу» німецькою мовою. У 1924 році був завербований в УВО Семеном Віттеком.

У 1920-х роках боротьба українського народу за власну державу зазнала поразки. Більша частина етнічних територій українців відійшли до складу СРСР, землі західної України перебували в складі Польщі, Румунії та Чехословаччини. Щоб продовжувати збройну боротьбу за власну державність, у 1920 році в Празі була утворена Українська військова організація (УВО), що об'єднала людей із різних політичних та військових організацій. Головна мета УВО — підготовка українців до здобуття власної національної самостійної державності. Інше завдання — формування військової потуги, здатної відстояти Українську державність у випадку початку війни, що привела б до нового перекрою мапи східної Європи. Для цього здійснювалася організаційна робота, видавалася і поширювалася пропагандистська література, накопичувалася зброя, організовувалися акції саботажу. В середині 1920-х років на УВО почали орієнтуватися націоналістичні гуртки та молодь, в якій переважали революційні погляди. Таким чином при УВО почала формуватися молода Організація Українських Націоналістів (ОУН). Українська Військова Організація ніколи не ліквідовувалася якимось формальним актом чи заявою. Ця військова революційно-політична формація вигасла через бездіяльність, а її практичну діяльність перебрала на себе ОУН.

У 1925 році Семен Гуцуляк виїхав в СРСР. У Харкові спершу працював в Держторзі, а уже через місяць і до серпня 1933-го — на різних посадах у

³⁷ ДАКіроО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 10243

Держплані. Виконував обов'язки заступника наркома, був членом президії Держплану УРСР. З 1 серпня 1933 року і до дня арешту — директор Онуфріївського радгоспу. Причина переїзду в Онуфріївку в архівно-слідчій справі³⁸ не вказана.

На першому ж допиті Семен Гуцуляк зізнався, що у 1924 році був завербований в УВО Семеном Вігтеком. З 1927 по 1933 рік передавав шпигунські дані німецькому генеральному консулу у Харкові.

Судова трійка при колегії ДПУ УРСР 26 лютого 1934 року призначила 37-річному Семену Гуцуляку 5 років ув'язнення у виправно-трудових таборах.

У СОЗОНІВЦІ БУЛА СІЛЬГОСПКОЛОНІЯ № 18

У селі Созонівка у другій половині 1920-х років — на початку 1930-х років була сільськогосподарська колонія № 18, в яку для примусових робіт направляли селян за незначні злочини, скоєні уперше. У березні 1933 року чекісти «викрили» серед правопорушників, які відбували покарання у Созонівці, «контрреволюційне угруповання, яке готувало збройний виступ проти радянської влади».

А усе почалося з того, що уночі 1 березня на дверях приміщення канцелярії колгоспу імені «Укркавшколи» у селі Антонівка Нечаївської сільради з'явився аркуш паперу з текстом «контрреволюційного характеру». Того ж дня в Антонівку із Зінов'ївська приїхали чекісти і досить швидко знайшли свідка, який вказав, що бачив як цю листівку кріпила до дверей канцелярії місцева дівка Євдокія Козубенко.

Дуся злякалася одного погляду чоловіка у казенній формі і сказала йому те, що він хотів. Тож у протоколі допиту Козубенко з'явилися її свідчення, що текст цієї листівки вона отримала у листі від 19-річного односельчанина Федора Гудзя, який відбував покарання у Созоновці.

Чекісти поїхали з Нечаївки у Созонівку і заарештували Гудзя, хоча той і заперечував, що писав листівку, та й взагалі він не підтримував зв'язок з Дусею. Федір Гудзь був сином куркуля, у 1931 році засуджений до 2 років

³⁸ ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 7915

позбавлення волі за підробку документів про соціальний стан, відбував в колонії покарання на посаді електромонтера.

Фотографії обвинувачених із архівно-слідчої справи. ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 7503

Федір Гудзь лише на третьому допиті, очевидно, після застосування тортур, зізнався помічнику уповноваженого Ройту із Зінов'ївського міськвідділу ДПУ, що у сільгоспколонії діє контрреволюційна група, до складу якої входить аж... 20 правопорушників, і що у січні 1933 року його завербував до цієї групи Дмитро Кива.

Чекісти заарештовують 34-річного Дмитра Спиридоновича Киву, який був родом з села Мошорине Новопраського району і відбував покарання на посаді рахівника канцелярії колонії.

Помічник уповноваженого Ройт умів вибивати із заарештованих потрібні йому докази, тож Кива зізнався, що комендант сільгоспколонії 35-річний Федот Кравцов переконував його створити у колонії контрреволюційну групу, але він відмовився, та чи була створена ця група — він не знає.

Того ж дня чекісти заарештовують Федота Івановича Кравцова, хоча й він заперечував свою участь у контрреволюційній групі, сказав, що про її існування чує уперше, заперечив свою розмову з цього приводу з Кивою.

Федот Кравцов був з села Вершино-Кам'янка Новопраського району. Відбував в колонії трирічне покарання за розтрату громадського майна на посаді коменданта. Раніше працював конторником у Новгородківському райвиконкомі, з 1929 року — головою колгоспу «Червоний край» у Новгородці, а з 1931-го — головою колгоспу «Комсомол України» Нововолодимирівської сільради. У 1932 році виключений з партії за перекучення лінії партії на селі та посадовий злочин.

В обвинувальному висновку слідчий Ройт пропонував трійці покарати обвинувачених наступним чином: Федоту Кравцову призначити 5 років позбавлення волі, а Дмитру Киві та Федору Гудзю — по 3 роки позбавлення волі.

Та у секретаріаті особливої наради при колегії ДПУ СРСР розглядали, що справа контрреволюційної групи у сільгоспколонії № 18 з Созонівки шита білими

нитками і винесли на підпис членам особливої наради наступний вердикт — залишити усіх трьох обвинувачених під вартою до відбуття покарання згідно попереднього вироку, справу припинити і здати в архів.

ХРУЩОВСЬКИЙ ЗЕК

За Микити Хрущова з'явилася нечисленна група колишніх ув'язнених — «хрущовських зеків», яка мала унікальну, хоча й нетривалу можливість впливати на прийняття політичних рішень. Найвпливовішими і найактивнішими з них були Ольга Шатуновська та Олексій Снегов. Тим не менш, вони залишилися вкрай маловідомими особистостями в радянській історії.

Особливо у цьому відношенні «не пощастило» Снегову, відомості про якого дуже розрізнені, неповні і часто суперечливі, збереглися лише в декількох фрагментованих мемуарах та архівних документах. Зокрема, відомо, що два роки життя цього «хрущовського зека» пов'язані з Зінов'ївськом.

Олексій Володимирович Снегов (Йосип Ізраїлевич Фаліксон) народився за документами у 1898 році, за його власними словами — у 1901-му, у Києві в єврейській родині. Освіта неповна середня. У квітні 1917-го вступив в РСДРП. Перебував на партійній роботі у Вінниці, Полтаві, Маріуполі і Катеринославі. У травні 1928-го призначений відповідальним секретарем Зінов'ївського окружного комітету КП(б) України, звідки, ймовірно, у 1929-му переведений на роботу в апарат ЦК КП(б) України. Працював в парторганах на Закавказзі, в Іркутську, Челябінську та Мурманську.

У червні 1937-го — арешт. 2 січня 1939-го — виправданий і звільнений. Повернувся до Москви і спробував повернути партквиток, незважаючи на пораду А. Мікояна негайно виїхати з Москви.

20 січня 1939-го — другий арешт.

У листопаді 1953-го О. Снегов написав листа М. Хрущову. За своїм змістом, ймовірно, лист суттєво відрізнявся від більшості подібних, які були адресовані у ЦК КПРС. Снегов ні про що не просив, навпаки пропонував свою допомогу: «Я вважав би себе перенародженим обивателем, для якого байдуже долі партії та країни, якби продовжував мовчання (за принципом «як би чого не вийшло») і не допоміг би Вам до кінця викрити всю жахливу багаторічну ворожу діяльність Берії».

Фактично своїм листом Снегов нагадував про існування в таборах величезного людського резерву, «найціннішого людського матеріалу, який можна сміливо повернути до корисної творчої роботи в багатомільйонному трудовому мурашнику будівників комунізму на користь партії і на зло ворогам зовнішнім і внутрішнім», і пропонував себе як його представника. Причому пропозиція ця була зроблена практично «безкорисливо».

Лист був написаний у правильно вибраній момент (напередодні процесу над Берією) і звернений до правильно вибраної людини (Хрущова).

Улітку 1953 року Берію заарештували. Готувався суд, слідство шукало свідків. Їх майже не залишилося. Про минуле обвинуваченого могли розповісти одиниці. Тут-то і згадали про Снегова.

Його знайшли у таборі у Комі АРСР, де він перебував на спецпоселенні після відбуття табірною терміну ув'язнення, і у грудні 1953-го терміново доставили у столицю — в якості свідка у справі Берії. На процесі знову зустрілися жертва і кат...

У 1954 році вирок від 13 липня 1941-го скасували, а справу за відсутністю складу злочину припинили розслідувати. У тому ж році рішенням Комітету партійного контролю при ЦК КПРС О. Снегова відновили у партії з партійним стажем з квітня 1917-го.

Нарешті настав 1956-й. У лютому мав відбутися XX з'їзд партії. В якості гостей вирішили запросити старих комуністів, що уціліли після сталінських чисток. Згадали про Снегова.

У ході підготовки до з'їзду розглядалася можливість довірити доповідь з викриттями Сталіна саме йому. Однак кандидатура Снегова зустріла різкий опір з боку окремих членів Президії ЦК КПРС. І у підсумку право виголосити історичну доповідь і, в значній мірі, стати практично єдиним ініціатором і натхненником політики деєсталінізації дісталось М. Хрущову.

У тому ж році, невдовзі після з'їзду, Снегова призначили заступником начальника політвідділу Головного управління таборів МВС СРСР. Після скасування цієї посади, з червня 1960-го по вересень 1962-го, працював заступником головного редактора журналу «До нового життя». З цієї посади звільнений на пенсію.

До речі, Олексій Снегов передбачив реванш сталіністів на чолі з М. Сусловим. Був на «ти» з Леонідом Брежнєвим. Помер у 1989-му у Москві.

Про перебування Снегова на посаді відповідального секретаря Зінов'ївського окружного комітету КП(б) України сьогодні нагадують публікації у газеті «Зінов'ївський пролетарій» за 1928 рік. Це об'яви про партійні заходи, підписані прізвищем секретаря Окружного Парткому, доповіді на цих заходах Снегова та статті на політичні теми.

Зокрема, у газеті за 23 жовтня Снегов повідомляв про об'єднаний пленум Окружкому партії, а у наступному номері, напередодні цього пленуму, надрукована стаття-передовиця «За чітку більшовицьку класову лінію», яка підписана Снеговим.

«КОБЗАРІ» РОДИНИ БОЯРКІВ

У домашній бібліотеці Валентини Василівни Боярко, вчительки української мови та літератури Созонівського навчально-виховного комплексу, понад два десятки «Кобзарів» різних років видання, не рахуючи інших книжок із творами Тараса Григоровича Шевченка. І не тому, що цього вимагає педагогічна діяльність. «Кобзарі» супроводжують життя кожного з членів родини Боярків. Крім того, всі вони з дарчими підписами з нагоди якоїсь знаменної дати.

— Ця сімейна традиція бере початок із «Кобзаря», який купив і підписав мені батько у день, коли я народилася, — говорить Валентина Василівна. — А до того всі дев'ять років, які батько, Василь Федорович, відбув у засланні на копальнях у Джезказгані, його душу зігрівала кишенькова книжечка з віршами Кобзаря».

Василь Соломка здобував диплом агронома 20 років. Такі тоді були часи, коли не особливо рахувалися з людськими долями, та й взагалі з людським життям. 1937-го вступив до Одеського сільськогосподарського інституту. Та через два роки призвали в армію. Під час війни зустрівся з майбутньою дружиною Ніною. А після війни повернулися до батьків дружини в село Скалеве Новоархангельського району, і Василь поїхав до Одеси закінчувати навчання в інституті. Але й ця спроба була не остання.

1947-го Василя звинуватили в шкідницькій діяльності, яка підриває сільське господарство. Ще більшим абсурдом було інше звинувачення: мовляв, під час війни вбив товариша і привласнив його прізвище. За вироком «трійки» отримав 25 років виправно-трудових таборів і п'ять років уразення в правах, без права листування.

— Мама повернулася з маленьким братиком Миколкою в Скалеву, — говорить Валентина Василівна. — Влаштувалася на роботу на завод у райцентрі. Та викликали у райвідділ НКВС і попередили, що оскільки вона дружина «ворога народу», то працювати не має права. Довелося матері їхати з Миколкою в місто Сталіно, де працювала на будівництві шкільна подружка. Розрахунок був на те, що у великому місті не знають, що чоловік на засланні, й не цікавитимуться ним.

Після смерті Сталіна батькам Валентини Василівни спершу дозволили листуватися. А 1956 року справу Василя Соломки перекваліфікували на іншу статтю, зі строком ув'язнення сім років, і звільнили його.

Трохи підлікувавшись, Василь Федорович повернувся до навчання й, нарешті, отримав диплом. Працювати направили на щойностворену Созонівську дослідну станцію під Кіровоградом. У Созонівці народилася донька Валентина.

Повністю реабілітували Василя Соломку 1965-го. Повернули бойові нагороди, військове звання. Навіть пропонували відновитися в партії, але колишній в'язень ГУЛАГу відмовився.

— Батько працював головним агрономом, старшим науковим співробітником, — продовжує Валентина Боярко. — Гарно грав на гітарі, добре малював, збирав бібліотеку — давалася взнаки тяга інтелігентної людини до

книжок. А вони майже всі були підписані. На мій день народження батько купив «Кобзаря» й підписав його.

Помер Василь Федорович Соломко у 58 років — позначилася робота на копальнях під час заслання.

— У нашій родині не говорили про репресії. А коли батько помирав, то сказав мені, що він сидів у тюрмі, але не зі злочинцями та розбійниками, і що з часом я зрозумію, що було насправді, — говорить Валентина Іванівна. Уже після закінчення педучилища в Олександрії Валентина Василівна дізналася про трагічну долю батьків.

— В училищі я познайомилася з майбутнім чоловіком, Сергієм Боярком. Він із Полтавщини, навчався на вчителя креслення та малювання. Що цікаво, в нього був свій «Кобзар». Купив його 1967 року в Каневі, куди їздив із класом на екскурсію на могилу Тараса Шевченка, — пригадує жінка.

Коли ж у Валентини та Сергія Боярка народилися донька Лілія та син Віталій, вони їм також подарували перші «Кобзарі». Так, з роками бібліотека поповнювалася. Приміром, 2004-го син Віталій разом із невісткою Юлею закінчували педуніверситет у Кіровограді й отримали подарункові «Кобзарі» з дарчим підписом одного з народних депутатів України. А нещодавно у Віталія народилася друга дитина, тож бабуся з дідусем і їй подарували книжку з віршами Тараса Шевченка.

— Звісно, родинна традиція дарувати одне одному «Кобзарі» не для того, щоб красиві книжки стояли на полиці шафи. Я знаю багато поезій Шевченка. Знають їх чоловік і діти. Знатимуть і онуки. Найбільш пам'ятний для нас цикл із 13 невеличких віршів «В казематі», написаних поетом у травні 1847 року. Напевне, тому, що ці невольницькі вірші Шевченка перегукуються з долею батька Василя Федоровича Соломки, — завершує Валентина Боярко.

НЕ ПРОСТЕЖИВ, ЩОБ УЧНІ ВИРВАЛИ З БУКВАРЯ ПОРТРЕТ «ВОРОГА НАРОДУ»

Двадцятип'ятирічного учителя школи з села Казавчин (на той час Гайворонського, а нині Голованівського району — прим. авт.) Семена Семеновича Бондаря заарештували 16 грудня 1937 року³⁹, тобто у пік Великого терору. У постанові на арешт енкавєристи написали, що «він не виховує учнів у комуністичному дусі, а впроваджує серед них антисемітизм і прививає їм український націоналізм, виховує в учнів ненависть до керівників радянської влади і партії, називає учнів дурнями».

Арешту передував донос когось з учителів, в якому колега Семена Бондаря перерахував усі його «контрреволюційні вчинки». Так, коли був заарештований письменник Микола Любченко, то райвно дало вказівку по

³⁹ ДАКиРО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 9608

школах переглянути усі підручники і повіривати з них портрет цього «ворога народу» та будь-яку письмову згадку про нього.

Як виявилось, у букварі поряд з портретом письменника Миколи Любченка були надруковані його сатиричні вірші. Семен Бондар не став сам виривати сторінки з букваря, на яких згадувався Микола Любченко, а сказав учням, щоб ті зробили це самі. А учні «через свою несвідомість, а також будучи вихованими Бондарем в антирадянському дусі», повіривали не усі портрети Любченка, а у деякого ще й у підручниках виявилися виколотими очі на портретах

членів уряду Косіора та Петровського і вождя народу Сталіна.

Мико́ла Петро́вич Лю́бченко (29.02.1896, м. Київ — 8.12.1937, Ленінградська область) — український прозаїк, журналіст (на знімку). Видав 20 книжок гумору і сатири. У 1935 році у Харкові вийшло друком перше і єдине прижиттєве видання «Золотого теляти» Ільфа і Петрова українською мовою. Заарештований 4 грудня 1934 року. Виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР на закритому засіданні без участі звинувачення і захисту 27 і 28 березня 1935 року розглянула справу Любченка і винесла вирок: позбавити волі на 7 років з конфіскацією особистого майна. Відбував покарання у Соловецькому таборі. Особлива трійка

УНКВС Ленінградської області 25 листопада 1937 року засудила Миколу Любченка до розстрілу. Вирок виконано 8 грудня 1937 року в Ленінградській області. Військова колегія Верховного Суду СРСР 4 серпня 1956 року той вирок скасувала і кримінальну справу припинила. Микола Любченко реабілітований помертвом.

У ході слідства енкавесисти дізналися від учителів, що Семен Бондар вирвав з підручника портрет Фелікса Дзержинського, почепив його на цвях на стіні і сказав: «Ось троцькіст!». Коли ж учитель Данилюк сказав йому, що це не Любченко, а Дзержинський, то Бондар зняв аркуш з портретом Дзержинського зі стіни і вклав його назад у підручник. А коли розстріляли «шпигунів» Тухачевського, Якіра та інших, то Семен Бондар висловив співчуття їм і сказав: «До яких пір будуть розстрілювати у нас усіх вождів!»

Під час допитів Семен Бондар лише частково визнав себе винним. Пояснив, що у двох учнів були старі підручники, в яких учні, які користувалися ними раніше, вимазали портрети вождів до невпізнання. Коли ж він виявив це, то вилучив книги. А от що стосується портрета Дзержинського, то його він вирвав помилково і машинально.

Через дев'ять днів після арешту, 27 грудня 1937 року, трійка УНКВС по Одеській області присудила учителю Семену Бондарю вищу міру покарання — розстріл.

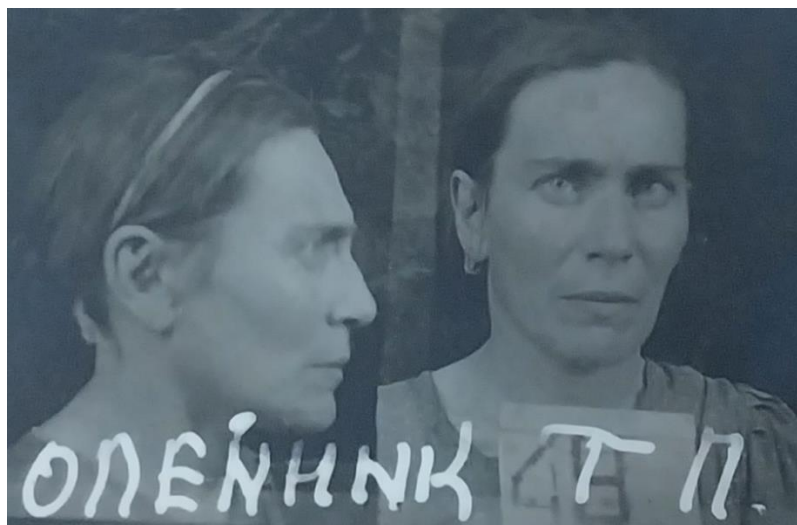
«ТАКИЙ ПЕДАГОГ НЕ МОЖЕ ПРАЦЮВАТИ У РАДЯНСЬКІЙ ШКОЛІ»

Тридцятип'ятирічну Тетяну Павлівну Олійник заарештували 1 липня 1941 року. Звинуватили у тому, що вона «налаштована по антирадянськи, групує навкруги себе дружин репресованих за контрреволюційну діяльність, висміює керівників партії та уряду, супроводжуючи це похабщиною, хвалить письменників царської Росії».

Тетяна Олійник народилася у місті Вознесенськ, батько був зерновим маклером. У 1920-му закінчила місцеву гімназію і давала приватні уроки. У 1925-му вийшла заміж та через три роки чоловік помер. Працювала педагогом у дитячих яслах та школах Миколаївської області. У 1934—1935 роках учителювала у селі Вишняківка, що неподалік міста Кірово, а далі була учителькою російської мови і літератури у кіровській школі № 26. Сестра жила в Америці, на час арешту померла. Чоловіки обох сестер були репресовані.

А стався цей арешт після того, як 27 червня до Кіровоградського міського відділу НКВС надійшла заява директора школи № 26 Івана Іларіоновича Холявка. Він описав усі крамольні висловлювання учительки.

Так, за словами директора школи, Тетяна Олійник говорила «про договір між СРСР і Японією, перебуваючи в учительській, що скоро він усім відгукнеться»; після поїздки Молотова у Берлін сказала: «Наш уряд поїхав д...и Гіплеру, щоб він нас не чіпав. Як це все обурює. Царська влада турбувалася про свій клас, а усіх інших гнобила, а наш уряд робить вигляд, що про нас турбується, а ще більше нас гнобить. Я не можу спокійно дивитися на ці портрети, вони мене бісять»; говорила, що не розуміє творчість Маяковського; дискредитувала постанови радянську уряду: «Як вам подобається остання постанова уряду! Якщо мені зададуть таке запитання, то я відповім — кожна нова постанова гірша і жахливіша попередньої»; розповсюджує провокаційні плітки про радянських школярів: «те, що дорослі жують, тим діти плюються».

«Ви подивіться на цей дегенеративний лоб, на цю мерзенну фізіюномію, з якою б насолодою я б його викинула, а взамін нього повісила б портрет Тухачевського», — так учителька сказала про портрет Сталіна.

А дивлячись на барельєф із зображенням Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна, Тетяна Олійник сказала: «Проти перших трьох я нічого не маю — я їх поважаю. Але хай застрелиться Сталін (*це слово слідчий НКВС спочатку надрукував у постанові на арешт від 30 червня 1941 року, а потім лезом бритви акуратно підчистив його до невпізнання* — при. авт.) хоч сьогодні, я буду тільки рада».

«Я вважаю, що такий педагог не може працювати у радянській школі», — таким висновком-вироком завершував свій донос директор школи.

Говорила подібне Тетяна Олійник чи не говорила — невідомо, та на допитах винною вона себе не визнала.

11 березня 1942 року особлива нарада при НКВС СРСР призначила жінці 7 років виправно-трудових таборів.

Та у наступному році Тетяна Олійник повернулася у Кіровоград. А 31 серпня 1956 року вона написала листа начальнику управління КДБ по Кіровоградській області. На той час жінка працювала учителем школи робітничої молоді № 1 у Кіровограді і проживала по вулиці Леніна, 26. «З почуттям задоволення я зустріла постанову ЦК КПРС і радянського уряду про реабілітацію усіх потерпілих, — писала Тетяна Олійник. — Я була заарештована в Кіровограді 1 липня 1941 року. На той час я працювала учителем російської мови і літератури на річних курсах підготовки учителів 5-7 класів при Кіровоградському обласному відділі народної освіти і одночасно працювала учителем 8-10 класів середньої школи № 26. Після арешту мені пред'явили обвинувачення в контрреволюційній діяльності. 15 травня 1943 року в одному з таборів під сибірським містом Мінусінськ я була звільнена за відсутністю складу злочину і відновлена в усіх громадянських правах. Прошу зняти з мене пляму судимості і роки, проведені в ув'язненні, зарахувати до мого педагогічного стажу. Мені 50 років, я тяжко хворію, і якщо мені по закону належить відшкодування понесених матеріальних збитків, то прошу сприяти цьому».

Чи зарахували Тетяні Олійник майже два роки перебування у неволі до педагогічного стажу — в архівно-слідчій справі не сказано⁴⁰.

ЗРОБИЛИ УЧАСНИКОМ СІОНІСТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ВІДРАЗУ ЧОТИРЬОХ КРАЇН

Енкавесисти «зробили» Герша Шльомовича Белінського учасником сіоністських організацій чотирьох країн — Литви, Бельгії, Німеччини та Польщі. Дивно, що у цьому списку відсутні Люксембург і Франція, адже Герш Белінський проживав і в цих країнах.

Як сказав чоловік слідчому НКВС після арешту, у 1912 році він поїхав із села Ставидла Олександрівського району, де народився у 1888 році, у гості до брата у Литву і залишився там жити. Коли почалася Перша світова війна і Герша забрали в царську армію. Невдовзі потрапив у полон і до 1918 року перебував у Німеччині. А потім з групою військовополонених повернувся у Литву. У 1929 році нелегально перейшов кордон з

Німеччиною та затримали і відправили до Бельгії. У наступному році бельгійська влада як перебіжчика відправила до Люксембургу, а звідти він нелегально повернувся у Литву, де його знову заарештовують і відправляють у Польщу. Поляки ж відправляють Белінського до Німеччини, а німецька влада — до Бельгії. У 1932 році бельгійська влада знову відправляє Белінського у Люксембург, звідки він потрапляє до Франції і через деякий час повертається у Бельгію, де на той час проживала останніх сім місяців його сім'я. Згодом Герш Белінський добився через ОЗЕТ відправки до СРСР. А радянська влада посилає Герша із сім'єю через усю країну до Біробіджана, столиці єврейської автономної республіки.

ОЗЕТ (скорочення від рос. «Общество землеустройства еврейских трудящихся», повна назва — рос. «Всесоюзное общество по земельному устройству трудящихся евреев в СССР» — Всесоюзне товариство з земельного облаштування трудящих євреїв у СРСР) — громадська організація, що ставила за мету «аграризацію» євреїв, тобто залучення частини єврейського населення до сільськогосподарської діяльності. Товариство було засноване 17 січня 1925 року у Москві. Ліквідоване Сталіним у 1938 році.

⁴⁰ ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 8276

У 1936 році Герш Белінський переїжджає із сім'єю до Житомира, де по липень 1938 року працює на панчішній фабриці. Та згодом перебирається до міста Кірово, де стає жертвою масової репресивної операції НКВС проти сіоністів, яка тривала з грудня 1937-го до грудня 1938 року. Герша Белінського арештовують працівники місцевого НКВС⁴¹ як «учасника сіоністської організації кількох європейських країн (Бельгії, Литви, Німеччини, Польщі)», та звинувачують у тому, що прибув до СРСР для шпигунської діяльності.

На першому ж допиті Герш Белінський не витримав тортур кіровських енкавесистів і зізнався у всьому, що хотів слідчий: що у 1932 році його за спеціальним завданням польської і бельгійської сіоністських організацій направили в СРСР для організації сіоністського підпілля та проведення шпигунської діяльності на користь польської розвідки. За завданням литовської влади він у 1919 році вступив в місцеву компартію і видавав владі комуністів. Неодноразово переходив кордон СРСР, цікавився розташуванням, чисельністю та озброєнням військових частин і ці шпигунські дані передавав литовській розвідці.

30 вересня 1938 року особлива трійка УНКВС по Миколаївській області призначила «литовському шпигуну і сіоністу» Гершу Белінському вищу міру покарання — розстріл.

ЛАТИСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ ЕНКАВЕСИСТИ ВИЗНАЛИ АНТИРАДЯНСЬКИМИ

Однією із спецоперацій НКВС СРСР проти представників національних меншин була так звана «латиська». Вона розпочалася шифротелеграмою М. Єжова за № 49990 від 30 листопада 1937 року, у якій зазначалося, що з метою ліквідації роботи латиської розвідки та розгрому націоналістичної антирадянської діяльності латишів на території СРСР з 3 грудня 1937 року одночасно в усіх республіках, краях та областях «провести арешти латишів, підозрюваних у шпигунстві, диверсіях, антирадянській націоналістичній роботі».

Оформлення та розгляд справ проводили у порядку п. 6 оперативного наказу № 00485, згідно з яким вирoki щодо осіб за так званою «першою категорією» (розстріл) виконували негайно.

В Україні у перебігу «Великого терору» 1937—1938 років, за неповними даними з 2 червня 1937 року по 15 січня 1938 року, кількість заарештованих за «латиське шпигунство і контрреволюцію» склала 1743 особи.

Серед жертв латиської операції НКВС були й четверо сестер Озольтарс — Катерина, Теодора, Ольга та Дарина. Народилися вони у Латвії, а от коли й чому перебралися в Україну — в архівно-слідчих справах відсутні згадки.

⁴¹ ДАКіро. — Ф.5907. — Оп. 2Р. — Спр.9893

Спершу енкавесисти заарештували 52-річну Ольгу Георгіївну Озолярс. Сталося це 4 грудня 1937 року. Проживала вона у приміському селі Калинівка і працювала учителькою у школі. Жінку звинуватили у причетності до контрреволюційної націоналістичної організації «Союз громадян німецької раси». 12 січня 1938 року особлива нарада НКВС і прокурор СРСР призначили Ользі Озолярс вищу міру покарання, вирок було виконано через два тижні.

Троє інших сестер проживали з матір'ю у місті Кірово. П'ятдесятивосьмирічну Теодору та її 52-річну сестру Катерину заарештували в один день — 7 лютого 1938 року. Звинуватили у причетності до контрреволюційної фашистської організації. Катерині трійка УНКВС по Миколаївській області винесла смертний вирок 20 лютого 1938 року, а Теодорі — 30 вересня. Першу розстріли 5 жовтня, а другу — 19 жовтня 1938 року.

Четверта сестра — Дарина Добровольська, закінчила Московський інститут іноземних мов, працювала учителькою німецької мови та завучем школи № 7 у місті Кірово. Її заарештували енкавесисти 12 грудня 1937 року за шпигунство на користь Латвії та за членство у німецько-націоналістичній організації.

Очевидно, до жінки слідчий здійснював фізичний та моральний тиск, бо вона визнала себе винною у всьому, що енкавесист записав у протоколі її допиту та в обвинувальному висновку: що вона була «активним учасником контрреволюційної німецької націоналістичної організації в місті Кірово з 1927 року; неодноразово надавала матеріальну допомогу організації; давала неправильні вказівки з викладання учням історії СРСР; висміювала радянський устрій; листувалася з родичами в Латвії; шпигувала на користь латвійської розвідки; разом з сестрами співала латвійських антирадянських пісень».

Закінчувався обвинувальний висновок словами: «Згідно наказу наркома внутрішніх справ СРСР Єжова за № 00485 підлягає розгляду в особливому порядку».

3 жовтня 1938 року трійка УНКВС по Миколаївській області призначила Дарині Георгіївні Добровольській 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Та через півроку, 13 березня 1939 року, справу щодо неї припинило УНКВС Кіровоградської області і Дарину Георгіївну звільнили з-під варті⁴².

В архівно-слідчій справі Дарини Добровольської зазначено, що членом німецької націоналістичної організації була й її мати Олександра Озолярс. Та якою була подальша доля жінки, якій на той час було під вісімдесят років, — невідомо.

⁴² ДАКиРО. – Ф.5907. – Оп.2Р. – Спр. 1885

НАЗВАВ КОМУНІСТІВ ГАСПИДАМИ І ХАЛАМИДНИКАМИ

О 16-й годині 20 листопада 1929 року на залізничній станції міста Зінов'ївська мав розпочатися мітинг з приводу відправки так званого «Червоного ешелону» із зерном у подарунок для ВЦВК. На імпровізовану трибуну забрався секретар міської партійної організації, щоб виголосити палку промову.

Та цьому завадила поява на пероні вокзалу п'яного 50-річного вантажника автопромторгу при залізничній станції Івана Хаписенка. Як скаже згодом Іван Власович на допиті слідчому НКВС, того дня він отримав зарплату і разом з двома робітниками заводу «Червона зірка», що жили неподалік нього по вулиці Троїцькій на Новомиколаївці, випили у станційному буфеті літр горілки.

Хаписенко вийшов на центр перону і звернувся до учасників імпровізованого мітингу з кротною промовою, яка була щедро пересипана матюками:

— Забрали хліб у селян, яким ми усі годувалися, а тепер радієте, гаспиди червонозаді. Чого ви тут ставите лялькову комедію! Прийде й на вас загибель. Пограбували селян, вивозите хліб, а тут люди голодують, а ви у цей час музикою забавляєтеся, червиві комуністи. Ні, сьогодні у нас влада не радянська, це соловецька влада.

Дивно, але цей виступ Хаписенка ніхто не наважився припинити. А Іван, побачивши остронь юрби кількох червоноармійців, звернувся до них:

— Ви кого це і від кого охороняєте із зброєю у руках? Ви охороняєте палестинських комуністів.

Коли на першому допиті слідчий запитав у Хаписенка, хто такі «палестинські комуністи» і чому він так назвав учасників мітингу, чоловік сказав, що п'яний був і не усвідомлював, що молов.

Свою промову Хаписенко закінчив словами:

— Бог вам суддя, халамидники! А я йду додому, сім'я голодує.

Наступного дня Івана Хаписенка заарештували енкавесисти. Чоловік визнав свою вину, пояснив, що часто напивається до безпам'ятства і не пам'ятає, що й кому говорить.

Слідчий знайшов свідків, які сказали, що одного разу п'яний вантажник, зайшовши до зали 1-го класу на залізничній станції, сказав, незрозуміло до кого звертаючись:

— Комуністи та радянська влада добре живуть, а ми усі у них раби пригноблені. Повсюди засіли в кабінетах люди з великими портфелями і жирують.

19 січня 1930 року Зінов'ївський окружний суд призначив Івану Хаписенку 6 років позбавлення волі з річним іспитовим терміном. Подальша доля чоловіка невідома⁴³.

⁴³ ДАКіро. — Ф.78. — Оп.2. — Спр.1758

РОЗСТРІЛЯЛИ, БО БУВ «СИНОМ ГЕНЕРАЛА І КРУПНОГО ПОМЩИКА»

Сергій Олександрович Емануель перебував у полі зору чекістів з перших років радянської влади. У 1922-му його заарештували уперше, два місяці чоловік, якому на той час було 54 роки, перебував за ґратами, а потім відпустили. У 1930-х роках про представника іменитого роду Емануелей енкавесисти згадували кілька разів, та, як зазначено в архівно-слідчій справі⁴⁴, не заарештовували лише з тієї причини, що мав похилий вік.

Та коли настав Великий терор, «головний фігурант агентурної розробки «Мартовець», який мав зв'язок з білоемігрантськими колами, зокрема в Болгарії, де проживали його діти, колишні білі офіцери», був заарештований. Сталося 13 листопада 1937 року.

Під час трусу у родинному будинку по Бобринецькому шосе, 27 енкавесисти знайшли та вилучили три листи від сина Миколи з Болгарії, в яких той просив у батька щомісячно надсилати йому по 41 рублю, відправляючи гроші у місто Таганрог якомусь Трембовецькому. В одному з листів Микола повідомляв батькові, що гроші він отримав. «Мені соромно, що ти на старості років допомагаєш мені, але ти сам про це писав і наполягав. Дякую, батьку», — закінчував свого листа з Пловдива син. Вилучили також під час трусу листа до Сергія Олександровича від брата Мануса з Харкова та поштові листівки від синів з Болгарії.

В обвинувальному висновку слідчий зазначив, що Сергій Олександрович Емануель народився 11 січня 1868 року у селі Мар'ївка Компаніївського району, де отримав у спадок до 30 десятин землі, продав її у 1902—1906 роках і з того часу проживав в Єлисаветграді.

Три сини Сергія Олександровича були білими офіцерами і «утекли» за кордон у роки громадянської війни: 48-річний Микола та 43-річний Марко проживали у болгарському місті Пловдив, а 40-річний Кирило — у сербському Белграді.

Слідчий звинуватив Сергія Олександровича «у зв'язках із закордоном через трьох своїх синів, білих офіцерів; що він контрреволюційний монархіст-пропагандист», що гроші, які відправляв через Таганрог до сина у Болгарію, начебто, призначалися для шпигунської діяльності; що у роки громадянської війни будинок по Бобринецькому шосе слугував за конспіративну квартиру.

У фондах Державного архіву Кіровоградської області зберігаються документи про кількох представників роду Емануелей. З них ми дізнаємося, що Микола Георгійович Емануель три роки був гласним Єлисаветградського

⁴⁴ ДАКіроО. – Ф.78. – Он.1. – Спр.3512

повітового земства; Георгій Емануель наприкінці 1850-х років командував кірасирським полком, який дислокувався у Новогеоргіївську (нині — в межах міста Світловодськ). У «Херсонських єпархіальних відомостях» за 1899 рік згадуються Юлія та Софія Емануелі, які у 1896—1898 роках робили пожертви до Покровської церкви села Грузького на пам'ять про свою сестру, яка померла там. У списку землевласників Єлисаветградського повіту за 1914 рік знаходимо дворян Олександра, Василя, Георгія, Ніну, Сергія, Дмитра та Лідію Емануелів, які володіли земельними наділами у селах Масляниківці Ганнинської волості та Мар'ївці Компаніївської волості. У кондуїтному журналі за 1903—1904 роки Єлисаветградського земського реального училища читаємо, що покарання у вигляді «затримання в училищі на час, що не перевищував трьох годин», отримав учень з прізвищем Емануель (ім'я не вказано), який учився в одному класі з Тобілевичем та Осмьоркіним. Газета «Голос Юга» у 1913 році писала про вечори на підтримку «недостатніх учнів Єлисаветградського земського реального училища», відповідальним розпорядником яких був Сергій Олександрович Емануель. У метричних книгах єлисаветградських Скорботницької церкви та церкви Покрови Пресвятої Богородиці є записи про вінчання: 8 листопада 1915 року підпоручика Миколи Сергійовича Емануеля з учителькою Великовисківського 1-го земського училища донькою священика Марією Мілентівною Сулимою; 1 листопада 1917 року поручика Марка Сергійовича Емануеля з міщанкою Вірою Адольфівною (прізвище нерозбірливо); 29 липня 1918 року дворянина Костянтина Дмитровича Емануеля з селянкою Олександром Максимівною Журавленко.

Ще один цікавий документ — «Список пам'ятників матеріальної культури по Зінов'ївському округу» за 1930 рік. У ньому, окрім фортеці, собору, заводу Ельворті, кавалерійського плацу та корпусу, під № 2 більшовики записали «колишній будинок Емануелів» на розі вулиць Биковської та Знаменської, і що будівля ця націоналізована та належить міській владі.

Під час допиту Сергій Емануель сказав, що його дід та батько були сербами, а він народився в Україні і вважає себе «українцем СРСР».

Сергій Олександрович заперечив обвинувачення у шпигунській діяльності, а інших доказів проти нього у слідства не було. Та усе ж 18 листопада 1937 року його справу слідчий Кіровського міськвідділу НКВС передав на розгляд трійки при УНКВС Миколаївської області, яка через два тижні, 1 грудня, призначила обвинуваченому вищу міру покарання. Розстріляли чоловіка 27 грудня 1937 року.

23 липня 1956 року 64-річна донька Інна Сергіївна Кріпак, яка проживала в одному з родинних будинків по Бобринецькому шосе, 46, написала скаргу у прокуратуру:

«Мого батька Емануеля Сергія Олександровича у 1937 році, у віці 68 років засудили до розстрілу, про що мені стало відомо тільки у 1950 році.

Перед арештом у квартирі був проведений обшук, під час якого вилучили закордонні поштові листівки від брата з Болгарії, який емігрував у Першу імперіалістичну війну. Мій брат Марк Сергійович проживає у Болгарії — у червні 1956 року він розшукував нас через Кіровоградську міськраду, у зв'язку з чим нас викликав секретар виконкому Кузьменко.

Батько не виступав проти робітничого класу і революційного руху, ніякої боротьби не вів. У царській армії служив молодшим унтер-офіцером. До революції завідував земельним відділом міської управи. За радянської влади викладав математику у спілці будівельників. Попри позбавлення дворянського звання, одружився у 1891 році на селянці Крамаренко з села Володимирівка Великописківського району.

Очевидно, на арешт батька вплинуло те, що його батько Емануель Олександр Георгійович за царської влади був генералом, як і його батько Георгій Арсенович, який увійшов в історію як видатний полководець часів 1812 року. Його життєвий опис був складений у 1851 році князем Голіциним і зберігається у нас до цього часу.

Прадід мій Георгій Емануель був членом Російської Академії наук за те, що прославив нашу батьківщину, очолюючи експедицію, яка вперше в історії людства здійснила сходження на вершину Ельбрус, про що сказано у главі IV його життєпису та в радянському журналі, сторінки з якого у нас збереглися.

Радянська влада шанує пам'ять про цього видатного полководця: у місті П'ятигорську на Кавказі є парк і грот генерала Георгія Емануеля; бюст його поставлений у Москві на Бородинському полі, так як він прикривав Швердинський редут у битві під Бородіно 24 серпня 1812 року.

Мій прадід у похилому віці поселився в Єлисаветграді і захоронений тут на сімейному кладовищі, яке нині на території будинку відпочинку.

Будучи потомком людини, яка покрила себе незгасною славою російської зброї і російської науки, мені зараз дуже боляче усвідомлювати, що мій батько без усякої вини перед радянською владою був розстріляний через грубе порушення соціалістичної законності бандою Єжова, у зв'язку з чим незаслужено лягла пляма на мене і на весь мій рід. Тож я хочу посмертної реабілітації мого батька Емануеля Сергія Олександровича з тим, що б реабілітувати себе і весь наш рід».

Цього листа Інна Сергіївна Кріпак надіслала до прокуратури 11 липня 1956 року. А 8 січня наступного року військовий трибунал Київського військового округу виніс постанову про скасування вироку трійки УНКВС по Миколаївській області від 27 грудня 1937 року та закриття справи — через двадцять років — через відсутність складу злочину. Цією постановою Сергія Олександровича Емануеля було реабілітовано.

В архівно-слідчій справі є документ, у якому йде мова про те, «що архівна справа «Мартовці» на Емануеля Сергія Олександровича і його сина Миколу Сергійовича згідно постанови від 17 грудня 1949 року знищена».

У 1831 році генерал від кавалерії Г. Емануель переїздить у Єлисаветград. У місті знаходилися штаб-квартира і полки 2-го резервного кавалерійського корпусу, де служило багато його друзів і знайомих. Г. Емануель з великою сім'єю поселився на околиці міста, в будинку неподалік річок Інгул і Сугокля, отримавши наділ згідно зі своїм рангом. У 1834 році в саду маєтку було збудовано родинну усипальню. Цього ж року тут поховано доньку Олену. Наступного року народився син, але під час пологів померла дружина Емануеля, донька російського генерала Кнобеля Марія Віліамівна, з якою він прожив 30 років. А 14 січня 1837 року, благословивши сімох доньок і трьох синів, помер і

він. Держава встановила дітям Емануеля пенсію у 10 тисяч рублів на всіх. Вони й продовжили генеалогічне дерево серба в Україні. Син генерала Микола в армії дослужився до звання полковника, похований у склепі поруч з усипальною Емануелів. А Георгій і Олександр Емануелі стали генералами.

Будинок № 90 по Бобринецькому шляху належав родині Емануелей.

Могила Г. А. Емануеля. Фото поч. XX ст.

Наприкінці 1980 років при проведенні земляних робіт було знайдено залишки розграбованого склепу полководця. 17 травня 1989 року виконавчий комітет Кіровоградської міської ради народних депутатів ухвалив рішення про результати проведеної роботи з розкопок та дослідження ймовірних захоронень

воїнів Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років та героя Вітчизняної війни 1812 року Георгія Еммануеля. У документі вказано, що було знайдено на місці поховання полководця: залишки входу до каплиці, рештки тканини з золотим шитвом, частина надгробка, виконана з білого мармуру. Рішенням затверджувалися заходи з увіковічнення пам'яті генерала, план передбачав створення охоронної зони, де знаходився склеп родини, та встановлення до 1 вересня 1989 року пам'ятного знака на честь генерала Емануеля.

НЕ ВИТРИМАВШИ ТОРТУР, ВАСИЛЬ ТРЕЩИНСЬКИЙ В УСЬОМУ ЗІЗНАВСЯ

Василя Семеновича Трещинського заарештували 27 липня 1937 року. На той час 25-річний чоловік працював змінним хіміком на спиртзаводі у селі Межирічка Голованівського району. Звинуватили енкавесисти Василя у написанні віршів контрреволюційного характеру та у їх читанні спершу студентам, а потім учителям, а також у розповіді анекдотів, спрямованих на висміювання вождів партії.

На першому ж допиті Василь Трещинський зізнався у всіх гріхах, в яких його обвинувачував слідчий. Чому це сталося — дізнаємося із клопотання чоловіка про зняття з нього судимості, яке він напише через 11 років.

Отож, Василь Семенович «зізнався» слідчому, що почав писати свої контрреволюційні вірші у 1931 році, коли навчався у технікумі у місті Сміла. За ці вірші його виключили з рядів ВЛКСМ та з технікуму.

«У цих віршах я відображав в згущених фарбах тимчасові продовольчі труднощі населення та писав, що немає перспектив на краще майбутнє. У цих віршах я відображав як свій настрій, так і настрої антирадянськи налаштованої частини студентства, а пізніше — учителів», — читаємо у протоколі допиту Трещинського.

У 1930 році Василь закінчив хімічний технікум у Гнівані, що під Вінницею. У 1931—1937 роках працював учителем математики у школах Голованівського району. За вірші його виключили із спілки учителів. Навесні, у 1936 році у будинку відпочинку у селі Орлове він читав ці вірші учителям. Під час обшуку у хаті, в якій квартирував Трещинський, знайшли кілька зошитів, списаних цими крамольними віршами. Писав вірші Трещинський з перервами, бо не було нових тем.

1 вересня 1937 року судова трійка при УНКВС по Одеській області призначила Василю Трещинському вісім років виправно-трудоих таборів.

Перебуваючи у таборі, Василь став писати скарги у різні інстанції з проханням переглянути його справу. Мати ув'язненого зверталася з цього питання до Сталіна. Але усі їхні скарги були залишені без задоволення.

Після відбуття покарання Василь Трещинський став клопотати про зняття судимості. Так, читаючи текст його звернення до Президії Верховної Ради СРСР, можна зрозуміти, чому чоловік зізнався у тому, чого не скоював:

«Я літературою ніколи не займався, тож слідчий не міг мати ніяких матеріалів щодо мого обвинувачення. Слідчому довелося застосувати усе своє «мистецтво» із здобуття потрібних показів. Я не стану описувати кошмарну і принизливу історію як мій слідчий Кравцов вибивав з мене потрібні йому покази і досяг свого.

1 вересня 1937 року трійка заочно встановила для мене покарання у 8 років виправно-трудоих таборів. Перебуваючи у таборі у Вятській області, я неодноразово писав скарги про незаконність мого засудження наркомам внутрішніх справ СРСР (спочатку Єжову, а потім Берії) і Верховному прокурору СРСР Вишинському, просив переглянути рішення трійки та відмінити його як несправедливе. Та усі мої скарги залишили без задоволення.

Термін покарання я відбув 27 липня 1945 року, але за директивою був затриманий для роботи при таборі. І тільки у червні 1946 року, у зв'язку з тим, що став інвалідом другої групи, мені дозволили виїхати за межі табору.

Важко було у ті часи хворій людині, яка повернулася із ув'язнення, знайти роботу. 13 жовтня 1946 року я почав працювати на хімічному заводі у місті Костянтинівка на Донбасі та через два місяці за станом здоров'я довелося залишити цю роботу. З квітня 1947 року працював у лабораторії заготконтори на станції Голованівськ. А у 1950 році влаштувався учителем математики у своєму рідному селі, де й зараз працюю.

Наприкінці 1948 року я звернувся до Президії Верховної Ради СРСР з клопотанням про зняття з мене судимості, але мені відмовили.

До несправедливого ув'язнення я під слідством не був. Після звільнення я чесно працюю.

Усі мої документи про освіту знищені, тож мені довелося знову учитися. Незважаючи на те, що мені скоро 50 років, я заочно закінчив середню школу і поступив на математичний факультет Одеського педагогічного інституту, де зараз перебуваю на другому курсі. За усі ці роки моя поведінка у суспільстві бездоганна. Тож повторно клопочу перед Президією Верховної Ради СРСР про зняття з мене судимості».

8 квітня 1950 року особлива нарада при Міністрі Держбезпеки СРСР зняла судимість з Василя Трещинського⁴⁵.

БЛИСК ЗОЛОТИХ ЗУБІВ – ЗНАК ДЛЯ АГЕНТА ФІНСЬКОЇ РОЗВІДКИ

24 червня 1941 року енкавесисти заарештували 23-річного Луї Педжі Доклера, лаборанта ґрунтової геологічної лабораторії Кіровоградського облрізнопромсоюзу. Він був фіном за національністю, народився у Гельсінфорсі у 1918 році, а отже його, насамперед, звинуватили у шпигунстві на користь

⁴⁵ ДАКіро. – Ф.5907. – Оп. 2Р. – Спр 5223

Фінляндії. А ще Луї Доклера заарештували тому, що він був «вороже налаштований проти існуючого ладу в СРСР та висловлював у наклепницькій формі образливі слова на радянську дійсність». У постанові на арешт слідчий НКВС написав, що Луї Доклер «веде підозрілий спосіб життя, намагається познайомитися з військовослужбовцями, підтримує підозрілий зв'язок з антирадянськими елементами, з незнайомцями говорить на ломаній російській мові, вживає фінські слова, хоча російську мову знає добре».

Фотографія Луї Доклера з архівно-слідчої справи. ДАКіро. — Ф.5907. — Оп. 2Р. — Спр. 12342

Выписка из протокола № 19-м 49	
Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР	
от „ 31 “ марта 1942 г.	
СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
568. Дело №-10230/НКВД Казахск. ССР, по обвин. ДОКЛЕР Луи Педжи, 1918г.р., ур. гор. Гельсингфорса, финн, гр. СССР.	ДОКЛЕР Луи Педжи за антисоветскую агитацию и как социально-опасный элемент - заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 26 июня 1941 года.
 Нач. Секретариата Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР	

Витяг з протоколу особливої наради при НКВС СРСР від 31 березня 1942 року.

Одним словом, набір традиційних у подібних випадках обвинувачень, якщо не брати до уваги одне з них, яке вигдав слідчий: Луї Доклер «має в передній щелепі два вставних зуби, які є якимсь шифром». Параноїдальна логіка слідчого дійшла до того, що він вирішив — Луї Доклер під час зустрічі з агентом фінської розвідки, якому він мав передати секретні дані, про які дізнався від

військовослужбовців, відкривав рота і блиск золота у ньому повинен служити сигналом для агента, що до Доклера можна підходити, за ними ніхто не слідкує, а якщо рот закритий — за Доклером є хвіст з енкавесистів.

Йшла радянсько-німецька війна, а радянська влада продовжувала винищувати свій народ. 31 березня 1942 троку особлива наради при НКВС СРСР призначила «фінському шпигуну» з двома золотими зубами Луї Доклеру 8 років виправно-трудових таборів. Подальша доля чоловіка невідома.

ЧОТИРНАДЦЯТА СУДИМІСТЬ СТАЛА ОСТАННЬОЮ

Двадцятидев'ятирічний Петро Лисинчук мав 13 судимостей за розбійні напади та пограбування. Його судили у п'яти містах — Маріуполі, Харкові, Дніпропетровську, Сімферополі та Ростові-на-Дону. Після чергової відсидки чи утечі з місць позбавлення волі, прибувши до нового міста, Лисинчук змінював свої документи. Тож працівники НКВС знали його під прізвищами Карташов, Сидоров, Горбов та Маляровський. Але терміни покарання, які обирав черговий суд для «кримінальника-рецидивіста», як охарактеризував Лисинчука слідчий, були рік-два позбавлення волі. І це у той час, коли людям, яких безпідставно звинувачували працівники НКВС в антирадянській агітації, позасудовий радянський орган призначав вищу міру покарання — розстріл.

Востаннє Петро Лисинчук за рішенням судової трійки УНКВС від 14 вересня 1934 року отримав три роки позбавлення волі. Та уже 20 лютого 1937 року був достроково звільнений, після чого прибув до Знам'янки, звідки родом був один з його співкамерників.

У цьому місті Лисинчук влаштувався на роботу вантажником до вантажної контори станції Знам'янка. Та розбійник не звик працювати і вирішив

знайти собі легшу роботу. Він неодноразово погрожував начальнику вантажно-розвантажувальної дільниці Омеляненку та виконробу Ульянову, що уб'є їх, якщо його не переведуть з вантажників у десятники. Та Омеляненко і Ульянов не клопотали про підвищення по службі для Лисинчука, але й про його погрози не повідомили до НКВС.

І тоді п'яний вантажник зайшов до кабінету транспортного прокурора станції Знам'янка Назаренка, став ображати його, сказав, що «через таких г...ів» як ти наша братва отримує по 5-10 років». Далі схопив зі столу прокурора перочинного ножа і замахнувся ним на господаря кабінету. Коли Назаренко став телефонувати енкавесистам, Лисинчук зрозумів, що це його останній злочин і вистрибнув у відкрите вікно другого поверху.

Сталося це 10 липня 1937 року. На дзвінок прокурора енкавесисти щодуху побігли до його кабінету і побачили на землі під будинком вантажника Лисинчука, який при падінні зламав собі ногу і розбив голову. У «воронку» та під конвоєм Петра доставили до залізничної лікарні..

Хоча «кримінальник-рецидивіст» і визнав свою провину, та слідство тривало довго як для тих часів — півтора місяці. 25 вересня 1937 року трійка УНКВС по Одеській залізниці призначила 14-ту судимість Петру Лисинчуку — вищу міру покарання⁴⁶.

ШУКАВ ПРАВДУ У ГАЗЕТАХ

Тридцятичотирирічного ремонтного робітника залізничної станції Кірово-Українське Сергія Береславського заарештували 18 серпня 1947 року за «антирадянську діяльність». Його звинуватили у тому, що надіслав два анонімні листи до редакцій кіровоградської та московської газет.

Спершу 22 травня того року Береславський написав листа у газету «Известия», у якому «по ворожому висловився про життя в СРСР та про одного з вождів комуністичної партії та уряду». Оскільки слідчий, який вів справу, злякався назвати прізвище цього «вождя», то припускаємо, що це був Йосип Сталін.

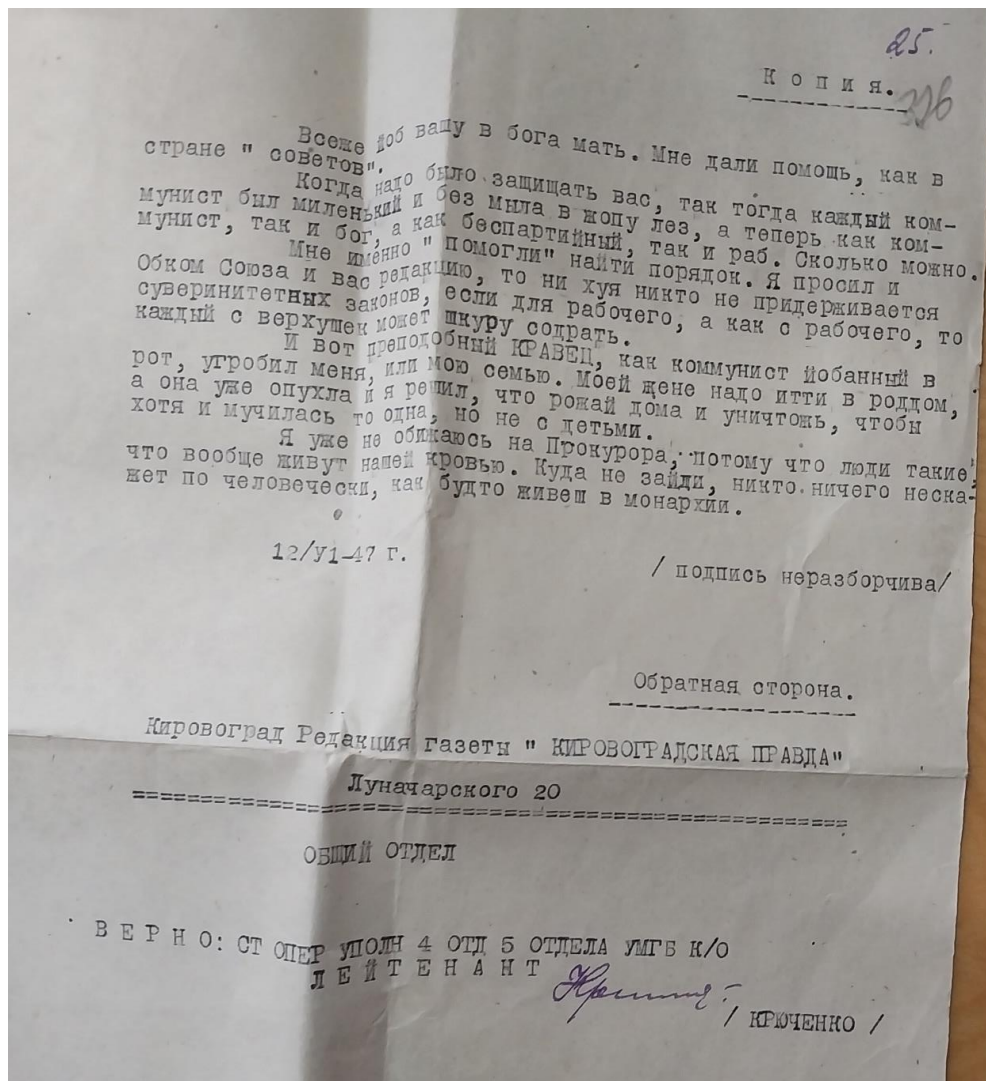
Фотографія Сергія Береславського зархівно-слідчої справи.

А через три тижні, 12 червня, Береславський уже пише такого ж листа до редакції газети «Кіровоградська правда», в якому «недоброзичливо висловився на адресу комуністів, працівників прокуратури та органів радянської влади».

⁴⁶ ДАКіро. – Ф.5907. – Оп.2Р. – Спр. 11910

У судовому засіданні Сергій Береславський пояснив, чому він шукав правду у газетах: «У квітні 1947 року мене звільнили з роботи за порушення трудової дисципліни і я вирішив написати в редакцію газети «Кіровоградська правда» листа. Також написав листа в газету «Известия». Мене підштовхнуло до цього те, що мене зняли з роботи і я був незадоволений радянським ладом».

Машинописна копія листа Сергія Береславського у редакцію газети «Кіровоградська правда» від 12 червня 1947 року. З архівно-слідчої справи. ДАКіро. — Ф.5907. — Оп.2Р. — Спр.1514.

Сергій Береславський воював у 1941—1945 роках. Після демобілізації одружився. На час арешту мав вагітну дружину та двох малолітніх дітей, з якими тулився у залізничній будці на Петропавлівському переїзді. Своє звільнення з посади шофера вважав незаконним. Шукав правди в обкомі профспілки та редакції газети «Кіровоградська правда». Йому обіцяли допомогти у поновленні на роботі, але не допомогли.

Ось що Сергій Денисович писав у листі до редакції газети «Кіровоградська правда»:

«Мені надали допомогу, як це роблять у країні «рад». Коли треба було захищати вас, тоді кожний комуніст був миленький і без мила в ж...у ліз, а тепер як комуніст — так і бог, а як безпартійний — так і раб. Скільки можна!

Мені якраз «допомогли» знайти порядок. Я просив в обкомі рад і вашу редакцію, та ніхто не притримується законів щодо робітників, з робітника кожний з верхівки може шкуру здерти.

І ось преподобний комуніст Кравець мене та мою сім'ю загробив. Моїй дружині треба йти у пологовий будинок, а вона уже опухла, і я вирішив, що нехай народжує удома, щоб мучилась одна, а не з дітьми.

Я уже не ображаюсь на прокурора, тому що такі люди як він взагалі живуть нашою кров'ю. Куди не зайди, ніхто не відповість по-людськи, наче живемо при монархії».

...29 вересня 1947 року Кіровоградський обласний суд призначив Сергію Береславському 10 років виправно-трудових таборів з поразкою у правах на 3 роки та конфіскацією майна. Що можна було конфіскувати у родини засудженого — важко сказати. В архівно-слідчій справі згадується, що відбував покарання чоловік в одному з виправно-трудових таборів в Комі АРСР. Подальша його доля невідома.

ЧАВУННІ КОЛЕСА ВІД ЖАТКИ ЗДАЛИ У БРУХТ

Наступна історія нагадує сучасні, коли злодії крадуть металеві вироби, щоб здати у брухт і заробити таким чином копійчину. Сталася вона у квітні 1930 року у селі Ставрівка Бобринецького району.

Фотографія Митрофана Кравчини з архівно-слідчої справи. ДАКіроО. — Ф.5907. — Оп.2Р. — Спр.1857

Сімнадцятирічний Митрофан Кравчина запропонував двом своїм товаришам 19-річному Пентелію Другалю та неповнолітньому Коваленку (в архівно-слідчій справі його прізвище не вказано — прим. авт.) зняти із старої молотарки, яка належала артілі «Воля», чавунні колеса і здати їх у брухт у сусідньому селі. Оскільки спершу друзі відмовилися від цієї затії, за роботу узявся один Митрофан.

Несправна стара молотарка стояла під навісом, бо у ній був розбитий привід, і на неї ніхто не звертав уваги. Тож Митрофан узяв металевий вал і став розбивати ним чавунні колеса молотарки. За цим заняттям його застали товариші, які привезли солому. Митрофан попросив їх допомогти зняти з вісі колеса, що ті й зробили. Потім заватажили шматки чавуну на гарбу і Митрофан повів їх до

села Миколо-Бабанка, де здав метал у магазин райспоживспілки. Отримані гроші у сумі 3 рублі 75 копійок розділили порівну...

Оскільки знайшлися свідки цієї крадіжки, старших юнаків заарештували. 17 травня 1930 року Зінов'ївський окружний суд призначив Митрофану Кравчині 4 роки і 4 місяці позбавлення волі з позбавленням у правах на 3 роки та висилкою на 5 років, а Пантелію Другалю — 4 роки позбавлення волі з позбавленням у правах на 3 роки та висилкою на 5 років. Що стосується Коваленка, то його не притягали до кримінальної відповідальності. Спричинені артілі «Воля» збитки у сумі 70 рублів суд призначив відшкодувати обвинуваченим.

Своєю ухвалою Верховний Суд УРСР 7 липня 1930 року зменшив міру покарання для обох до 2 років позбавлення волі без поразки в правах і вислання.

ЩО У ТВЕРЕЗОГО НА ДУМЦІ, ТЕ У П'ЯНОГО НА ЯЗИЦІ

Радянська влада трималася на двох факторах — на страхіві покарання і на облуді та брехні. Тож люди остерігалися відкрито висловлювати свої думки, оскільки чудово розуміли, що в СРСР відсутня свобода слова і кожне твоє слово працівники НКВС можуть розцінити як антирадянське та контрреволюційне. А це загрожує, у кращому випадку, виправно-трудовим табором на неєвропейській частині СРСР, а у гіршому — вищою мірою покарання, розстрілом.

Та, як кажуть, що у тверезого на думці, те у п'яного на язиці. Сьогодні психологи підтвердили, що дії п'яних людей не можна виправдати алкогольним сп'янінням. Навіть у сильно п'яних людей мораль залишається незмінною, але різко падає здатність розуміти інших і контролювати себе. І коли людина втрачає здатність контролювати свої дії, вона говорить те, що давно хотіла сказати. А наступного дня, коли хміль вивітрюється, ця людина жалкує про те, що сказала напередодні.

Дві наступні архівно-слідчі справи — яскраве підтвердження вищесказаному.

...26 жовтня 1937 року 18-річний тракторист Ульяновського бурякорадгоспу Євмен Цуркан випив півлітра самогону у радгоспному гуртожитку, а потім зняв зі стіни у коридорі чотири портрети вождів партії та уряду — Сталіна, Молотова, Ворошилова і Калініна, порвав ці портрети, кинув на підлогу їхні шматки та потупцював по них підошвами чоботів. При цьому висловлювався щодо вождів, зображених на портретах, у контрреволюційному дусі.

Того ж дня у гуртожиток приїхали працівники Грушківського РВ НКВС і заарештували Євмена. Під час допиту він пояснив слідчому, що був п'яний, тож не пам'ятав як знімав портрети Сталіна та інших вождів зі стіни та як погрожував спалити радгосп. «Я випив півлітра горілки, яку раніше взагалі не пив, а перед цим я ще й перехворів на малярію, тож швидко сп'янів», — виправдовувався Євмен.

1 лютого 1938 року Одеський обласний суд оцінив учинок п'яного тракториста у 4 роки позбавлення волі з поразкою у правах на 2 роки⁴⁷...

...Наступна історія як дві краплі води схожа на попередню. Опівдні 28 червня 1936 року у місто Кірово приїхала вантажівка з колгоспу імені 8 Березня Компаніївського району. Колгоспний механік мав отримати запчастини у місті, а 46-річний ветеринарний технік Гаврило Куценко привіз матеріали загинувших бичків для аналізу на інфекційну хворобу. Здавши у ветлабораторії матеріали, Гаврило з механіком зайшли у пивбар до будинку Полонського, що біля Великого мосту по вулиці Карла Маркса. Випили пива та вина і механік пішов у справах, залишивши Гаврила одного.

З ким далі Куценко пив і скільки — він не пам'ятає. Прийшов до тяти чоловік наступного дня у камері міського НКВС по вулиці Леніна.

Як виявилось, веттехнік вийшов з пивбару і, йдучи багатолюдною вулицею Карла Маркса, став вигукувати контрреволюційні слова проти вождів партії та уряду. Вигукував також вітання земляку Льву Троцькому, називаючи його своїм товаришем. Звісно, що п'яного чоловіка затримали і відвели до райвідділку міліції. По дорозі Куценко пручався і кричав спершу на усю вулицю Карла Маркса, а потім — на усю вулицю Леніна, що він насправді думає про Сталіна та його соратників.

На першому допиті Гаврило Куценко сказав слідчому: «У мене хороша зарплата і проти радянської влади я нічого не маю. З Троцьким нічого спільного не мав».

3 серпня 1936 року спецколегія Одеського обласного суду оцінила висловлювання колгоспного веттехніка у 4 роки позбавлення волі з обмеженням у правах на 2 роки⁴⁸...

Серед більш, ніж 14 тисячі архівно-слідчих справ, які зберігаються у фондах Державного архіву Кіровоградської області, знайдеться сотня таких, коли захмеліла людина сміливо виступала про керівників радянської держави, робила те, що на тверезу голову ніколи б не наважилася зробити, бо розуміла про миттєву розплату каральних органів держави рабів.

ВИСТУПИВ ПРОТИ ЛИСТА ПАРТІЇ

У XX столітті Україна пережила три масових штучних голодомори, які мали катастрофічні наслідки для сільського господарства, демографічного розвитку та ментального здоров'я українців.

Причиною голоду 1946—1947 років стала сукупність факторів, серед яких страшна посуха, повоєнна розруха та відсутність чоловічих рук для обробітку

⁴⁷ ДАКіро. — Ф.5907. — Он.2 Р. — Спр.12535

⁴⁸ ДАКіро. — Ф.5907. — Он.2 Р. — Спр. 12609

землі, припинення постачання продовольства із США в рамках ленд-лізу. А також — показове рішення Радянського Союзу відправляти зерно країнам Східної Європи, які теж постраждали від посухи, щоб довести світу переваги комунізму.

Для реалізації цього плану колгоспам ставляться нереальні завдання — зібрати і відправити з України до Москви більше 360 мільйонів пудів зерна. Щоб виконати цей план, колгоспи починають збирати запаси із приватних селянських господарств. Часто зібране зерно мокло і псувалося на колгоспних токах, однак людям його не давали — на той час діяв сталінський «Закон про п'ять колосків», який загрожував таборами навіть дітям, що збирали зерно по стерні. Щоб вижити, люди їли лободу, цвіт акації, «калачики», горобців, мишей...

За оцінками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи НАН України у 1946—1947 роках надсмертність в Україні перевищила 700 тисяч осіб, більше чверті жертв — діти до 14 років⁴⁹.

Часто селяни насмілювалися публічно висловити свою думку щодо такого смертельного пограбування українців. Та чим це для них загрожувало — наступна історія, яка мала місце у селі Богодарівка Бобринецького району.

20 серпня 1947 року комуністи зібрали загальні збори членів колгоспу імені Димитрова, щоб схвально обговорити лист Сталіна до колгоспників Кіровоградщини щодо виконання плану хлібопоставок. Яків Портянко не стерпів брехні, яка лунала з трибуни, і, піднявшись з лавки, висловив свою думку: «Наша держава неправильно робить, що колгоспникам хліба не дає. Радянський уряд весь хліб забирає, і з 15 відсотків фонду, який нам дають, мені не вистачає, і ми пухнемо з голоду. У мене велика сім'я, а податки немає чим виплачувати».

⁴⁹https://galinfo.com.ua/news/golod_pislya_peremogy_do_75richchya_masovogo_golodu_194647_rokiv_prezentuvaly_istorychnyy_royk_376175.html

Договорити Портянку не дав представник райкому партії. За його вказівкою до Якова підбіг місцевий дільничний міліціонер і вивів чоловіка з приміщення сільського клубу на вулицю.

Це може показатися дивним, але Портянка відпустили додому і півтора місяці його ніхто не чіпав з представників влади. Заарештували лише 2 жовтня. У постанові на арешт було записано, що Яків Портянко «ухилився від мобілізації в радянську армію, залишився на окупованій території, підтримував німецькі порядки, після війни проводив серед колгоспників агітацію на підлив колгоспного будівництва, дискредитує керівництво радянської держави...».

Яків Портянко винним себе не визнав, заявив слідчому, що сказав на колгоспних зборах те, що думав, і так думають багато інших жителів Богодарівки, прізвиська яких він відмовився назвати.

19 грудня 1947 року Кіровоградський обласний суд призначив 36-річному Якову Портянку покарання у вигляді 5 років виправно-трудових таборів з поразкою у правах на 3 роки та конфіскацією належного йому майна⁵⁰.

ЩОБ ВИЖИТИ, ПРОДАВАЛА НІМЕЦЬКІ ОКУПАЦІЙНІ ЛИСТІВКИ

Після відступу німецьких військ з Кіровограда у січні 1944 року 48-річна місцева жителька Одарка Смиченко забрала з приміщення поліції листівки, віднесла їх додому і зберігала у сараї. Говорить, що узяла ці листівки, щоб було чим розпалювати грубку та загортати продукти.

А наприкінці травня того року, залишившись без грошей, жінка згадала про листівки, і, оскільки тоді була скрута з папером, стала виносити їх на базар та продавати по 50 копійок за штуку. Купували листівки для самокруток. Як сказала жінка слідчому держбезпеки, вона й не підозрювала, що продаж німецьких листівок міг бути криміналом та агітацією з її боку за фашистський режим.

З червня Одарку Смиченко затримали на базарі під час продажу листівок черговому покупцю. Слідчий установив усіх осіб, яким жінка за тиждень устигла продати близько 20 листівок. Ще 101 нереалізовану листівку знайшли під час обшуку у сараї жінки по вулиці Гоголя, 86.

Як виявилося, 26 травня Одарка продала дві листівки Ільяшенку, а 29 травня — дві листівки Шербаковій та десять листівок Курлову. За словами останнього, дві куплені в Одарки Смиченко листівки він устиг порізати на самокрутки, а решту вісім у нього відібрав слідчий.

⁵⁰ ДАКіроО. — Ф.5907. — Он.2Р. — Спр. 1107

З архівно-слідчої справи відомо, що ці листівки були на українській мові із заголовком «Чесно працювати з німцями». Відразу після вилучення їх спалили усі до однієї.

До речі, за зберігання таких же листівок притягували до кримінальної відповідальності і сусідку Одарки Смиченко — Марію Рапалову, у якої під час обшуку вилучили аж 375 німецьких листівок.

Оскільки в Одарки Смиченко син служив в армії, то слідчий, який вів її справу, радив військовому трибуналу не застосовувати щодо неї верхню межу покарання за інкримінованою статтею.

21 вересня 1944 року військовий трибунал Кіровоградської області призначив Одарці Денисівні Смиченко «за зберігання та продаж контрреволюційних листівок» 8 років позбавлення волі з поразкою у правах на 3 роки⁵¹.

ЗБЕРІГАВ ЗАБОРОНЕНУ КНИГУ БУХАРІНА

Працівники Гайворонського райвідділу НКВС дізналися, що в особистій бібліотеці учителя літератури з села Могильне Спиридона Шарандака є книга ворога народу Миколи Бухаріна і 26 червня 1937 року провели у його хаті обшук, під час якого знайшли та вилучили 23 книги, листування та царські гроші. Окрім книги Бухаріна «Теорія історичного матеріалізму» були також вилучені «Історія української літератури» Дмитра Дорошенка, «Талісман» Володимира Винниченка, Біблія, «Кобзар» Тараса Шевченка та «Матеріалізм і емпіріокритицизм» Миколи Скрипника.

Спиридона Шарандака того ж дня заарештували і відправили до в'язниці у місті Кірово.

Чотири місяці тривало слідство. В обвинувальному висновку слідчий звинуватив Шарандака у тому, що він «проводить контрреволюційну агітацію на користь фашистської Німеччини та вихваляє ворога народу Бухаріна, є його послідовником». Начебто, учитель говорив в антирадянському дусі про наркома оборони Кліма Ворошилова та висміював поета Олександра Пушкіна.

Слідчий знайшов свідків, в уста яких вклав придумані ним же цитати. Мовляв, Шарандак говорив колегам, що «у Радянському Союзі найкращий літератор і взагалі найрозумніша людина — це Микола Бухарін. Інших

⁵¹ ДАКіроО. — Ф.5907. — Он.2Р. — Спр. 10484

рівноцінних йому літераторів більше не залишилося». Це ж саме Шарандак сказав і гуртківцям з вивчення літератури. Проблему з нестачею хліба пояснював учням тим, що в СРСР кустарні хлібозаводи. А переглядаючи кінофільм про розкріпачення селян, порівняв односельчан із свинями.

«Вилучені у мене контрреволюційні заборонені книги зберігалися як архів. Цими книгами я як учитель не користувався і ніколи не зачитував з них цитат», — сказав на своє виправдання Спиридон Карпович.

23 жовтня 1937 року трійка УНКВС по Одеській області призначила Спиридону Шарандаку 8 років виправно-трудових таборів. Помер Спиридон Карпович у таборі неподалік станції Пукса в Архангельській області⁵².

«Я НІКОМУ ТАКОГО НЕ ГОВОРИВ»

Як показують документи репресивних органів, термін куркуль не мав чіткого визначення. Активізоване у вжитку через контрольовані партією засоби масової інформації слово набуло оціночної семантики, стало своєрідним тавром, що ним влада позначила ще одну категорію класових ворогів, яка підлягала вилученню з сільського колективу шляхом фізичного знищення або ж заслання.

Іван Сокур та його 22-річний син Антон, жителі села Калантаєве Ново-Георгіївського району, були розкуркулені у 1929 році. Антон, не чекаючи на подальші репресивні заходи щодо себе, утік з села. Але це не означає, що про Антона забули енкавесисти — його прізвище було серед потенційних ворогів народу.

Повернувся у Калантаєве Антон у 1935 році, а у наступному році став колгоспником. А коли у 1937 році розпочався Великий терор про Антона Сокура згадали. Його заарештували 26 грудня 1937 року за те, що «проводив паразницьку агітацію, говорив, що прийде Гітлер і поквитається з комуністами».

Слідчий Новогеоргіївського райвідділу НКВС знайшов кількох жителів села Калантаєве, в уста яких уклав те, що хотів. Так, начебто, у листопаді 1937 року Антон Сокур сказав колгоспнику Івану Неньку: «Скоро буде війна, бо починають багато брати в армію. Все одно Німеччина розіб'є Радянський Союз. І якщо почнеться війна, я сам не одному комуністу горло перегризу, згадаю їм за те, що мене принижували». А ще Антон, за словами Ненька, погрожував наркомуні оборони Ворошилову.

У грудні того ж року Сокур сказав колгоспнику Трохиму Панченку: «Не сьогодні-завтра ми свого доб'ємося. У цьому році буде війна, Німеччина дасть свободу для таких людей як я. Радянська влада розстріляла не один десяток людей як ворогів народу, таких як Якір, Тухачевський та інші, які хотіли дати свободу для України. А прийде Німеччина, то розстріляють по тисячі комуністів за одного такого як Якір».

⁵² ДАКиРО. — Ф.5907. — Оп.2Р. — Спр. 3348

У розмові з односельчанином Антоном Заболотнім його тезка вихваляв ворога народу, який убив Кірова. Також, за словами Заболотнього, Сокур погрожував убивством секретарю ЦК КП(б)У Косіюру.

Антон Сокур винним себе не визнав: «Нікому я такого не говорив, це усе вигадки».

27 грудня 1937 року особлива трійка УНКВС по Полтавській області призначила Антону Сокуру вищу міру покарання — розстріл⁵³.

РОЗСТРІЛЯЛИ, БО БАТЬКО БУВ КЕРУЮЧИМ МАСТКОМ

Братів Івана та Тихона Адамовичів Пфо, жителів хутора Степовий Комишуватської сільради Компаніївського району, заарештували у розпал Великого терору — 9 лютого 1938 року. Їх незвичне прізвище пояснюється тим, що брати були німцями за національністю. Івана та Тихона енкавесисти звинуватили в антирадянській агітації та контрреволюційні роботі, направленій на розпад колгоспу.

Тридцятип'ятирічний Тихін працював у місцевому колгоспі «Степовий комунар» завідуючим конярством і, на думку слідчого НКВС, наробив шкоди колгоспу, не спарувавши 39 кобил. А на рік старший брат Іван був конюхом.

Та головне обвинувачення полягало у тому, що батько Івана та Тихона був керуючим маєтком пана Келлера у селі Лозоватка Маловисківського району. У 1926 році він разом з односельчанами Сегедою та Козиренком купили складчину трактора та молотарку. У господарстві Адама Пфо було шестеро коней, дві корови, жатка та сівалка. Перед колективізацією чоловік устиг усе продати і таким чином уникнув репресій. А сини утекли подалі від Лозоватки, поселилися за сто кілометрів на хуторі Степовому. Але, як бачимо, їх і там знайшли енкавесисти, коли потрібно було виконувати план з пошуку ворогів народу у період Великого терору.

14 квітня 1938 року Особлива трійка УНКВС по Миколаївській області призначила Івану та Тихону Пфо вищу міру покарання — розстріл⁵⁴.

⁵³ ДАКіроО. – Ф.5907. – Он.2Р. – Спр.10588

⁵⁴ ДАКіроО. – Ф.5907. – Он.2Р. – Спр.9740

ВИМАГАВ ВІДІСЛАТИ СВОЮ ПОРЦІЮ ХЛІБА МАТЕРІ

Безпрецедентний випадок стався у травні 1937 року у 129-му будівельному батальйоні, який займався оборонним будівництвом у кримському містечку Гвардійське. Двадцятидворічний військовослужбовець Борис Севериновський написав доповідну записку командуванню, до якої приклав порцію виданого йому хліба, вимагаючи відправити його матері у Новгородку, оскільки ненька помирає з голоду.

Про тяжке життя селянина військовослужбовець знав з власного досвіду, адже лише місяць до цього був призваний до лав робітничо-селянської червоної армії. А підштовхнув Севериновського написати цю доповідну записку отриманий напередодні лист від матері, в якому вона описувала голодування мешканців села.

Звісно, що командування Севериновського не відіслало його порцію хліба у Новгородку. Чотири місяці Борис залишався ночувати у казармі. І лише 2 жовтня того року, у пік Великого терору, ефрейтора заарештували. У постанові на арешт було вказано, що він «проводив серед бійців антирадянську поразницьку агітацію».

Слідчий, який вів справу Севериновського, знайшов серед товаришів по службі обвинуваченого язикатих і безсовісних, які стали свідчити проти нього. Так, один з бійців сказав, що Севериновський порівнював службу в армії з ув'язненням. Інший пригадав, що, начебто, чув від Севериновського наступне: «Чого ми надриваємося і для чого будемо — прийдуть фашисти з Польщі і будуть тут жити». Третій приписав обвинуваченому такий вислів: «Конституція каже, що побудований соціалізм, що селянство стало заможнішим, а за хлібом — черги. Значить усе це тільки на папері, Говорять, зарплата підвищується, а виходить навпаки».

20 листопада 1937 року військовий трибунал 15-го стрілецького корпусу Київського військового округу призначив Борису Севериновському 7 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах з поразкою в правах на 3 роки⁵⁵.

ГОВОРИВ ТЕ, ЩО ДУМАВ

2 жовтня 1951 року заарештували телефоніста-електролінійника військової частини № 63925 24-річного ефрейтора Василя Миколайовича Курінного. Уродженець села Івано-Благодатне Велико-Висківського району проходив службу у кримському містечку Гвардійське.

⁵⁵ ДАКіро. — Ф.5907. — Оп. 2Р. — Спр.12644

Василію Курінному інкримінували антирадянські висловлювання: на політичних заняттях він говорив про недовіру до радянського уряду; по-своєму трактував причини військових дій у Кореї, внутрішню і зовнішню політику США, вихваляв життя в США; виступав на захист безідейних статей письменників Ахматової та Зощенка; оббріхував колгоспне життя та кінофільм «Донецькі шахтарі»; не бачив патріотичного подвигу у вчинку Олександра Матросова; вихваляв демократію у США, доказував відсутність там безробіття, говорив про відсутність різниці між арміями США та СРСР; оббріхував національну політику радянського уряду — стверджував, що національності Кавказу користуються більшими привілеями з боку радянського уряду, ніж росіяни.

Під час судового засідання Василь Курінний пояснив свої висловлювання наступним чином: «У червні 1951 року на полігзанятті, яке проводив молодший лейтенант Жданов, зайшла мова про війну у Кореї. Я сказав, що треба ще уточнити, хто на кого там напав. Жданов відповів, що війну у Кореї почали лісінманівці за підтримки американських імперіалістів. Тоді я запитав: чим він може це підтвердити? Жданов зіслався на повідомлення у радянських газетах. Я з ним не погодився, сказав, що газетам важко вірити, бо у наших газетах пишуть одне, а в американських — інше. Треба самому подивитися, тоді можна сказати точно.

У травні на полігзанятті говорили про радянський патріотизм на прикладі подвигу Олександра Матросова. Жданов сказав, що Матросов пожертвував своїм життям на благо батьківщини, закрив своїм тілом амбразуру ворожого доту свідомо. Я сказав, що це було зроблено в азарті бою, коли він не думав ні про патріотизм, ні про батьківщину, а виконував наказ, і якщо б Матросов не виконав наказ, то його б розстріляли.

На полігзаняттях, якими керував лейтенант Мельник, йшла мова про демократичні свободи радянського народу, які надає сталінська конституція. Я сказав, що насправді в СРСР свободи слова немає. Якщо я напишу у газету про те, що у військовослужбовців відбирають при звільненні другий комплект обмундирування, то мене покарають. Критикувати порядок або дії уряду в нашій країні не можна, оскільки посадять у в'язницю. В Америці є повна можливість відкрито виступати і писати про все, навіть можна критикувати уряд, і за це не посадять.

Я говорив, що ми ведемо велику підготовку до війни. Тільки ніде не пишемо про це і не говоримо.

Латвія, Литва, Естонія приєдналися до СРСР не по волі народів цих країн, а в результаті окупації їх Червоною Армією.

У вересні 1951 року при висуненні кандидатів у Раді Національностей СРСР я говорив про те, що кандидатів у депутати висуває не народ, а партія, народ же тільки голосує за них.

На полігзаняттях у липні вивчали постанову ЦК ВКП(б) з ідеологічних питань. Коли керівник говорив про журнали «Звезда» та «Ленінград», я висловив свою думку з цього приводу, сказав що Зошенко правильно описував у своїх творах радянську дійсність, що пародія на «Євгенія Онегіна» правильно

відображає ті неподобства, які творилися у великих містах Одесі, Москві, Ленінграді, а тому твір Зошенка не безідейний.

У середині серпня, коли йшла мова про армії капіталістичних країн, я сказав, що ніде в літературі не зустрічав, щоб писали про паличну дисципліну. Наприклад, у книзі «Хрестоносці» про це не пишуть. Потім задав запитання: скажіть конкретно, в якій армії зараз б'ють солдатів офіцери? Чому офіцери в американській армії не вимагають такої дисципліни як у нас, адже солдати захищають інтереси цих самих офіцерів?

Наші війська у 1939 році вступили у Західну Україну і Західну Білорусію за рішенням радянського уряду для того, щоб захопити цю територію і тим самим відсунути кордони далі на захід, оскільки на чужій території краще вести війну, ніж на своїй. Хтось із військовослужбовців сказав, що наші війська вступили у Західні Україну та Білорусію на прохання народів, які там проживають. Я не погодився і сказав, що ніхто до нашого уряду з таким проханням не звертався.

У кубрику під час перегляду кінофільму «Донецькі шахтарі» я говорив про те, чого не було насправді. Наприклад, на Донбасі немає таких шахт, які показані у фільмі. Там ще й тепер робітники живуть у землянках. На шахтах немає такої техніки, як показано у фільмі. Мені заперечили, але я сказав, що 12 років прожив на Донбасі і знаю, які там шахти».

На запитання суду Курінний відповів: «Я не можу пояснити, чому вів антирадянські розмови. Ніякої мети у мене не було. У мене просто поганий характер, усе хочу доказати».

5 листопада 1951 року військовий трибунал Чорноморського флоту призначив Василю Курінному 10 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах з поразкою у правах на 2 роки та позбавленням медалей «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років» та «30 років Радянській Армії і Флоту».

Ухвалою військової колегії Верховного Суду СРСР від 19 жовтня 1955 року цей вирок змінено на 6 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах⁵⁶.

ШУКАВ ПРАВДИ У «ПРАВДІ»

О четвертій годині 24 липня 1937 року працівники Гайворонського райвідділу НКВС стали грюкати у двері хати 34-річного Степана Кримського, жителя села Могильне. Чоловік відкрив засув і одразу отримав удар прикладом гвинтівки у груди, від якого відлетів до іншої стіни сіней. Потім два чоловіки у міліцейській формі підхопили господаря під руки і повели його на вулицю. Дружина Марія вибігла з хати в одній сорочці, гукаючи до енкавесистів: «куди ви

⁵⁶ ДАКиРО. — Ф.5907. — Оп.2Р. — Спр.12604

його веде?». І також отримала удар прикладом тієї ж гвинтівки, але уже у голову, і впала посеред подвір'я, втративши свідомість.

З тієї ночі Степана Федоровича Кримського більше не бачили у селі, і родичі не знали про його подальшу долю.

Через 30 років після зникнення батька, 27 лютого 1967 року, жителька селища Завалля Олена Степанівна Коречна написала два листи. Одного до прокуратури Кіровоградської області, в якому просила перевірити обґрунтованість притягнення батька Степана Кримського до кримінальної відповідальності та просила реабілітувати його.

Іншого листа жінка відіслала у Москву у редакцію газети «Известия». «... прошу допомогти мені розшукати мого батька, який був репресований у 1937 році, раніше проживав у селі Могильне Гайворонського району. Ніяких підстав для арешту не було», — просила жінка.

Реагуючи на листа Олени Коречної, працівники Кіровоградської обласної прокуратури стали шукати архівно-слідчу справу Степана Кримського, але так і не змогли знайти її ні в Кіровоградській, ні в сусідніх Вінницькій та Одеській областях, де вона могла зберігатися. Узагалі прокурори не змогли знайти будь-які дані про причину арешту та судимість Кримського.

Під час спілкування з жителями Могильного, слідчий районної прокуратури дізнався від Василя Швеця, що причиною арешту Кримського могло стати те, що напередодні арешту чоловік написав листа до редакції газети «Правда», в якому просив пояснити, чому це у магазинах немає взуття, у той час для його виробництва є сировина. Очевидно, після того як з Москви у Гайворон повернули цього листа для реагування, працівники районного відділу НКВС заарештували Степана Кримського. Що з чоловіком сталося далі — ніхто не знає⁵⁷.

⁵⁷ ДАКіро. — Ф.5907. — Оп.2Р. — Спр.8117

НАПИСАВ, ЩО ЛЕНІН ОБМАНУВ ЛЮДЕЙ

У червні 1940 року на адресу редакцій двох московських газет «Піонерська правда» та «Комуніст» надійшли анонімні листи антирадянського змісту. Оскільки на конвертах стояв штамп відправлення з села Грузьке Кіровоградського сільського району, то ці листи були відправлені у Кіровоград з резолюцією «знайти автора і покарати».

Ось текст листа, адресованого редакції газети «Піонерська правда»:

«Москва, Ленінградське шосе, вулиця «Правди», буд. 24, 5-й поверх, редакція «Піонерської правди».

Велика криза радянської влади. Радянські люди, дайте мені відповідь на таке запитання: чому в СРСР одні спину гнуть і живуть дуже погано, ніякої допомоги їм немає, на одну душу припадає по 100 грамів хліба в день. А той, хто ходить і спину не горбить, той живе краще. І хто дав їм на це право. Це Ленін обманув усіх людей, а Сталін продовжує це діло по обманству. Сталін тільки звик експлуатувати бідних колгоспників, забираючи у них то курку, то молоко то м'ясо, то грошей платить за рік рублів 1000. А говорять, коли сильно людей експлуатують, бідний колгоспник навіть хліба не отримав, тому що урожай був поганий, а влада забрала хліб по плану, а їм залишилося, що протекло крізь пальці. А в лавках колгоспникам не дають хліба тому, що вони на хліб працювали. Пухлі люди з Полтави їдуть кілометрів на 1000 від своєї хати, везуть різні речі і продають, а потім купляють по 10 рублів кілограм муки, вони говорять, що в них люди їдять котів, люди людей убивають і їдять. А Сталіну добре, він ситий, він продає хліб Німеччині, а наші хай голодні працюють. І Сталіну залишилося зробити все до ладу, тому що в селах порушується дисципліна. По містах скоро спалахнуть страйки з вогнепальною зброєю. Інші люди говорять, що в СРСР добре жити, хай наш Сталін весь вік живе, говорять люди. А воно зовсім не так. Якби був фашизм, нам краще жилося б. Хай провалиться СРСР».

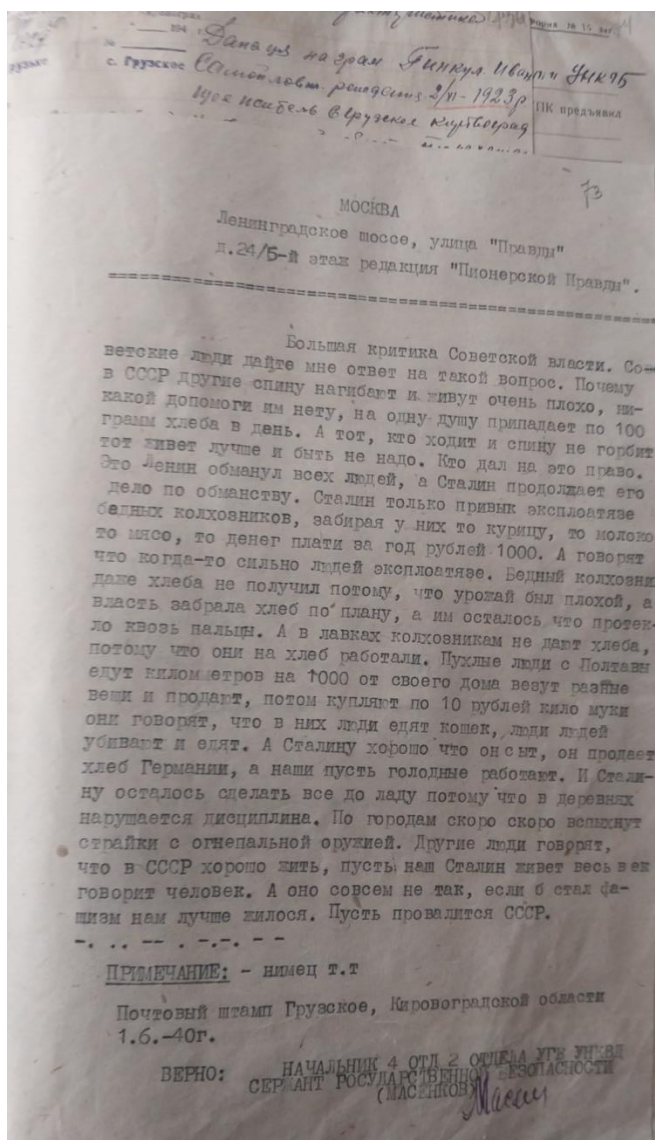
Як бачимо, автор цього анонімного листа написав багато чого такого, що не могло сподобатися енкавесистам. Підозра у його написанні впала на кількох жителів села Грузьке, зокрема на Івана Гінкула та Степана Лабушняка.

Три місяці тривали експертні дослідження. За висновком Одеського інституту науково-судових експертиз від 31 жовтня 1940 року, листи до редакцій газет «Піонерська правда» та «Комуніст» писав 18 річний житель села Грузьке Іван Гінкул, учень 7-му класу місцевої неповної середньої школи № 4.

Іван Гінкул визнав себе винним. Щоправда, спершу він сказав слідчому НКВС, що 31 травня 1941 року писав листи удома сам. Але згодом змінив це твердження, сказавши, що робив це під диктовку 47-річного коваля місцевого колгоспу «Комінтерн» Степана Лабушняка.

Лабушняк вини не визнав. Сказав, що листи з Гінкулом не писав. Знає Івана як односельчанина. Коли він по-молдавськи запитав у Гінкула для чого той на нього наговорив, то Гінкул відповів, що йому слідчий пообіцяв за це звільнити з-під варти.

У 1931 році Лабушняк працював головою адмінсекції Грузчанської сільради і був завербований у контрреволюційну повстанську організацію, що ставила за мету повалення існуючого радянського ладу шляхом збройного повстання. У цю організацію він вступив на запрошення рідного брата Василя, старшого майстра артїлі «Кооптрансгуж» з міста Кірово, про що останній при арешті 10 квітня 1933 року розповів слідчому НКВС. У тому ж 1933-му Степан Лабушняк був виключений з кандидатів у члени ВКП(б) у зв'язку з судимістю за зрив хлібозаготівлі і контрреволюційну діяльність, коли він отримав 3 роки позбавлення волі.

Копія листа у редакцію газети «Піонерська правда» від 1 червня 1940 року, завірена начальником 4-го відділення 2-го відділу УДБ УНКВС сержантом держбезпеки Масенковим. ДАКіроО. — Ф.5907. — Оп.2Р. — Спр.12075.

12 липня 1941 року Кіровоградський обласний суд призначив Максиму Лабушняку 10 років позбавлення волі з поразкою у правах на 5 років, а Івану Гінкулу — 5 років позбавлення волі з поразкою у правах на 3 роки.

БУВ У ЗАГОНІ МАРУСІ НИКИФОРОВОЇ

3 грудня 1937 року працівники Кіровського міського відділу НКВС заарештували 40-річного перукаря з Новомиколаївки Леонтія Михайловича Сліпчука. Головні пункти обвинувачення: у минулому був «активним учасником банди Маруськи, видавав комуністів і чекістів, зарівав чоловіка сестри чекіста Андрія Сафронова».

У січні 1918 року Леонтій Сліпчук дезертирував з Червоної Армії, за що був кинутий до в'язниці у місті Кірово. Через кілька днів, 29 січня 1918 року, був звільнений за особистою вказівкою Марусі Никифорової і служив у її загоні.

Марія Григорівна Никифорова, відома як Маруся Никифорова (1888, станція Пологи — 24 вересня 1919, Севастополь) — очільниця анархістів на території південного сходу України, соратниця Нестора Махна. Приєдналася до анархічного руху в 16 років, відома під ім'ям Маруся. У роки громадянської війни одна з найпомітніших і авторитетних командирів анархістських загонів Херсонської, Катеринославської та Таврійської губерній.

У ніч на 28 січня 1918 року загін Марусі прибув до Єлисаветграда, де протягом двох днів спільно з солдатами 657-го Прутського стрілецького полку бився з українськими гайдамаками. Перемога залишилася за блоком більшовиків та анархістів після чого Никифорова та її бійці почали наводити свій лад у місті. Було розігнано міську Раду, почалися арешти та розстріли офіцерів, місцевої буржуазії, оголошено контрибуцію, з Єлисаветградської в'язниці звільнено арештантів, а тюремні архіви спалено. За особистою участю Никифорової конфісковано і розгромлено кілька великих магазинів, причому частину товарів, а також отриманих від контрибуції грошей віддали найбільшому населенню міста. На цьому фоні стався конфлікт з Єлисаветградським військово-революційним комітетом: Маруся звинуватила його у терпимому ставленні до буржуазії, а ревком зажадав від загону залишити місто.

На початку березня 1918 року Никифорова виїхала двома ешелонами на фронт і дорогою на захід знову мала проїхати Єлисаветград. Влада у місті належала Тимчасовому комітету революції на чолі з поміркованими соціалістами. Населення, яке пам'ятало про недавнє перебування Никифорової, побоювалося нових ексцесів, містом ходили чутки, ніби Никифорова обіцяла «не залишити каменя на камені». Тимчасовий комітет та профспілки оголосили мобілізацію, а разом висунули гасло «Вся влада Установчим зборам». 9 березня Вільна бойова дружина, що підійшла до Єлисаветграда, була зустрінута вогнем. Бої на підступах до Єлисаветграда тривали три дні, обидві сторони використовували артилерію. На допомогу Никифоровій прибули загін робітників-анархістів Кам'янського заводу з-під Катеринослава та більшовицький загін Беленкевича, але увійти до міста їм так і не вдалося. Втративши близько ста

людей убитими та пораненими, анархісти та більшовики відступили; серед поранених була й сама Марія.

Через п'ять днів після арешту, 8 грудня, трійка при УНКВС по Миколаївській області призначила Леонтію Сліпчуку вищу міру покарання — розстріл⁵⁸.

ВИРОК ОСКАРЖЕННЮ НЕ ПІДЛЯГАЄ

17 грудня 1950 року проходили вибори депутатів місцевих рад. Петро Бровченко, телеграфіст 17-ї дистанції колії у селі Виска Одеської залізниці, відробив зміну, випив сто грамів горілки і пішов до виборчої дільниці у село Мануйлівку. Проставив у виборчому бюлетені хрестик і разом з цим бюлетенем вкинув до урни складений учетверо аркуш паперу.

Коли члени виборчої комісії стали рахувати голоси, а вони усі були за єдиного представника «блоку комуністів та безпартійних», то виявили цей папірець і віддали його голові сільради, а той терміново повіз його у райцентр. Працівник КДБ охарактеризував папірець як «анонімну листівку з антирадянським змістом, спрямованим проти комуністичної партії та радянського уряду».

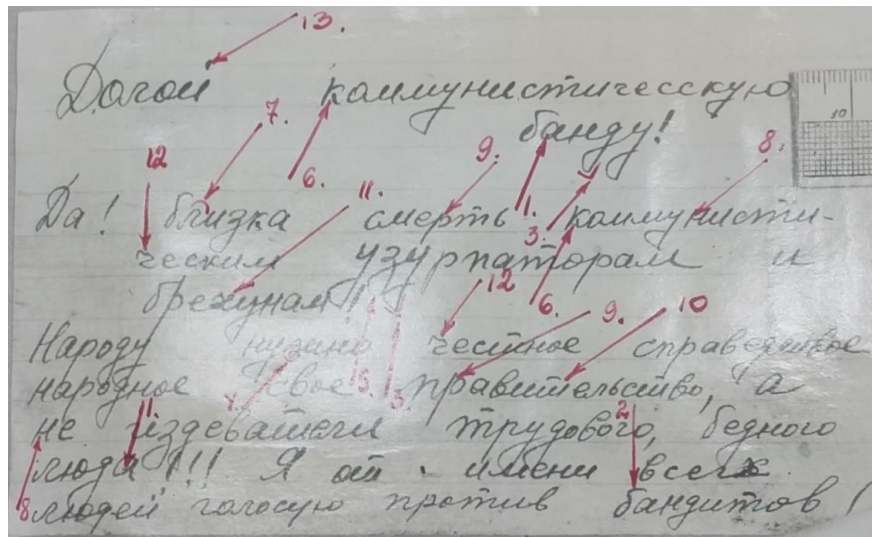

Фотографія Петра Бровченка з архівно-слідчої справи.

Ось текст цієї короткої листівки, яка налякала членів виборчої дільниці та районного кадебіста: «Геть комуністичну банду! Так! Скоро смерть комуністичних узурпаторів і брехунів! Народу потрібен чесний справедливий свій уряд, а не збиткування над трудовою біднотою! Я від імені всіх людей голосую проти бандитів!».

⁵⁸ ДАКіро. — Ф.5907. — Оп.2Р. — Спр. 10812

До Мануйлівки того ж дня приїхав районний кадебіст і разом з головою сільської ради визначив коло осіб, які могли написати листівку. У підозрюваних відібрали зразки почерку і відправили ці зразки разом з листівкою до Києва в науково-дослідний інститут судової експертизи.

Фотокопія анонімної листівки з архівно-слідчої справи. ДАКіро. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 11597

Більше місяця тривало дослідження. 29 січня 1951 року був підписаний акт графологічної експертизи, який стверджував, що автором листівок був 23-річний телеграфіст Петро Павлович Бровченко.

Та з арештом чоловіка кадебісти чомусь не поспішали. Лише 6 березня його ув'язнили.

Петро Бровченко так пояснив свій вчинок слідчому КДБ: «Випив сто грамів горілки і вирішив пожартувати — написав на аркуші паперу листівку. Кинув її в урну разом з бюлетенем. Це був лише жарт над членами виборчої комісії. Умислу на підриг радянського ладу у мене не було».

Іншої думки були слідчий КДБ та Кіровоградський обласний суд, який 29 квітня 1951 року призначив Петру Бровченку 10 років позбавлення волі з поразкою у правах на 5 років. Закінчувався вирок традиційним реченням: «Оскарженню не підлягає».

РОЗСТРІЛЯЛИ, ВИКОНУЮЧИ ПЛАН

Після вечорниць у сільбуді колгоспу імені Комінтерна завідуючий колбуду знайшов на підлозі листівку з антирадянським змістом, яка була написана фіолетовим чорнилом на аркуші із шкільного зашита. Сталося це 28 березня 1938 року у селі Турія Златопільського району.

Ще через шість днів, уранці 3 квітня, начальник держпожкоманди Телятников йшов на роботу по вулиці Леніна у Златополі і побачив на землі

шматок обгорткового паперу. Підняв його і жахнувся: на знахідці напівдрукарськими літерами був написаний антирадянський текст.

Оскільки між Златополем і Турією усього 3 кілометри, працівники райвідділу НКВС вирішили, що автор, чи, можливо, автори листівок проживають у цих селах, і заарештували того ж дня 17 жителів Турії та одного чоловіка із Златополя. Під гребінку попалися ті, хто уже був на замісці в енкавесистів: хто мав чин у царській армії, воював у «білих» чи петлюрівських військах, був куркулем, чи навіть середняком тощо. У спецповідомленні, яке 3 квітня златопільські енкавесисти відправили у Київ, було зазначено, що у селі Турія раніше діяла банда Олійника та у цьому селі багато церковників, оскільки обидві сільські церкви були закриті лише у 1937 році, а у 1929 році у селі були заарештовані члени групи «СВУ».

Таким чином златопільські енкавесисти звітували перед обласним керівництвом, що вони викрили і знешкодили антирадянську повстанську організацію, яку у 1934 році створив колишній поручик царської армії та петлюрівець, син священика Петро Венедиктович Шпаковський. І ця організація створена за завданням польської розвідки через дружину Шпаковського - Ольгу Костянтинівну Самборг, яка була засуджена як агент польської розвідки у 1937 році по 1-й категорії, тобто до розстрілу.

Основним завданням цієї фіктивної організації енкавесисти визначили «надання практичної допомоги фашистським країнам Німеччині та Польщі на випадок війни з СРСР для якнайшвидшої поразки Радянського Союзу».

Хто ж були ці безневинно заарештовані 17 жителів Турії та один житель Златополя?

Тимофій Іванович Олійник, 43 роки, колишній петлюрівець, був у банді Босика, разом з братом Трохимом убив двох червоноармійців.

Трохим Іванович Олійник, 45 років, у 1918 році служив у німецькій комендатурі, потім у денікінській армії, у 1926 році побив активіста Мачульського.

Роман Архипович Завгородній, 34 роки, «племінник керівника банди».

Наум Олексійович Жижа, 63 роки, у 1930 році розкуркулений і висланий на 10 років на Північ, звідки утік.

Олександр Акимович Романенко, 40 років, у 1930 році висланий на Північ за активну контрреволюційну діяльність.

Федір Дмитрович Порох, 43 роки, куркуль, утік з вислання.

Никифір Іванович Стрілець 55 років, колишній псаломщик та учасник банди Босика, у 1933 році отримав 6 років позбавлення волі за розкрадання «соціалістичного майна».

Сидір Сергійович Пасека, 55 років, за участь у куркульській волиніці у 1930 році та підпал будівлі сільради отримав 10 років вислання на Північ.

Степан Степанович Шевченко, 41 рік, розкуркулений.

Федот Якович Ворона, 44 роки, служив у Петлюри, Григор'єва та банді Коцюри, судимий у 1933 році.

Петро Никифорович Стрілець, 34 роки, судимий до 6 років висилки на Північ.

Максим Порфирович Голоцван, 46 років, колишній прапорщик царської армії, розкуркулений у 1930 році та висланий на Північ.

Пантелеймон Іванович Бондаренко, 32 роки, судимий до 8 років за розкрадання «соціалістичного майна».

Федір Якович Тертичний, 68 років, у 1930 році брав участь куркульській волинці.

Петро Львович Колодяжний, 51 рік, житель Златополя, розкуркулений.

Антон Якович Луценко, 44 роки, у 1930 році розкуркулений і покараний 3 роками позбавлення волі.

Трохим Савович Кабаненко, 52 роки, середняк, у 1918 році був учасником земельної управи власників, проводив мобілізацію в армію Петлюри.

Василь Степанович Шевченко, колишній петлюрівець.

28 квітня 1938 року трійка при УНКВС Київської області призначила усім 18 обвинуваченим вищу міру покарання та конфіскацію їхнього майна⁵⁹.

«РОЗПУСКАВ ПРОВОКАЦІЙНІ ПЛІТКИ ПРО СМЕРТНІСТЬ»

25 серпня 1932 року у прикордонний загін № 17 з білоруського міста Тимковичі повернувся з шестиденної відпустки 21-річний червоноармієць-прикордонник Олексій Бардіан. Того ж дня він розповів своїм товаришам-червоноармійцям Скрипнику та Малєєву, що у його рідному селі Мартоноша Зінов'ївського округу уже померло від голоду 1800 чоловік, трупи тижнями лежать на вулицях села, їх ніхто не збирає і не хоронить. У колгоспі із 160 коней 150 здохло, землю обробляють коровами, населення їсть траву...

Двадцятирічний Микола Скрипник, почувши це, став рвати на голові волосся від розпачу, і вимовив: «Якщо моя мати напише щось подібне, я застрелюсь і застрелю кількох чоловік». Та не став чоловік чекати на листа від матері, а через два дні, уранці 27 серпня, випасаючи коней на березі річки Мороч, переплив на човні кордон і утік до Польщі.

Винним у цьому дезертирстві Скрипника визнали Олексія Бардіана. 1 жовтня його заарештували, звинувативши у розповсюдженні пліток про смертність населення.

Начальник прикордонного загону № 17, не повіривши почутому, навіть зробив запит у Новомиргородське ДПУ, чи справді така висока смертність у селі Мартоноша, як те розповідає Бардіан.

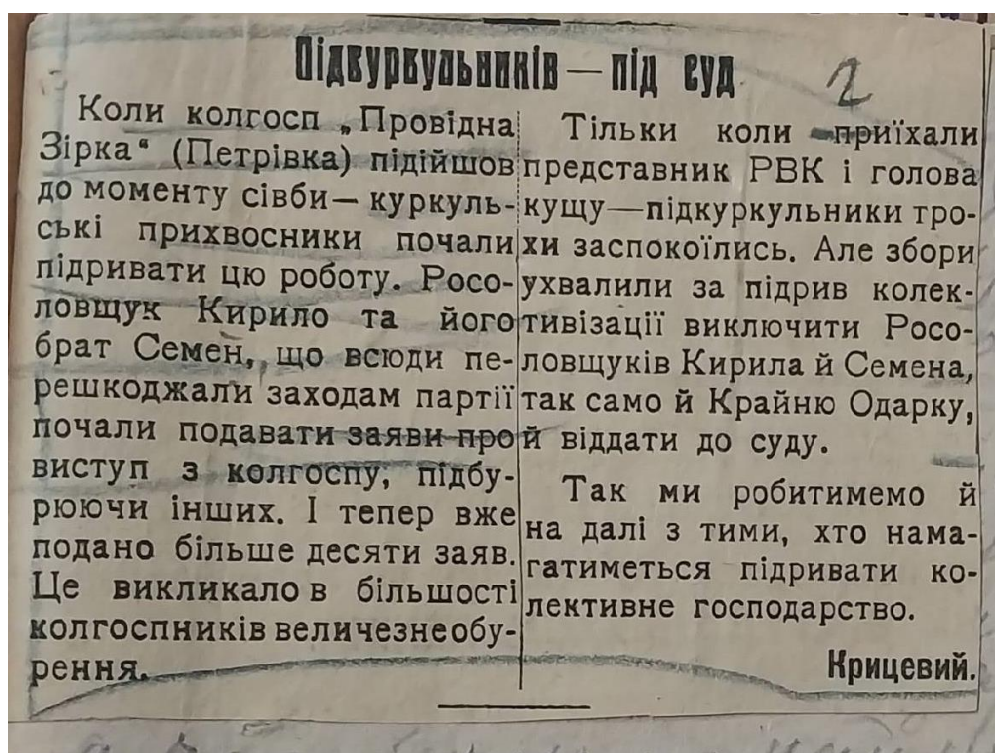
На засіданні 20 жовтня 1932 року колегія ОДПУ позбавила червоноармійця Олексія Яковича Бардіана права проживати у 12 населених

⁵⁹ ДАКиРО. – Ф.5907. – Оп.2Р. – Спр. 10451

пунктах Уральської області (!) та у прикордонній смузі терміном на 3 роки, рахуючи з 1 жовтня. З-під варті Скрипника звільнили, а справу здали в архів⁶⁰.

КОНЕЙ ЗАБИРАЛИ ДРУЖИНИ

Братів Росоловщуків, 40-річного Кирила та 37-річного Семена, жителів села Петрівка Новомиргородського району, енкавесисти звинуватили у тому, що весною 1930 року, перед самою посівною кампанією, вони стали агітувати односельчан за вихід з колгоспу. А дружини братів пішли на колгоспну ферму і забрали додому своїх коней. Після цього ще сім господарів забрали своїх коней з колгоспу, а загалом селяни забрали 27 коней.

Замітка у районній газеті, у якій йде мова про «підкуркульників» братів Росоловщуків.

Районна газета надрукувала замітку, у якій повідомляла, що колгоспні збори засудили вчинок Росоловщуків і за «підлив колективізацій» виключили братів та Одарку Крайню з членів колгоспу, а також клопотали перед районним відділком НКВС про передачу їхніх справ до суду.

⁶⁰ ДАКіро. – Ф.5907. – Оп.2Р. – Спр.5875

«Підкуркульників – під суд.

Коли колгосп «Провідна Зірка» (Петрівка) підійшов до моменту сівби – куркульські прихвосники почали підривати цю роботу. Росоловщук Кирило та його брат Семен, що всюди перешкоджали заходам партії, почали подавати заяви про виступ з колгоспу, підбурюючи інших. І тепер вже подано більше десяти заяв. Це викликало в більшості колгоспників величезне обурення.

Тільки коли приїхали представник РВК і голова куцу – підкуркульники трохи заспокоїлись. Але збори ухвалили за підрив колективізації виключити Росоловщуків Кирила та Семена, так само й Крайню Одарку, і їй віддати до суду.

Так ми робитимемо й надалі з тими, хто намагатиметься підривати колективне господарство.

Крицевий».

11 червня 1930 року Зінов'ївський окружний суд призначив старшому братові 2 роки позбавлення волі умовно з трирічним іспитовим строком, а меншому – 1 рік 6 місяців позбавлення волі умовно з трирічним іспитовим строком⁶¹.

СІВ НА ПЛАКАТ З ПОРТРЕТОМ СТАЛІНА

Слід сказати, що 25-річному Миколі Васильовичу Мокрицькому, комірнику Іллічівського відділення Перегонівського цукрорадгоспу з Підвисоцького району, пощастило, що ця пригода з ним сталася за рік до Великого терору. Тож за те, що з необережності він сів на плакат з портретом Сталіна і порвав його при цьому, Мокрицький відбувся 50 днями перебування в Уманській в'язниці, поки тривало слідство. А от якби це сталося не у 1936-му, а у 1937 році, то справу Миколи Васильовича віддали б на розгляд трійки УНВС по Київській області, яка б без роздумів призначила йому вищу міру покарання.

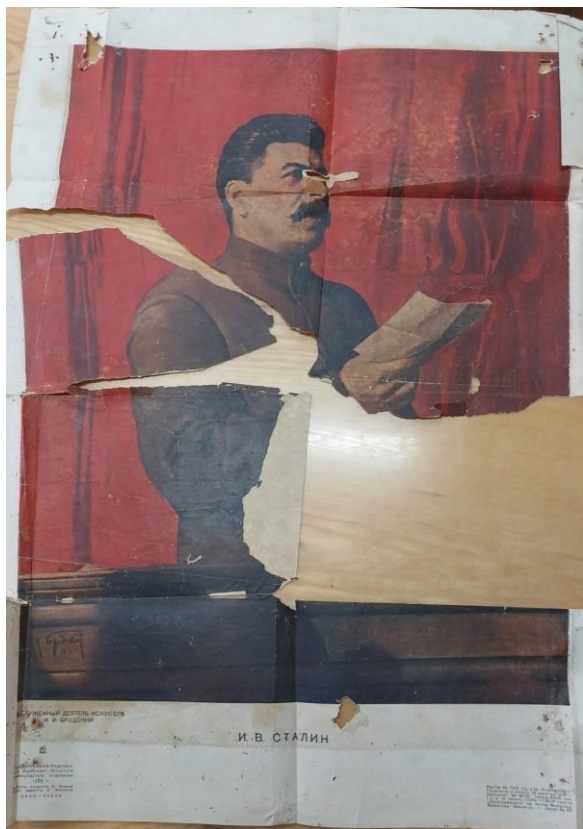
Микола Мокрицький був виконуючим обов'язки коменданта Іллічівського відділення цукрозаводу і мав за своїми обов'язками перевірити як проходить ремонт приміщення дитячого садка. О восьмій годині вечора 22 вересня він зайшов до будівлі дитячого садка. У приміщенні була лише одна кухарка Клава Попова. Мокрицький зайшов до неї на кухню і сів на ліжко, на якому лежали зняті перед ремонтом зі стіни плакати з портретами вождів партії та уряду. Очевидно, чоловік не бачив куди сідає, бо сів він саме на плакат з портретом Сталіна. Та так невдало, що порвав цей плакат.

Кухарка Клава Попова була законслухняною громадянкою. Вранці вона доповіла про вечірню пригоду завідуючій дитсадка, а та викликала працівників Підвисоцького РВ НКВС, які заарештували Миколу Мокрицького і відвезли до в'язниці у місто Умань.

Майже два місяці Микола просидів там. На його щастя, 11 листопада слідчий, який вів його справу, дійшов висновку, що не може встановити навмисно чи з необережності Мокрицький сів на портрет Сталіна і порвав його.

⁶¹ ДАКиРО. – Ф.5907. – Оп.2Р. – Спр. 1839

Тож за недоведеністю вини Миколи Васильовича слідство по справі припинили, а його відпустили додому.

*Плакат з портретом Йосипа Сталіна, який порвав, сівши на нього, Микола Мокрицький.
ДАКірО. — Ф. 5907. — Оп. 2Р. — Спр. 6650.*

ЗМІСТ

Агентурна справа «Акціонер».....	3
Винуватий, бо грек.....	7
Навмисно заплутували облік комсомольців.....	10
В усьому винна горілка.....	12
Перемальовував карикатури для окупаційної газети.....	13
Знайшли газету з портретом репресованого сатрапа	16
Став жертвою помилки експерта.....	18
Розстріляли за доносом.....	20
Ми цього слідчому не говорили.....	22
Розстріляли, бо уся рідня жила за кордоном.....	23
Соціально небезпечний елемент.....	24
Жалкував, що не устиг прочитати книгу Троцького.....	27
Дописався.....	29
Через особисті неприязні стосунки.....	31
Жертви директиви № 759258.....	32
Розповів колегам таємницю наркома.....	34
До рішення особливої наради НКВС не дожив.....	35
Ворожа вихватка.....	36
Мандат від Троцького.....	38
«Пожертвувала» золотий зуб на індустріалізацію країни.....	39
Висміяла радянські лозунги.....	41
Заарештували, бо співали польських пісень.....	42
Хвалив українське, бо був українцем.....	44
Розстріляли заради показників «латиської операції».....	45

«Чорний день» Устина Роїни.....	47
Розстріляли за вигук із строю.....	48
Учитель звів рахунки з директоркою.....	51
Зізнався, що був польським шпигуном.....	52
Розстріляли за те, що «проводили час з чоловіками».....	53
Хто спалив хату Ганні Неживій.....	55
Вода в ступі, або страшна історія «простої радянської людини».....	57
Репресований за перепис населення.....	61
«Який дурень стане їх слухати!».....	63
За те, що вказав на зловживання трофейної команди, віддали під трибунал.....	66
Написали два листи контрреволюційного змісту.....	69
Постраждав за «побудову соціалізму в одній країні».....	72
Єдиний доказ – визнав свою вину.....	74
Одна скаржилася на відсутність туфлів, а інша — на «податок на яйця».....	75
Донька генерала не може не бути «ворогом народу».....	78
Семен Гуцуляк був членом УВО.....	79
У Созонівці була сільгоспколонія № 18.....	80
Хрущовський зек.....	82
«Кобзарі» родини Боярків.....	83
Не простежив, щоб учні вирвали з букваря портрет «ворога народу».....	85
«Такий педагог не може працювати у радянській школі».....	87
Зробили учасником сьоністських організацій відразу чотирьох країн.....	89
Латиські народні пісні енкавесисти визнали антирадянськими.....	90
Назвав комуністів гаспидами та халамидниками.....	92
Розстріляли, бо був «сином генерала і крупного поміщика».....	93

Не витримавши тортур, Василь Трещинський в усьому зізнався.....	97
Блиск золотих зубів — знак для агента фінської розвідки.....	98
Чотирнадцята судимість стала останньою.....	100
Шукав правду у газетах.....	101
Чавунні колеса від жатки здали у брукт.....	103
Що у тверезого на думці, те у п'яного на язиці.....	104
Виступив проти листа партії.....	105
Щоб вижити, продавала німецькі окупаційні листівки.....	107
Зберігав заборонену книгу ворога народу Бухаріна.....	108
Я нікому такого не говорив.....	109
Розстріляли, бо батько був керуючим маєтком.....	110
Вимагав відіслати порцію хліба матері.....	111
Говорив те, що думав.....	111
Шукав правди у «Правді».....	113
Написав, що Ленін обманув людей.....	115
Був у загоні Марусі Никифорової.....	117
Вирок оскарженню не підлягає.....	118
Розстріляли, виконуючи план.....	119
«Розпускав провокаційні плітки про смертність».....	121
Коней забрали дружини.....	122
Сів на плакат з портретом Сталіна.....	123

Володимир ПОЛЩУК

СОЦІАЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ

Комп'ютерна верстка *В.В. Поліщук*
Дизайн обкладинки *В.О. Семічової*

Надруковано з оригінал-макету, наданого автором

Підписано до друку 14.04.2025.
Формат 210x297 1/16_м². Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Друк – лазерний.
Наклад 100 прим. Вид. № 32097. Зам. № 32097

Видавництво та друк
Суб'єкт видавничої справи
ТОВ «Франко Пак». Серія ДК№ 4943
м.Київ, вул. Віктора Некрасова, 1-3,
+38(099) 546 70 78